

В. ГАЙДАРІВСЬКИЙ

ЩЕ ОДНО
кохання

A stylized graphic design featuring a yellow bell tower on the right side. Behind it is a white vertical shape containing a window with a grid pattern. The background is dark blue.

Ціна 10 мар.

В. ГАЙДАРІВСЬКИЙ

**ЩЕ ОДНО
КОХАННЯ**

ПОВІСТЬ

М. Конак

АВГСБУРГ, 1946

Printed with the permission
of UNRRA

Перша зустріч їхня була цілком випадкова і в до -
сить прикрих обставинах. Максим Копа повертається з пра -
ці додому. Дмухав скажений вітер, свистів. вив, як голо -
дні пси, гнав вулицями хмари пилу. Кожен ступінь уперед
доводилося парубкові робити з таким зусиллям, наче грудь -
ми пхав поперед себе навантажений віз. Пісок неприємно
хрумтів Йому на зубах, лоскотав у носі, шарудів у вухах,
муляв на тілі під сорочкою, піском, здавалось,були пере -
сильані всі нутрощі. Долонено затулив очі, йшов наосліп ли -
ше час від часу поглядаючи в щілину між пальцями, щоб на
когось не наскучити.

Але чого боявся, те й сталося. На перехресті вулиць,
де вітер лютував ще з більшою несамовитістю, Максим відчув,
що об нього щось ударилося, почув зляканий зойк і падання
тіла. Він мимохіть відвів руку, а вітер у ту ж мить жбур -
нув у нього хвилю піску. В очах Йому запекло, заблизали ба -
гряні вогні і посипалися іскри, як з-під молота, що б"є по
розвученому залізу.

- Яка неввічливість! - почув Максим біля себе жіно -
чий голос. - Збив людину з ніг і не здогадається допомогти
підвєстися...

- А як я нічого не бачу! Мені самому в очах сто чор -
тів кочергами длубають!...

- Справді вам так погано? - запитав той самий голос у -
же лагідніше, може, навіть стурбовано.

- Що ж тут гарного, як б'чей розпліщити не можу...

- Давайте руку, - казала жінка. - Зараз заведу вас де-съ у подвір'я і спробую допомогти вам.

Максим відчув у своїх пальцях руку таку тендітну, як пташка, і покірно пішов за жінкою. Вона завела його в яке-сь затишне місце, де вітер не шарлав одежі і не обсипав ю-лючим піском.

- Ну, тепер стійте і не рухайтесь, - тоном наказу мо-вила жінка. - Почнемо операцію. Та прошу не здригатися. Роз-плющуйте одне око, розплющуйте і не моргайте, а то я можу подумати хто-зна-що.

Максим став у зручну для жінки позу, і вона, не зва-жаючи на його мимовільні слізы, копирсалася в очах кінчи-ком пахучої хустки. Незабаром він з полегкістю зітхнув. Кл-іпав повіками, ніби не вірячи, що вже все минулося, і пе-ред ним знову відкрився світ: Навіть подивився вгору й по-бачив сонце, що стояло високо в небі, кривависте-червоне , оповите курявою, піднятою вітром із землі.

- Ну що? - спитала його рятівниця. - Більше не ріже?

Тоді тільки поглянув на ту, яка позбавила його непри-ємності. Це була зовсім не така жінка, яку, бувши осліпле-ний, Максим собі уявляв. Він уважав, що гоненський різкий голосок, упевнений, трохи сварливий і насмішкувато-сміливий належав жінці літній, можливо, якійсь медичній сестрі або лікарці. Але перед ним стояла зовсім не жінка, а щось ді-вовижне, швидше похоже на блакитний спонник волошок, тугу стягнутий посередині зеленим перевеслом. Та то таке скла-лося лише перше враження, викликане тим, що дівчина була одягнена в синю суконку й такого ж польового кольору шапоч-ку. Він побачив, що у дівчини були великиі чорні вилискуючі

очі, з-під шапочки вибивалось непокірне, вороне, як і очі, волосся, над маленькою червоною губою зійшов м"якенький пушок, а на пухких, засмажених сонцем щічках з"явилися були і одразу зникли привабливі ямочки. Уся дівоча постать ввіжалася Максимові несправжньою, здавалося, що суконка приховувала не тіло, як це буває у звичайних людей, а щось незрозуміле, ніжне, крихке і прозоре, мов скло.

- Як вас вітер не зломив! - вирвався поклик здивування у парубка.

-А чому ж мене мав вітер ламати? - блиснувши білими рівними зубами, з усмішкою запитала дівчина.

- Та ви така, як лозина!

- Значить лозу вітер не ламає, - казала дівчина, і на її щоках показалися ямочки.- А вас скоріше може вітер зломити. Ви, як дуб. Я, ударившись об вас, подумала, що на стовп або стіку наскоцила.

Дівчина теж із цікавістю розглядала свого співрозмовника. Максим, справді, був у порівнянні з дівчиною-лозиною кремезним дубом. У весь він, ніби сплетений із міцних товстих лінв, густо пов"язаних вузлами. Голова в його велика, квадратова, наче нашвидкуруч витесана з корчуватого дерева й посаджена на м"язисту жилаву шию, яка глибоко вросла в широкі плечі. З розстібнутої сорочки виглядали високі волосаті груди. Вздовж тулуба звисали з закасаними вище ліктів рукавами міцні руки. З кожної цяточки цієї людини пашіла могутня сила. Дівчині здавалося, що коли б він пішов просто, то перед ним не встоали б ніякі мури. Але очі ніяк не відповідали будові його тіла, вони з-під полових брів світилися так сумирно, ясно й простодушно, що треба було себе

стимувати, аби не погладити Його по шовковисто-м'якому білому волоссі, як гарненького хлопчика.

- Ну, то як,- уже добре бачите?- спітала вона, щоб вилівдати своє пильне задивлення в Його очі.

- Ще й як! Аж не хочеться відціля Йти. Стояв би оце Й дивився на вас та Й дивився...

- Чого ж би ви на мене дивилися? - з притаманними дівчатам наївністю Й кокетуванням промовила дівчина.

- Дивна якась ви,- казав парубок.- Мені здається, що ви можете літати.

-А мені здається,- відповіла дівчина,- що під вами земля хитається і вигинається, як тонкий лід.

Максим забув навіть, що він іде з роботи і, за звичкою, повинен би лежати вже в ліжкові і спочивати якусь годинку; забув про вітер, що лютував над містом і так недавно завдав був Йому прикрощів. Не міг відвести свого погляду від привабливої, як малюнок, дівчини, охоче відповідав на її запитання, підшукував слова лагідні, присміні і шкодував, коли несподівано вихоплювалося якесь слово кострубате, придатне для вжитку не з такими незвичайними, як вона, створіннями.

Дівчинка теж не квапилася. Вона розмовляла з щойно зустрітим парубком так вільно, ніби спіткала свого давнього і близького знайомого. Дуже швидко дізналася, що парубок працює у заводі молотобійником, а Його коваля звуть Лавріном Матвійовичем, і ковалъ цей найкращий майстер серед усіх ковалів, парубок же прожив на світі двадцять шість років, а ще досі Й гадки не мав одруженуватися, і є в нього старенька маті, яка свого сина кличе Максимом

і ніяк не інакше.

- А я, бувши вашою мамою, називала б вас Максом або Симою, - зауважила дівчина.

- А я б не хотів Максом бути, бо так собак кличуть, - заперечливо казав парубок.

- Неправда ваша. Макс - це людське ім"я, - не погоджувалася й дівчина.

- Що ви мені говорите! - наполягав на своєму Максим. - На нашому краю, де я мешкаю, є в одного чоловіка такий паскудний собака, що на нього гайдко дивитись. А ахай, як сатана. Так і хоче скопити людину за літку. І те паскудство називає господар Максом.

- Дівчина засміялася дзвінко й широ, їй на очах заблищають росинки сліз.

- А я б вас назвав Кетею, - захоплюючись сміхом дівчина, казав Максим далі.

- Чому? - витираючи хусткою очі, спітала вона.

- Моя мати, як я був маленький, на цукерки казала - "кетя". А ви, як цукерка.

- Гарне ім"я, - погодилася дівчина. - Тим оільше, що мое справжнє ім"я мало чим відрізняється від цього. Мене зовуть - Катя. А вас я називатиму - Сима. Гаразд?

Вона простягла парубкові руки. - Будемо йти. Я дуже рада з нашої знайомості. Може ще колись доведеться зустрітися, то я з приємністю з вами побалакаю. Вечорами я буваю в міському парку. Добре?

Максим обережно діткнувся до дрібненьких пальчиків дівчини; вона пурхнула з подвір"я і зникла в піщаній заіврюсі.

Під враженням знайомості Максим не помітив, коли прийшов додому; всі його думки зайняті були цією дивовижною, гнучкою і прозорою Катею.

І якби хтось із тих, хто близько знову знає Максима Колу, випадково підслухав розмову його з дівчиною, був би безмірно здивований. Адже Максим, хоч і давно розпочав парубочий вік, однаке до дівчат був такий байдужий, що навіть не задумувався, навіщо існують створіння, які носять спідниці. Така неуважність до жіночої половини роду людського викликана у товаришів з праці на його адресу жарти, дотепи і висміювання, які парубкові, якщо не дошкуляли, то, принаймні, набридали.

Воно й справді здавалося дивним, що парубок, зовнішньо схожий на лева, мав волячу вдачу. Його ще ніколи і ніщо не могло захопити. До всього ставився з такою байдужістю, ніби він з примусу виконував усі ті дії, що належить виконувати живій людині - працював, відпочивав, розмовляв, не маючи до цього найменшого бажання. Часом він показувався у пивній, підсідав до якогось веселого товариства, пив горілку й пиво, прислухався до бучних розмов, ніби проймається там загальним піднесенним настроем, а як доходило до колотнечі, коли треба було дати волю своїм кулакам - одразу зникав, що дало підставу вважати його не лише тюхтісм, а ще й боягузом.

II

Максимова мати мала таке добре серце, що коли б могла, то теплом свої душі зігрівала б увесь світ. Вона ніколи нічим допомогою не користувалася, хоч іноді й дуже гостро її потребувала. Сама ж і прала людям, і білила хе-

ти, сиділа ночами біля хорих, ділилася шматком хліба, - роботи в неї завжди не бракувало, за яку вона мала, як плачу, людську вдячність.

До самої старости залишалося в неї ще дівоче ім'я "Паша", бо воно було міле і близьке не тільки їй, а і всім хто мав нагоду пізнати цю жінку. Ніхто від Паші за все її життя - чи була вона ще молодою старанною служницею, чи стала все сивою сухою і пожовклою, як осінній лист, бабусею - не чув від неї не тільки брутальності або різкості, а навіть і незадоволення. Та і взагалі вона радше робила, ніж говорила. Умостившись зручніше біля світла, завжди латала якісь сорочки або церувала панчохи. здебільшого не свої, а принесені кимсь і для когось.

Іноді Пашу відвідували знайомі жінки і, лускаючи насіння, патякали про се, про те і не могли стриматися, щоб не звести розмову на Максима, натякали матері, що з ним не все гаразд. Він бо здоровий, виглядом не гірший за інших, а з дівчатами знатися не хоче і тихий, мов стояча вода. Тут щось криється, не інакше, щось криється.

Але Паша виправдовувала сина, як могла, казала, що Максим удався в неї, а тілом вийшов у батька, чому вона дуже радіє. Не дай Боже, коли осталося навпаки!

Старші люди у місті ще пам'ятали Пашиного чоловіка, а Максимового батька Федора Копу, хоч його вже не було в живих понад двадцять років. Мав він велику силу, яку витрачав на непостійних, випадкових роботах, заробляв іноді багато, іноді мало, однаке запрацьований гріш потрапляв додому рідко, все пропивалося в колі таких же, як і він, товаришів. Напідпитку Федір Копа любив похизуватися

силою, не в одного мешканця міста Його руками були потро-
щені і повибивані зуби. Бився він так, мов косив траву.
Йому байдуже було, скільки на нього нападало людей, знат,
що не знайдеться такої сили, яка б Його подолала. Це й за-
губило Федора Копу: загинув він в одній черговій пиятиці
від звичайної пляшки, що розкрайла йому скроню. Залишила-
ся Паша вдовою з трирічним Максимом, раду якось давала со-
бі, вигодувала сина й тішилася, що у нього поки що не зна-
ти проявів батьківської вдачі.Хоч інколи і приходив Мак-
сим підхмелений, але не чула вона від людей, щоб коли він
коїв щось негідне.

Мати пильно стежила за Максимом, і серце її, нераз т-
ривожилося саме тому, що син її занадто млявий і байдужий,
соч у цьому й виправдувалася його перед співчутливими жінка-
ми. Уже б справді час Йому відчути себе чоловіком. Як би
вона радила, коли б у неї була невістка, а далі й онуки .
Паша сама б їх доглядала, няньчила, колисаючи співали б їм
ту пісню, яку, ще маленькою бувши, чула від своєї мами, ту
лісню, від якої на душі в дорослих стає тепло і ясно, а
діти поринають у солодкий сон. Що більше було б рідні у
Паші, то менше треба було б думати про своє майбутнє. Не-
відомо, як довго доведеться ще пожити на світі, а старість
уже дається взнаки. Може статися й таке, що потребуватиме
вона чужої допомоги. На Максима ж цілком покладатися не
можна. Досі син поводиться непогано, а чи не зверне і він
часом на батьківську стежку? Тоді доведеться старій і не-
мічній жінці простягати руку до людей по їхню ласку.

- Згадувала Паша про свого рідного брата Стефана, що
міг би допомогти в скрутну годину, але від самої думки

про нього робилося на душі гірко і боляче. Стефан залишився в її пам'яті таєм, яким він був ще в хлоп'ячі роки-жорстоким і безсердечним. Вона ніколи не забуде, як брат обскуб живого горобця і примушував його літати, підкидав до стелі, аж поки пташка не сконала. Ніякі слізки і благання не могли спинити його жахливих забав. Не забувала Паша, як Стефан осліпив єдину в хаті тварину - рябеньке кошеня і тішився з того, що воно кидалося з кутка в куток, натикалося на речі, падало і несамовито няячало. Стефан, менший за Пашу, був проте дужчий, і дівчинка не могла йому перешкодити ні в чому, бо на її протести чи хоча б непослух, він відповідав тяганням за коси.

Коли люди поховали їхню матір - а батька Паша взагалі не пам'ятає - Стефан десь зник. Не чула про нього нічого. Були війни, революції, земля сповнювалась горем і надіями, колишні діти перетворилися на сивих дідів, їхні діти вже стали дорослими людьми, керували життям і воно керувало ними.

І несподівано Паші довелося знову побачити свого брата в заводській конторі, куди пішла виписати вугілля. Паша стояла серед робітників у черзі, а попри них, тяжко дихаючи, звільна пройшла така груба людина, ніби вона складена була з кількох більших і менших лантухів, на які натягнено величезний костюм. Та хоч у цій людині не було нічого схожого з маленьким іжауватим хлопчиком, яким у спогадах Паші залишився її брат, однаке в цій рухомій купі м'ясо по якихось самій їй незрозумілих рисочках вона пізнала Стефана. Щоб остаточно перевірити себе, запитала у робітників, кому це вони уклонялися.

- Це наш новий директор, на прізвище товариш Курдюк, - пояснили їй.

I Паша забула, що вона стара жінка. якій би личило бути стриманішою, вміть перетворилася на маленьку сестру свого загубленого братика і подалася слідком за ним довгим сковзьким коридором до директорового кабінету. Секретарка не встигла навіть запитати, чого бабусі треба, як жінка вже вскочила до середини кімнати.

Директор тільки то всівся у фотель і, побачивши перед собою невчасну відвідувачку, а за її спиною збентежену секретарку, прикро скривився. Але, видно, з тактовності, попросив секретарку залишити відвідувачку в кабінеті.

- Що у вас таке, товаришко? - звернувся він, коли секретарка зникла за дверима.

- Стефане, та це ж я, Паша, сестра твоя! - вигукнула жілка, і з очей її покотилися сльози.

- Сестра? Паша? - здивовано мовив директор. - Ну, то прошу вас сідати, поговоримо.

Відчувши холод, що війнув від брата, Паша опустила - ся на стілець. Видно не могли його змінити ні час, ні обставини. Він розспітував сестру, як вона мала себе за ті довгі роки, що вони не бачились, але слухав її так, ніби Паша розповідала про пережитий без нього лише один звичайний буденний день, в який нічого гідного уваги не сталося. Здавалось, він склує себе, аби від нудної і непотрібної Йому сестриної розповіді не заснути.

Задзвонив телефон, директор сказав у слухавку кілька слів і підвівся.

- Пробачте, сестро. У мене зараз будуть важливі від-

відувачі. Ми колись іще побачимось. Я, як час виберу, сам до вас загляну. Скажіть, де ви мешкаєте?

Він записав адресу, подав Паші пухкі, мов ватяні, пальці, і вона вийшла. Секретарка з цікавістю проводжала очима стару жінку, що з нею директор витратив так багато свого коштовного часу. Паша намагалася ні з ким не зустрітися поглядом. Їй було так соромно, наче вона зробила щось негідне. Соромно за себе, що вона так забулася, хто вона така, і побігла до директорового кабінету так, як, дивчикою бувши, бігла до ліжка, щоб ранком відвідати свою хвору маму. Сором пік у грудях і за брата, що він так нехтує нею, рідною сестрою. Паша для нього не більше, як звичайна прохачка, тільки прийшла просити не допомоги, не грошей, не речей, а теплих братніх почуттів, яких у Стефана не було раніше, нема й тепер.

І вона нікому, навіть синові не казала про те, що отої новий директор заводу, Стефан Гнатович Курдюк, - її рідний брат, а Максимів дядько. Не було в неї брата майже все життя, але, і побачивши з ним, не знайшла його.

Тому Паша, думаючи про своє майбутнє, не покладала ніяких надій на свого брата. Єдиний, хто залишився з рідними їй людьми, був син.

III

- Дивовижний сон приснився Максимові. Він умів літати. Розбігся по подвір'ю, відштовхнувся від землі ногами і тіло його попливло в повітрі. Відігрібав від себе повітря, як пливець воду, підіймався все вище і вище. Ось уже зрівнявся з маківками квітучих біло-молочних акацій, що пахли

валаморочливо-солодко, уже піднісся понад будинки, минав вулицю за вулицею, пролинув над серединою міста, де люди заклопотано десь поспішали, обминаючи вози і авта, перебігали вулицю, метушливо на площах, як комашня. А він спокійно і легко летів далі, над будинками, парками, садами й городами. Ось заблистила вже срібляста річка, що оперізувала кругою дугою місто. У тихій воді її відбивалося сонце, відкидаючи від себе бліщояскраве сяйво. І ралтом Максим побачив на березі річки Катю, і сяйво те, що заважало дивитись Йому, випромінювала вона.

- Максиме! - промовили усміхнені уста її.- Симо мій любий, Симо мій коханий, прилинь до мене.

- Лечу, лечу, Катю! - відгукнувся до неї згори парубок, щосили чідгрібаючи від себе повітря, і наблизився до її запрошуюче простягнутих рук. Максим з усього швидкого лету улав біля Катиних ніг і в ту ж мить сяйво пом'якло, Катя зникла, лише в одному місці ще майоріли відблиски світла, мов слід, що залишила за собою дівчина.

Максим підвів голову, оглядівся навколо й зрозумів, що це був сон, а ледве помігну ясну смугу бачив він крізь вікно на східному обрії, де починав народжуватись ранок.

- Щоб воно значило? - намагався розгадати Максим своє видіння...

Після зустрічі з Катею він не міг більше ні про що думати, як тільки про неї, і нікого більше не бачив, лише її, усміхнену, з ямочками на пухких засмаглих щічках. Образ дівчини, що не зникав з його думок і уяви, був Йому реальнішим, ніж ті люди, з якими бачився, розмовляв і працював. Максим пригадував кожне її слово, вимовлене до

нього, і всі ті звуки, що позавчора віднесені вітром і розвіяні над містом, і досі бриніли Йому, як прехороша музика. Він би того ж вечора подався до парку, щоб знову зустрітися з Катю, але буря не вщухала, шаленіла й дали, страхітливо грюкотіло обідране з дахів залізо, тремтіли будинки, низько згинуючись, стогнали дерева.

Але Й другого вечора не можна було йти шукати її, бо після бурі розпочався дощ, і то перестаючи трохи, то знову посилюючись, монотонно стукотів ушиби до самого пізня, поки Максим не ліг спати.

Сон, що Його бачив парубок цієї дощової ночі, зміцнював надії Його і заразом непокоїв.

-"Якби мало здійснитися те, що приснилось,- міркував він, сидячи в ліжку Й обійнявши свої коліна,- то виходить, що я Катю бачитиму, і вона радітиме мені, але чомусь зникне. Якщо ж станеться навпаки, то її зникнення у сні можна зрозуміти, як появу в дійсності. А як же пояснити тоді появу у сні?"

Із своїми плутаними і непевними тлумаченнями Максим сам не погоджувався, відкидав їх, бо вони або не віщували нічого доброго, або були такі, що не вірилося у їх здійснення.

Ранок розпочинався тихо, темно-синє безхмарне небо поволі рожевіло, заповідався лагідний сонячний день, а за ним прекрасний вечір, той вечір, у який - це Максим передчував і нетерпляче чекав - мало трапитися щось важливе.

І воно трапилося. У парку грава оркестра, легкі веселі мелодії розливалися між алеями, навіваючи гуляючій

молоді бадьюй настрій. Максим, засунувши руки до кишень, сам того не помічаючи, ходив між молоддю з такою швидкістю, ніби Йому було страшенно ніколи і він кудись поспішав або від когось тікав. Перед Його зором з "являлося" й зникало багато облич, але Максим навіть не придивлявся; ту, яку шукав, він пізнав би і з заплющеними очима. На головних алеях, серед гомінкої, рухливої, мінливої маси людей її не було. Тоді він пішов у глибінь парку. Зрідка розстав - лені ліхтарі кидали додолу кола світла, утворюючи серед безмежної загадкової темряви золотаві острівці. На цих острівцях сиділа молодь, здебільшого двійками, нашптува - ла ніжні слова, обіймалася, крадъкома цілувалася, а як Максим виринав із затінку - незадоволено замовкала й на - суплено проводжала Його поглядами, аж поки він зникав. Катю він таки знайшов, у такому ж затишному місці в товари - стві одного юнака. Вони сиділи на ослоні, обпорощені золо - тим світлом.

- У наших запереченнях, Катю, відсутня логіка,- за кожним словом підіймаючи і опускаючи руку, упевнено говорив юнак. Дівчина збиралася відповідати, але побачила Ма - ксима, миттю підскочила і підігнала до нього.

- Симо, добрий вечір! - радісно вигукнула вона, про - стягаючи для вітання обидві руки.- Ви не ображаетесь, що я так вас називаю? Чого ж ви самі гуляєте? Може з нами по - сидите?

Не випускаючи Максимової руки, Катя підвела Його до свого співрозмовника. Той підвівся.

- Познайомтесь. Це мій новий знайомий, про якого я вам розповідала. А це мій товариш, Вова.

- Тож повторюю, Катю, що у ваших запереченнях відсутнія логіка,- розпочав Вова перервану розмову таким повчальним тоном, що, здавалось, виключав будьякі сумніви до висловленого. Говорив він спокійно, слова плелися, як квітчасте мереживо, і коли б Катя не перебивала, то, він, мабуть, ніколи б не кінчив. Катя ж, іноді не даючи довести думку, заперечувала з таким запalom, наче неспроможна була далі слухати страшенні нісенітниці. Максимові подобалося, що Катя зверталася не до того, з ким спречалася, а до чого, і в такт своїм словам підносила до його оголених високих грудей свої долоні, ніби хотіла діткнутися до них, але, не насмілюючись це зробити, руки відводила.

Максим прислухався до суперечки й дивувався, чому вохи, Катя із своїм товаришем, так гаряче спречуються про те, що могло б цікавити якихось там старих учених. Вова доводив, що людина в боротьбі за існування примушена була шукати можливостей полегшити своє існування. Це і було поштовхом до винаходів і до виникнення та розвитку науки і техніки, і мистецтва. Вова запевняв, що коли вже людина не потребує прикладати стільки фізичної сили, скільки витрачали предки, бо за неї почала працювати машина, то людина втрачатиме і свої зовнішні риси. Вона фізично ослабне, а на томість у неї розвиваються інші потрібні органи, а саме - головний мозок. Надійде той час, коли людина утратить потребу пересуватися і її зовнішній вигляд зміниться до невідізнання. То будуть істоти з великими головами і розширенним до такої міри мозком, що пересічна людина майбутнього розумнішою буде від найгеніяльніших сучасних представників людства. Руки ж їхні, як органи малопотрібні, пере-

творяться на тонкі й немічні кінцівки.

Катя не лише не погоджувалась з образом майбутньої людини, що його намалював ії товариш, а навіть ображала-ся, ніби він зневажав когось ій близького чи рідного.

- Оце погляди нашого філософа,- ущіпливо мовила Катя і, видно, від схвилювання діткнулася зненацька пальцями до Максимових грудей. - Й ж переконана; що люди такими, як є тепер, були і раніше, будуть і пізніше. Поперше, ніколи людина до того не дійде, може не захоче дійти, щоб фізичної праці взагалі не було. А подруге, хоча б техніка дійшла до того, що людині рухатись і за обідом не було б потреби, бо жовані вареники самі в рот плигали б, то й тоді б людина, відчувала до рухання фізіологічну потребу. Коли людство доживе до тих часів, що на світі не буде нестатків, злиднів, відпаде боротьба за існування, саме тоді людина візьметься за своє фізичне вдосконалення і зробиться не павуком-страхіттям, а найкрасивішою, найрозвиненішою істотою.

У Максима виник здогад, що завзята суперечка між Катею і її товаришем повстала не тому, що їм ні про що більше говорити, і не тому, що вони хизувалися своїми знаннями і умінням говорити. Певно молодик боронив вигаданих ним істот, щоб упевнити Катю, ніби зовнішня непривабливість тезперішніх деяких людей є проявом рис людей майбутніх і вони розумово стоять на вщіому рівні від людей фізично сильних і зовнішньо гарних. Такими доводами він, мабуть, намагався піднести себе перед Катиними очима. Але Катя, як видно було з її нападів, не мала великої прихильності до Вови, інакше б вона ставилася до нього лагідніше.

Від своїх висновків Максим почував себе упевненіше, і

Йому знову захотілося зробити бундючному молодикові прізвищі. Він пригадав, як його коваль, Лаврін Матвійович, давно колись розповів у сніданок робітникам історійку, теж про походження людини, однаке ані трохи не схожу на учение казання, що тут точилося. Коли б її переповісти, то головатий мудрагель совався б на лаві мов на гарячому.

- Шо ж ви мовчице, Симо? - звернулася до нього Катя, смеяно, коли її товариш казав про умовність розуміння краси людини.

- Хіба ж за вами устигнеш що сказати? - з тінню незадоволення відповів Максим.

- Справді, Вово, з нашого боку нечесно так ставитись до Сими. Ми повинні вислухати і його думку.

- У мене нема особливої думки. Я хотів би тільки одну історію розповісти. Та боюсь, що вона не сподобається товаришеві голяреві...

- Власне, про кого це ви? - насторожившись, запитала Катя.

Максим мовчки кивнув головою на задуманого її сусіда. Катя, стримуючи сміх, пояснила:

Ви помилилися, Симо, у визначенні Вовиного фаху. Він не голяр, а вчитель. А ви, Вово, помовчте, - чи то прохачи, чи то наказуючи сказала Катя.

- Мені, шановна Катю, байдуже, що говорить ваш приятель, - не приховуючи роздратованості, відповів юнак.

- Учитель? - здивувався Максим. - Отака помилка! а збоку подивившися - точнісінько голяр. З учителями ж я не знаю, що й робити.

Він заклопотано тер шорсткою рукою собі чоло, ніби

намагався вирішити щось дуже складене і не міг. Останні його слова і раптова задуманість зацікавили не тільки Катю, а й учителя, який почав скоса спостерігати Максима.

-Що вас турбує, Симо? - запитала Катя.

- Не можу ніяк пригадати, від кого походять учителі, від людини, чи від мавпи,- у роздумі мовив Максим.

- Це якась нова теорія походження людини за фахом, - насмішкувато зауважив учитель.

- Що ж тут смішного,- відповів Йому Максим.- Ви учени, а видно не довчилися до того, що знає мій коваль, Лаврін Матвійович. Він усе знає. І не базікало якийсь - що не скаже, то все правда. Колись дізнався я від нього - змінюються, чи не змінюються людина. Якщо хочете, то я переловім вам.

- Я вас дуже прошу, Симо! - скопила Катя своїми рученятами Максимову руку і гаряче потиснула її.

Максим хотів уже був розпочати свою розповідь, як із темряви виринула молода пара. Кругленька дівчинка обняла парубка ہdnісю рукою за поперек, а другою тримала його пальці, звішені з її плеча. Вони йшли мовччи, нікого, крім себе не бачили, через кожні кілька кроків зупинялися й цілувалися так дзвінко, що відбивалася луна, як від влучно - го ляпасу.

Катине товариство, зніяковівші, мовчало, аж поки закохані не зникли.

- То історія така,- почав Максим.- Було це дуже давно, коли ще нікого не було. Спочатку створив Бог світ, а тоді взявся за всяких тварин. Чого тільки не з'явилось за Його волею на землі! І пташки, і комашки, і коні, і вівці,

і слони - все було. Серед тих тварин була і мавпа. Хотів Бог припинити на гому свою роботу, та придивився уважні -ше до мавпи, і Йому стало дуже прикро. Неповажна тварина вийшла, шкода праці. Тоді Бог створив ще одну істоту - красиву, міцну і працьовиту, точнісінько таку, якою і є тепер людина. 'А людина є людина, одразу ж узялася до діла. Побудувала собі хату, посіяла хліб і до хліба, майструвала вози та сани, кувала коней і волів - роботи в неї повні руки. Ото хіба у свято і спочине, трохи. А мавпа знає собі плигати з гилякі на гиляку, байдикувати й то не могла якслід. Плягає та поглядає на господарство і завидки її беруть заздрить людині страшенно. Нестерпіла таки, поплигала до Бога і з слізами на очах каже Йому:

-"Боже, чом я гірша за людину, чом людина, що хоче, то те й має, а в мене маєтку самий лише дурний хвіст."

-"А це тому,- відповідає Бог,- що людина працює, а ти байдикуєш".

-"Боже,- благає мавпа,- я теж хочу бути такою, як і людина, перероби мене".

Подумав Бог і каже їй:

-"Переробляти тебе я не буду, бо на всікі мої справи є свій час. Але я можу дати тобі гарну пораду. Іди оце до людини, зробися їй помічницею і вчись у неї працювати й жити. Міне якийсь час і твоє мавп"яче плем'" я перетвориться на людей. Людина і мавпа будуть подібні, як пара чобіт."

Мавпа, звичайно, дуже зраділа, прискочила до людини, та й говорить:

-"Чоловіче добрий, я оце щойно від Бога. Він прислав мене, щоб я біля тебе була, допомагала тобі".

У Максима на чолі виступив рясний піт, як від гарячої роботи. Але він розповідав, сам захоплюючись своїми словами, відчуваючи приємність з того, що його слухала Катя. Та ще й як слухала! Очі їй сяяли, щоки горіли й дивилася вона на Максима так замилувано, ніби збиралася з обіймами кинутись йому на шию. Учитель теж підсунувся ближче, прислухуючись до розповіді; навіть його пиха зникла.

- Лавріц Матвійович казав, - вів далі мову Максим, - що справжня людина завжди була доброю. Про неї, хай собі мавпа крутиться біля нього, а може ж справді якусь користъ приноситиме. Та звісно, яка з мавп працівниця. За плугом ходити чи гній возити їй не подобається. Вона задере, бувало, хвіст і подастися по ниві, ставить тички, мовляв, порядку пильнує, щоб людина не проорала кров борозну. Підраховувала мавпа на баштані кавуни та дині, перемірювала збіжжя, знаходила собі якесь діло, не сиділа. А користи з того діла людині ніякої. Іла ж і пила вона гарно, на те вони ласі. Сможиває харчів, скільки хоче, та ще й людині захидає, що людина не завжди так робить, як їй вона радить; дорікає, сварить, ганить, поводиться у господарстві так, ніби вона не мавпа, а велике цабе. Людина - істота терпляча. Нехай галакає собі хвостате створіння, хай метушиться, від того збитку великого немає. Час минав, людей наплодилося багатенько, трудяться, хліба для життя здобувають, а їх пообсідали мавпи, як кожух блохи. Однаке і такого привільного життя якось частина мавп не витримала: кинули вони людині свої мірки, тички та рахівниці й подалися до лісу. Плігають вони й досі там, перекривляються та дражнять одні одних; залишилися вони такими, як і створив їх Бог. А ті,

що трималися людей, поволі уподібнювались до людини. Не знаючи в чому справа, не кожен зможе й розпізнати тепер хто від кого походить...

- А ви розпізнавати можете? - спітав учитель.

- Що ж тут хитрого, - не бентежачись від поміченої в залиші іронії, відповів Максим. - Як бачу якогось начальника чи секретаря або голову, чи такого, що з портфелем не розлучається, то вже напевне він нащадок хвостатих хриплів. То вже з тих, що робити бояться, а люблять командувати. Голярі теж, здається, з мавпячої породи. А про вчителів не знаю. І Лаврін Матвійович про них не згадував. Оце ж стається так, що не людина переродиться в павука чи мавпу, а мавпа перетвориться на людину. Треба тільки отих мавпячих нащадків до роботи запрягати і все зрівняється. Тоді на світі будуть самі справжні люди.

Збуджений своєю розповіддю, Максим так розчервонівся, ніби щойно прибіг сюди, до Каті, випередивши свого суперника, учителя.

- Браво, Симо, браво! - скочилася Катя й тисла Максимову руку, скільки було сили в її м'яких теплих рученях

- Це чудово, чудово! - дзвенів її тоненький голосок.

Підійшов до Максима і учитель.

- Ваші тлумачення, товаришу, ніяка наука спростувати неспроможна, - мовив він з удаваною урочистістю. - І я, ризикуючи опинитися серед тих, що походять від мавп, одначе категорично відмовляюся від поглядів, які боронив перед Катею. Якби не випадок, що допоміг нам зустрітися, я б ні з яких книжок не дізнявся про те, що почув від вас.

Учителеве кам"яне обличчя ожило, по ньому промайнула

легка усмішка. Максим не міг зрозуміти, келкує з нього учитель, чи справді він задоволений з оповідання. Та що там учитель, головне, що Катя, не випускаючи Максимової руки, дивилася йому в очі глибоко і вдячливо, і йому зробилося легко-легко: здавалося, що коли б тріпнув руками, то піднявся б у повітря й полинув, як вві сні. Музика оркестри розливалася парком, у пливкому танку захиталися дерева, зашуміло листя, у ритм музиці билося й серце Максимове, билося - мов танцювало веселий, радісний танок...

Сиділи в парку, поки він спустів і почало гаснути світло. Йшли додому мовчазними, сонними алеями.

На прощання Катя сказала Максимові:

- Може наш велетень не відмовиться ще з мною побачитись?

- А якже! - вигукнув Максим таким тоном, ніби інакше ніяк не могло бути.

- Цікаво б побачити цього велетня в іншій декорації - в костюмі й краватці, - обдаровуючи молодика усмішкою, - зала дівчина.

- А чого ж! - погодився Максим, як погодився б відюнати, ні на мить не задумуючись, взагалі кожне її бажання.

Кращого і приємнішого вечора він ще не переживав ніколи.

ІУ

У галантерійному магазині краватки, розвішенні над прилавком через усе приміщення, сяяли, як райдуга. Від цієї строкатої зливи фарб ряботіло в Максимових очах, ніби

він дивився на сонце. Йому треба було вибрати одну краватку, хай дві, а їх є безліч, і всі різні малюнком і кольором. Стояв у нерішучості, вирішуючи складне для нього завдання, на якій зупинити свій вибір.

Максим взагалі не розумів, навіщо люди стискають собі пальки барвистими налигачами, з яких не було ніякої практичної користі. Він завжди ходив з розстебнутим коміром - ом, влітку сонце засмажувало його груди, а взимку їх обпікав мороз і обсипав сніг. Та Катя воліє бачити його з краваткою, і для неї він обмотав би навколо себе навіть усі разом, що є в магазині. Але, на жаль, чіпляється лише по одній. Максим дивився на райдужну низку розгублений і нерішучий, як колись у дитинстві перед полицею з розкладеними на ній привабливими запашними цукерками.

І в цей напруженій момент підійшов до нього вчитель.

- І ви купуєте? - після вітання казав він. - Я теж де-шо придбав.- показав він пакунчик з пляшечками паюшців, що висів у нього на пальці. - Люблю, знаєте, паюшці. Це одна із моїх слабостей,- по товарищському признався він.

- А я хоч і не люблю цих штук,- показав Максим на краватки,- та треба купити. Може ви допоможете вибирати?

- Краватку я дружину вибирати - треба керуватися власним смаком,- засміявся вчитель. Однаке він пояснив Максимові, які краватки пасують до темних, які до світлих сорочок, які краще одягати увечері, які вдень, дав про них стільки відомостей, що Максим, утративши надію зрозуміти щось у цій галузі, купив за порадою учителя три штуки, і вони вийшли на вулицю.

- Дуже приємно, що я вас побачив,- говорив учитель.- Я б конче хотів з вами поговорити. Чи не могли б ви уdi-

лиги мені дещо часу?

- Та можна, - погодився Максим.

Він помітив, що учитель зовсім не такий, яким був у парку. Від його насмішкуватості, погорди і зневаги не залишилося й сліду.

- Ми вже з вами хоч і знайомі, - казав учитель, - та , прошу прокласти, я не знаю вашого ім"я. Ті назви, що іноді дають нам дівчата, непридатні для вживання серед чоловіків. Для Каті я Вова, а взагалі Володимир Петрович.

- А я - Максим, а по-батькові - Федорович.

- Дуже приємно, Максиме Федоровичу.

Вони вийшли з метушливої вулиці на просторий бульвар, учитель легко взяв Максима під руку і, повільно йдучи під тініявими деревами, почав розповідати...

С таке почуття в людей, що називається коханням. Ком-на більш-менш нормальна людина в певний час свого життя знає в собі це почуття. Закохана людина - ненормальна, може навіть психічно хора. Вона найбільш себелюбна, носить - ся в своїми почуттями, як скнара з коштовностями, світ для неї безмежно великий, і дуже обмежений, бо вона втрачає можливості бачити обрії. Закоханих легко лізнати се - ред людей нормальних, що вже вгамувалися, ввійшли в річище буденності, або серед тих, що в іхніх почуттях ще не розтанув лід і не завикували каламутні води кохання. За - кохані здатні робити найбільші дурниці, і не можуть стриматись від нерозумних вчинків, як не може керувати собою алькоголік, бачачий перед собою спокусливі трунки.

Такі висновки виникли у Володимира Петровича із спо-

стережень над самим собою. Він уже кілька місяців сув за-коханий, безнадійно закоханий у Катю Безпальченківну.

Завжди закоханому здається, що та, яку він кохає, має всі найкращі прикмети, яких нема в інших жінок; і що вона позбавлена негативних рис, що ними переповнені інші смертні. Але щодо Каті, то і не закоханий в неї може сказати, що вона серед дівчат вигідно відрізняється. Катя справді схожа на гарного метелика. Хто на неї навіть випадково подивиться, той не зможе одразу відвести очей, милуватиметься нею. А до того ж Катя на свій вік поважна і розумна, дещо читала, може незалежно мислити і незалежно поводитись. Ці всі разом узяті її властивості паморочать чоловікам голови, вибивають їх з рівноваги.

Володимир Петрович не перший і не останній з тих, кого полонила Катя. Гіля неї завжди увихаються чоловіки, зітхують, переживають, страждають, тобто терплять усі ті прикрощі, що завдає їм кохання. Володимир Петрович упевнений, що Катя вже бачила перед собою чоловіків на колінах і зі слізами на очах, чула їхні благання і мольбу. Але никто з її приклонників, напевно, не мав ніяких, хоча б і двозначних, обіцянок.

Катя до чоловіків не була байдужа. Вона кохала безперервно, тільки її кохання перекидалося, мов під час пожежі з будівлі на будівлю вогонь. Володимир Петрович знає, що свого часу Катя поглядала на пристаркуватого інженера Куценка, що упадав біля неї, наче біля божества. Вона цілі вечори слухала його розповіді про техніку будівництва, і їй здавалося, що нема кращих фахівців і нема ліпших розповідачів, як її інженер. Та зустрілася Катя з Володими-

ром Петровичем, і Куценко в її очах померкнув, поблякнув, вона до нього охолола, увесь же запал її гарячих почуттів перенісся на вчителя. Катя, однаке, своїх старих приклінників не відштовхув, вони і далі тягнуться до неї, іноді збираються цілим гуртом, удають, ніби опинилися в її товаристві, щоб лише розважитися. Справді ж до гурту йшли люди, сповнені кохання і заздрощів, і подиву гідне, як вони, замість кидати догепи і розповідати анекdotи, не хапають один одного за петельки, не гризуться, мов вовки.

Володимир Петрович до колишніх Катиних коханців ставився байдуже. Надто вже вони малюгідні, і їхні завіхання були безнадійними і марними. Катя поривалась до учителя всією своєю душою і тілом, мов квітка до ранішнього сонця. Вона, як ретельна учениця, перечитувала всю ту літературу, що рекомендував Володимир Петрович, він пояснював їй те, що вона не могла в книжках зрозуміти, відповідав на безліч питань, що народжувалися в її меткій цікавій голові. Коли відставали набридлі приклонники, вони, залишаючись удвох, не могли наговоритись. Учитель поважно думав над тим, щоб те блаженство, в якому перебували вони, розтягнути на все життя, тобто одружитися.

Але останніми днями він помітив у Каті зміни. Вона розповіла про зустріч із сучасним, як вона називала Максимом, Геркулесом, з таким захопленням, що Володимиру Петровичу стало все ясно. Повторялося те саме, що і з попередніх випадках. Катя до нього збайдужила. Вся жага її кохання перейшла на якогось зустрінуого коваля чи молотобійника. Ще не зовсім утрачаючи надії, Володимир Петрович намагався врятувати своє становище, силкувався знецінити с-

вого суперника в Катиних очах. Це спричинилося до дискусії про майбутню людину. Катя боронила фізично міцних людей, бо вона в першу чергу боронила свого Симу.

Прийшовши з гуляння, Володимир Петрович не міг заснути до самого ранку, боровся сам з собою, вгамовуючи розбурхані почуття отруйних ревнощів. Ятилося його серце від вираного з кров'ю кохання. Сльози, мов роса з гірчаку, зросли подушку й розійдали лице. Тієї ночі він спізнав біль, що його завдає нещасливе кохання.

Тепер Володимиру Петровичу залишається прилучитись до гурту безнадійно закоханих або, якщо стане сили волі, зовсім уникати зустрічей з Катею, примиритись з думкою, що вона для нього не існує. Лише здоровий глузд і сила воді можуть у такому випадкові стримати людину від негідних, нерозумних вчинків. Тільки б опанувати свої бушуючі почуття...

Дерева розкидали довгі оксамитові килими тіней, що все збільшувалися, розпевзалися, а сонячні прогалини вступалися. Дитячий галас на бульварі зафіхав. Максим усе ще ходив поруч учителя й уважно слухав його словідь. Спочатку був здивований з того, що Володимир Петрович з ним такий щирій, ставився з підозрою до нього, сподівався, що він забажає від Максима, аби він поступився, не руйнував його кохання. Та що далі розповідав учитель, то безлічнішим вважався Максимові. Побоювання розвіювалось, як туман від падуву вітру.

- Від розpacу людина не знає, що діє, - вирішив Максим і пройнявся радістю переможця, що стоїть перед подола-

ним ним супротивником. Катя, чарівна Катя, за якою побиваються інженери, учені люди, відвертається від них а закохується в нього! Максим ледве стримувався, щоб не проявити своєї радості в присутності засмученого учителя.

- Ви можете запитати, навіщо я оце все торочив? - говорив далі Володимир Петрович. - Я можу пояснити, та не знаю, чи буде воно зрозуміле. Коли людина розповідає про свої болі, то їй легшає, ніби у неї з серця спадає гніт. А до того ж я свою розповіддю хотів застерегти і вас від самоомани, щоб ви не надто тішилися з моого падіння, бо рано чи пізно те саме чекає й вас.

Можливо, учитель помітив на Максимовому обличчі вираз радості, що його не міг парубок приховати, подав Максимові тремтячу руку, і вони розсталися.

Уже зутеніло, і Максим квалився. Він здивував матір своєю ще небаченою вибагливістю у виборі сорочки. Коли переодягався, щось тріщало, не хотіло налашити. Поспішав, бо хотів зустріти Катю ще перед парком, щоб, бува, до неї хтось не пристав раніше. Навіть краватки не одягнув, бо на те незвичне діло треба витрачати багато часу. На всякий випадок, щоб можна було перед дівчиною віправдатись, сунув крапатки до кишені.

Дійшовши до парку, не встиг ще віддихатись, як до нього, легкою ходою, підплівла Катя.

- Я не пізнаю вас, Симо! - розвела вона у здивованні руки.

- Багатий буду.
- На закоханих дівчат, певно.
- Не маю потреби, - відповів Максим, а хотілося сказати,

що Йому нікого не треба, крім однії Каті.

- Якби вам ще краватку, зовсім подобали б на англійського лорда.

- Я їх повну кишеню маю,- з задоволенням казав Максим і поліз був до кишені, щоб витягнути їх.

- Залиште, залиште, не тут,- зупинкала його Катя.

Вона взяла Максима під руку, і незабаром вони дісталися до того місця, де вже провели один вечір. Дівчина тутеревенила безупину, жартувала, сміялася, з її щічок не сходили ямочки. Краватки їй подобалися всі, похвалила Максимів вибір і взялася Йому застібати сорочку. Але як вона не силувалася, коміра стягнути не могла. Максим витяга - в шию догори, хотів зробити її тоншою, почервонів увесь , комір не давав можливості дихати, та гудзики до петель не діставали.

- Ви колинебудь застібалися? - спітала теж порожевіла і збуджена своїми зусиллями Катя.

- Ще ні,- признався Максим.

- А як ні, то влезьте, влезьте в свою сорочку,-удаючи незадоволену і сердиту, Катя тулила пухкі, як пампушки, кулачки до Його твердих грудей і м"язів грубої, трохи тоншої за голову шії. Максим від задоволення мружив очі. Та дівчина скаменулася, що дозволяє собі більше, ніж можна, розвішала краватки по Його плечах і забажала, щоб він розповідав про свою працю. Вона хотіла знати, як залізо зварюється, як воно горить, скільки разів Максимові треба ударити молотом, щоб перерубати таку штабу, ну, наприклад, завтовшки, як рука. І цікавість дівчини була широю, вона слухала з такою увагою, ніби сама збиралася статі молотобійни -

ком не гіршим від Максима або навіть таким, як Лаврін Матвійович, ковалем.

У.

Нема більшого щастя для закоханих, як залишитись їм удаюх. Тоді навіть звичайна розмова між ними про будені речі здається їм піснею, взаємні потискування рук промовляють більш, ніж слова, у багатомовному мовчанні вони знаходять їм лише зрозумілу насолоду. Принаймні все це відчував Максим. Але Катині зітхай-душі ніби умовилися між собою псувати настрій своєму конкурентові. Не встигав Максим із Катю десь присисти, як ніби з землі вискакував пристаркуватий інженер Куценко, або, мов примара, з"являвся блідо-зляканий поет Малюк. Якщо не ці приклонники, то стирчав біля них круглий, як огірок, агент торговельного відділу Півень, чи завідувач продуктового магазину довготелесий Патенко. Час від часу показувався і вчитель Володимир Петрович, але він не засиджувався, ніби приходив тільки дізнатися, чи ще не охолола Катя до свого нового обранця. В присутності сторонніх людей Максим почував себе ніяково, мовчав, робився непомітним, згортається, як слімак, тільки очима поводив, стежачи за суперниками. Він не міг примиритися з тим, що Катя обдаровує їх своїми усмішками і приділяє їм увагу.

Як навмисне, одного вечора біля Каті зібралися всі її приклонники, і Куценко, і поет, і Півень, навіть учитель і ще хтось і здійняли такий веселий гармидер, ніби спеціально зійшлися показувати свої здібності в дотепах, жартах і розважальних оповіданнях. Катя, сидячи поруч Максима, зал-

хвалається сміхом. Терпка грудка підперла Максимові горло, м'язи його тіла напружилися, кулаки мимоволі стиснулися, терпцеві його надійшов кінець. Сам гаразд не усвідомлюєчи, що робить, склонився з ослону і, піднісши вище голови величезні кулаки, заревів:

- Геть звідсі!

Товариство, заскочене несподіванкою, завмерло, усі здивовано дивилися на розлютованого парубка.

- Як вас розуміти? - запитав інженер Куценко, на всякий випадок відступивши трохи назад.

- Геть! - вирвався рев із Максимових грудей, що високо підіймались.

Поет Малюк, зрозумівши, що справа заноситься на таку ситуацію, коли не можна сподіватись чогось приємного, трохи позадкував і метнувся між дерева. А за ним подався Й Півень.

- Коли це не тільки особисте ваше бажання, а ще чиєсь, - мовив інженер, запитливо дивлячись на Катю, - то я низько кланяюсь.

Він шанобливо склонив голову і хутко зник.

- Симо, що ви робите, ви збожеволіли! - підскочила до Максима дівчина.

Він ніби й не бачив її.

- Досить цікаво.... Всього найкращого, - пробубонів хтось, відходячи.

Із небажаних людей залишився один учитель. Він не тільки не збирався відходити, але сів і почав закурювати.

- Ну?! - підступив де нього Максим, уявившись у боки.

- Ніяких "ну", товаришу. Я в громадському місці і п-

рошу до мене не чілтятись, інакше за хуліганство будете відповідати.

У відповідь Максим з блискавичною швидкістю скопив учителя за комір і штани, підкинув його дотори й затримав над своєю головою. Учитель безпорадно мотав у повітрі руками й ногами, плямкав губами, видно намагався кричати, та жодного звука з уст не виривалося. Хвилину потримавши над собою учителя, Максим легко поставив його на ноги.

- Курча! Ще загрожує, - обтираючи об штани руки, ніби брався за щось бридке, промовив він.

Переляканий, розхристаний учитель ледве підняв кашкета і поплентався.

Катя тем злякалася і впала на ослін, заховавши обличчя в долоні.

Максим полегшено зіткнув і сів біля Каті. Її вузенькі плечі здригалися від плачу. І він зрозумів, що накоїв не аби якого лиха.

- Але ж, Катю, я не міг стриматися, - вилправдуючись, казав він. - Це нахаби, а не люди. Лізуть, куди не треба, докучають...

Волосся у Каті спадало з голови, розвінювалось, але вона не рухалася.

- Ви простіть мені, я більше такого не робитиму, - розачудено благав її Максим. Та дівчина ніби й не чула.

- Хоч слово промовте до мене, - просив Максим, від каяття готовий сам розплакатись.

Ніякі його благання Катю не зворушували, і він замовк, замурено скиливши голову.

Гнітуче мовчання тягнулося довго, дуже довго. Максим, почуваючи себе винним, не насмілювався більше звертатись до дівчинки і стурбовано думав про ті неприємні наслідки, що можуть виникнути через його необдуманий вчинок.

Аж ось Катя, нарешті, заворушилася, відірвала від долонь заплакане обличчя.

- Цього я ніколи не забуду, - промовила вона так тихо, ніби була хора або докраю знесилена.

- Я не хотів... Вони так сталося, - мимрив Максим.

- Хотів! Хотів! Хотів! - раптом пожвавішавши, вигукнула Катя й, кинувшись на Максима, обхопила його шию і гарячими устами вп"ялася в парубочі губи...

А в той же час учитель шукав міліціонера. Треба було скласти протокол і притягнути Максима Копу до суду. Хай знає, що він живе не серед дикинів, де панує право брутальній сили, а в цівілізованій країні. Він пізнає силу законів, що боронять честь і гідність людини. Замкнуть Копу у тюрмі, і згадуватиме він за гратами про свою любу Катю, що не забариться закохатись у когось знову.

Міліціонера Володимир Петрович не знайшов, а поки походив по парку, думки його спрямувались в інший бік. Хуліганка Копу таки можна замкнути до тюрми, але раніше доведеться виступати перед судом, розповідати про ті причини, що викликали у підсудного Копи шаленість. Суд зацікавиться їхніми взаємовідносинами, вплутається ім"я Каті, випливуть на поверхню інтимні його стосунки. В судовій залі смакуватимуть, сміятимуться і станеться, що Копа буде покараний, а учитель і Катя скомпромітовані. А чи не краще вплутати в доччині справи її батька?

Ця думка сподобалась Володимиру Петровичу, і він, відкинувши своє бажання скористатися з чинників охорони ладу, того ж вечора написав до Катиного батька такого листа:

Шановний товаришу Безпальченко!

Мені відомо, що Ви, як людина партійна, всього себе віддаєте доручений партію праці і тому не маєте можливості приділити часу своїм особистим справам. До того ж Ви цілком покладаетесь на поміркованість і здоровий розум Вашої доньки Каті. Донька Ваша, дійсно, розумна, і, певно, багато Ваших товаришів не безпідставно заздрять Вам. Але Ви робите одну помилку, яка може фатально відбитися на майбутньому Вашому і Катиному. Я, як стороння людина, не позбавлена хисту спостережень, беру на себе сміливість цим листом звернути на деякі явища Вашу увагу й застерегти Вас від небезпеки. Помилка Ваша в тому, що Ви забуваете, що Катя має двадцять років, тобто перебуває в тому віці, коли у людини найбільше грас кров, коли найбільше бують її пристрасті найбільше розпалються її уявлення. До того ж, як це Вам і самим добре відомо. Катя від своїх батьків дістала в спадщину не тільки зовнішню привабливість але й палкий темперамент. На таку гарну дівчину, як Ваша Катя, пілком зрозуміло, мають ласе око багато чоловіків. І Катя, завдяки своїй природній особливості, на щире чи, може, й удаване кохання відповідає своїм коханням.

Скільки разів дівоче серце було полонене чоловіками — їй одній відомо. Що досі Катя не стала жертвою своїх безконтрольних непогамованих почуттів, це можна пояснити також особливістю її вдачі. Катя швидко захоплюється якимось із

Ця думка сподобалась Володимиру Петровичу, і він, відкинувши своє бажання скористатися з чинників охорони ладу, того ж вечора написав до Катиного батька такого листа:

Шановний товаришу Безпальченко!

Мені відомо, що Ви, як людина партійна, всього себе віддаєте доручений партією праці і тому не маєте можливості приділити часу своїм особистим справам. До того ж Ви цілком покладаетесь на поміркованість і здоровий розум Вашої доньки Каті. Донька Ваша, дійсно, розумна, і, певно, багато Ваших товаришів не безпідставно заздрять Вам. Але Ви робите одну помилку, яка може фатально відбитися на майбутньому Вашому і Катиному. Я, як стороння людина, не позбавлена хисту спостережень, беру на себе сміливість цим листом звернути на деякі явища Вашу увагу й застерегти Вас від небезпеки. Помилка Ваша в тому, що Ви забуваете, що Катя має двадцять років, тобто перебуває в тому віці, коли у людини найбільше грас кров, коли найбільше бують її пристрасті найбільше розпалються її уявлення. До того ж, як це Вам і самим добре відомо. Катя від своїх батьків дістала в спадщину не тільки зовнішню привабливість але й палкий темперамент. На таку гарну дівчину, як Ваша Катя, цілком зрозуміло, мають ласе око багато чоловіків. І Катя, завдяки своїй природній особливості, на щире чи, може, й удаване кохання відповідає своїм коханням.

Скільки разів дівоче серце було полонене чоловіками — їй одній відомо. Що досі Катя не стала жертвою своїх безконтрольних непогамованих почуттів, це можна пояснити також особливістю її вдачі. Катя швидко захоплюється якимось із

чоловіків, але швидко й байдужніс до нього, щоб одразу ж полинути своїми почуттями до когось іншого. Може, це ще не було справжнє кохання, та зрозумійте, що пратися з во-гнем серед легкозапальних речовин - річ досить ризикована. Особливо ж у небезпечному становищі перебував Катя тепер, Вона не на карт зв'язалася з парубком Максимом Копою, що працює молотобійником на тому ж заводі, де Ви завідуєте Г- дальнею. Я б радив Вам, заради цікавості, зустрітися з обранцем Вашої доньки, щоб Ви на власні очі пересвідчилися, що значить бути дівчині без батьківського керівництва і до чого почуття засліплюють іноді дівчат. Ви побачите допотопну людину з усіма її особливостями, великої фізичної сили й малого розуму, вірніше - великої його відсутності. Крім похоти, дурости, брутальності, кретинізму у цієї людини за душою нема нічого. Нехай Вам Катя розловість, як Максим Копа, м'єбуть, бажаючи показати свої здібності фізичні і розумові, розганяя у парку гуляючу публіку, а одну людину тільки випадково мало не позбавив життя. Це ще одна риска, яка в нашу епоху називається хуліганством, до загального образу тієї особи, яку Катя обрала собі за коханого. Катя з цим типом бувава в безлюдних місцях. Хіба можна бути гарантованим, що у такого самця не виникне бажання заволодіти дівчиною силоміць? А коли б насильства і не сталося, а Катя і далі пішла б за ловідцем своїх почуттів, то чи вважали б Ви себе щасливими, маючи за зятя Максима Копу? Я був би дуже радий, коли б мої припущення не здійснилися, але це можливе при єдиній умові - при Вашому активному втручанні в сердечні справи Вашої доньки.

Залишаюсь з глибокою пошаною до Вас, товариш Безпаль-

ченко, і бажаю Вам всього найкращого."

Листа Володимир Петрович на всякий випадок не підпісав. Був упевнений, що, не вплутуючи свого ім"я, він і так досягне бажаного. Максим Копа мусить приєднатися до тих, з ким він так зневажливо повівся в парку. А далі, не відомо, може Володимиру Петровичу усміхнеться доля знов.

УІ

Коваля, Лаврін Матвійович, помічав, що з його молотобійником не все гаразд. Раніше він був до праці уважним, не треба було казати бити дужче чи тихше, парубок із самого діла розумів, як Йому поводитися з молотом.

Останнім же часом Максим іноді задумувався так, що не бачив, коли коваль вихоплював з горна розпечено до білого залізо і клав на ковадло. Треба б у ту ж мить щось бити! бити! бити!. а він блукав очима по закуреній стелі і чомусь усміхався. Інколи ж він гатив молотом з такою наполегливістю, що дивним ставало, як не загрузило ковадло з колодою разом з землю. Нераз через Максимову неуважність доводилося ковалеві знову гріти залізо й поправляти зіпсувту молотобійником річ. Лаврін Матвійович уже не випускав з рук молотка, показував Максимові, куди той повинен бити і як саме.

Однаке коваль не сварив молотобійника, як це робив би інший на його місці, а придивлявся і намагався розгадати, що з парубком діється. Він до Максима ставився, як до рідної дитини. Ще на поминках, як тільки поховали Федора Копу, Лаврін Матвійович обмацев опецькуватого хлопчика і спітав його:

- Ковалем хочеш бути?

- Хочу, - відповів він, ховаючись за материну спідницю.

- Ну то й добре. Не сумуй, Пашо. Ось підросте Максим, і я візьму його в науку. З нього буде першорядний коваль.

Лаврін Матвійович інколи відвідував удову, дечим допомагав їй і ніколи не забував оглянути майбутнього свого учня. Хлопець ріс, без уваги на злідні, навдивовижку кремезним.

- Шкода - Федора нема, - щиро жалкував коваль. - Хай би побачив, що за син у нього.

Лаврін Матвійович і сам не з тих, що перед кимнебудь сходять з дорбги. На перший погляд це була розгладла від неробства людина, груба, черевата, якій несила перегнути - ся, щоб підняти щось із землі. Коваль носив довгі, кільцями покручені вуса, що звисали донизу і надавали його постаті ще більшої наги. Ходив Лаврін Матвійович звільна, розхитувався. мов качка, і хто його не знав, не подумав би, що бачить перед собою спритного дужаку. За молодих років він не раз у приїжджаючих до міста цирках виступав проти досвідчених борців і виходив переможцем. Один тільки Федір Копа не поступався перед Лавріном Матвійовичем. Вони, бувало, виходили за місто, скидали сорочки, і в залізних обімах рук, як рінь під чобітами, рипіли їхні тверді тіла. Очі наливалися кров'ю, м'язи рухалися, начагалися вислизнуті з-під пальців супротивника. Борці падали на траву, підхоплювалися знову на ноги, їхні тулуби іноді ніби зросталися. Не допомагали Лаврінові Матвійовичу і ті вправи, що він набув від борців-професіоналів. Нічого не могло

устояти проти сили Федора Копи. Їхня боротьба кінчалася тим, що коваль лежав притиснений до землі.

- Досить? - питав, важко дихаючи, Копа.

- Пускай... - мусів примиритись коваль.

Тоді вони йшли до пивної, замовляли випiti-закусити і мирно гомоніли, як і належиться людям, що можуть поважати себе і других.

Безглузда Федорова смерть завдала ковалеві смутку на завжди. Хоч і безпутньо жив його друг, але Лаврінові Матвійовичу він був варгіснішою людиною за всіх отих слабосиліх, яких з презирством називав недоносками. Він відчував фізіологічну відразу до недугих людей, особливо чоловіків. Найкращі люди на землі, на його думку, це такі орли, як, наприклад, Федорів син. Максима любив Лаврін Матвійович батьківською любов'ю і задумувався над його майбутнім. Те, що Максим має тиху вдачу - непогано. Сила людини не для того дається, щоб проломлювати товаришам голови і витрачати її на паскудних дівчатах. Небіжчик Федір життям заплатив за невміння користуватися своєю силою. А надійде час - Максим закохастися, одружиться, працювати він уміє і любить, житиме добре. Лаврін Матвійович радив Максимові не перейматися тим, що Йому кажуть люди. Хай собі насміхаються, хай клять, скільки охоти. Людина - таке створіння, що всьому заздрить - те висміює. Одружені нещасливці сміються з Максима, що в нього нема жінки і ніхто Йому не гризе голови. Хорі на погані недуги сміються з нього, що не бачать його у своєму товаристві під дверима лікаря. Слабосилі намагаються ушпигнути за те, що на нього ніхто не насмілюється підняті руку, і що

він не носить під очима синіх ліхтарів. А нікто не скаже, що дивись, мовляв, я зробив те й те і маю щастя, тому роби і ти так, теж будеш часливим. Людей треба слухати завжди, але слухатися звідка...

Повчення Максим сприймав мовчки, та Лаврін Матвійович був переконаний, що його слова марно не гинуть, вони вкорінюються в замисленій парубочій душі. Може, саме тому й залишався Максим байдужим до тих надокучливих жартів на які не скупалися робітники, і сміявся разом з усіма, ніби мова йшла про когось стороннього. Із своїх пильних спостережень коваль дійшов до висновку, що парубок не інакше як закоханий. Залишити його в цьому занятковому становищі напризволяще Лаврін Матвійович вважав неможливим. Це все одно, коли б мала дитина сіла в ночви, відштовхнулася від берега, і її рвучими потоками води потягнуло б на середину ріки, а він стояв би і байдуже дивився, чи виб'ється маленький плавець із розбурханої бистрини до тихого боку ріки.

Одного разу Лаврін Матвійович навмисне затягнув праця Замовжли передзвони ю-вадел, погасли горна, робітники порозходилися. Коваль надумав навести лад у закутку за горном, куди скидав непотрібні відрубки заліза.

- Отак воно і в житті бувач, як оце тут,- бубонів він, длубаючись із молотобійником у мотлосі.- Кидася потроху, а накопичиться гора. Люди в цей спосіб і багатіють, і старіють і, навіть, божеволіють. До речі згадав...

Лаврін Матвійович випростався і ревно взявся крутити вуса.

- Чи то правду кажуть, Максиме, що тебе ніби якась д-

івчина причарувала?

Парубка це питання заскочило. Він сів на ламань і дивився в хитрувато притружені, вичікуючі очі старого. Дивно, як люди швидко про все дізнаються, навіть до Лавріна Матвійовича долетіла новина. Максим вирішив не ховатися.

- Та є трохи, - відповів він вдоволено.

- Закохався?

- Угу! - спустив парубок очі.

- А вона в тебе?

- Та й вона...

Коваль трохи помовчав, скуб вуса.

- Так... А гарна ж вона?

- Дуже! - стрепенувся Максим. - Катя - гарна дівчина!

Лаврін Матвійович сів на заливо поруч Максима і поклав йому на плече, обіймаччи, важку руку.

- Ще одне кохання на білому світі, - замріяно мовив він. - Так воно і повинно бути, хлопче. Я колись теж за свою бабою умлівав. Та не в тому справа. Хотів би тебе застерегти, Максиме, від одного. Уже так з віку до віку ведеться, що коли двоє покохаються, то між них намагається влізти третій. Отож будь обережний, а то відіб'ють сучі сини, відіб'ють і тільки й бачив.

- То так, - погодився Максим, згадуючи цілу юрубу своїх суперників, які, мов шуліки, кружляли над ним.

- А щоб не убратися в дурні, - коваль ляснув долонею по парубковим плечі так, що він аж похитнувся, - одружуїсь, Максиме. Одружуїсь без ніяких надумувань. Не вік же тобі байдикувати. Матимеш своє гніздо в житті, свою пташку й пташенят. Не бути ж тобі зозулею, щоб класти яйця по чу-

жих гніздах. Одружуйся, Максиме, а я тобі власними руками зроблю ліжко. Ночами працюватиму, кожну вільну хвилину використаю, а ліжко змайструю таке, що тобі заздритиме французька королева. Тоді скажеш - брехав. Одружуйся, Максиме! Станеш на самостійну роботу, відпустив собі такі вуса, як оце в мене, зробишся людиною поважною. Тоді вже ніхто не насмілиться щось про тебе плести язиком...

- А може ще й бороду запустити? - засміявся Максим.

- Дурень ти, хлопче, після цього. Бороди носять люди неохайні, щоб приховувати свої брудні комірки та залязені груди. Розумієш? А вуса потрібні зовсім для іншого. Вусатий чоловік - це вже ніяк не баба, а до того ж і поважний чоловік.

Лаврін Матвійович на підтвердження своїх слів почав престилово розгляджувати розкішні вуса.

Максим задумався. Йому було над чим сумити голову. Легко сказати ковалеві - одружуйся. Максим з радою душою пов'язав би свою долю з Катею, він свою дівчину носив би на руках, як найдорожчий скарб, ночі не спав би, милуючись нію і жив би тільки одною неко. Та чи захоче Катя піти за нього? Багато є в Максима сумнівів, які виростали в його уяві в неприступні гори, що їх ні перейти, ні перелісти.

- Дивлюсь оце, Максиме, та й думаю, - порушив мовчання Лаврін Матвійович. - Рішучости в тебе, як у того, що вирішив утопитись, а боїться колодної води. Мріями, хлопче, і мухи з носа не зменеш, а сміливими діями гори повалиш. Підведи голову й скажи: робити тобі ліжко, чи ні?

- Робіть! - став на ноги і твердо відрубав Максим.

- Оце мені подобається. Дай п"ять!

Коваль сердечно потис парубкові руку. Максим погодин-
ся, що він конче мусить одружитись. Треба перебороти пере-
шкоди, які б вони не були. Катя повинна стати його дружин-
кою.

УП

Місто ніби поринало в волошкове море. Сині присмокри
все густішли. Максим, заздалегідь умовившися, зустрівся з
Катею на ясно освітленій площі біля театру. Дівчина, у ве-
чірнього кольору з вузеньким білим комірцем суконці, взя-
ла його під руку.

- Ми до театру не підемо, - сказав Максим. - Нам треба
поговорити.

- Поговорити? - здивовано подивилася на нього Катя і
помітила, що він сьогодні не такий, яким вона звикла його
бачити. Гостре напруження і схильовання відбивалися на йо-
го навдивину похмурому обличчі. Дівчині хотілося побачи-
ти розхвалену в газетах п'есу, вона з великими труднощами
дістала два квитки, наказала Максимові, щоб він якслід о-
дягнувся і сама усе передвечір" я витратила на чепуріння.
Максим прийшов у дбайливо розпрапсованих штанях, з старан-
но завязаною на чистій сорочці строкатою краваткою. Нав-
іть волосся Йому не спадало на очі.

- Ми мусимо поговорити, - наполягав на своєму парубок.

- Якщо ви так хочете... - здалася дівчина. Вона здога-
дувалась, про що йдуть мова. Почула своє серце, що билося
занепокоєно. З Максимом повторюється те саме, що і з інши-
ми її приятелями. Чоловіки не хочуть задовольнятися дружб-
кою, кожен з них воліє взяти її за дружину. Але Катя мала
свої переконання і від них не відступала. Вона ще молода

а світ такий необмежено-великий, чоловіків на землі багато, то чому саме з тим, якому того хочеться, а не з кимсь іншим пов'язати свою долю? Так, її кохали і кохають, і вона, здається, до багатьох не була байдужою. Потім, дивішася, все минається, а вогонь залишається тільки кулка теплого попелу, а далі і його вітер розвіє, навіть із серця зникає слід того полум'я, що там буяло. Може й вийде Катя за когось заміж, та ця неминучість станеться не скоро, не раніше як відчує себе старою і все на світі втратить свою принадність. А поки ще життя вимагало простору і волі, вона не вважала потрібним обмежувати себе одним чоловіком, який напевне буде нудним, бо все зануджується, чого маєш з-абагато.

Знайомість з Максимом захитала її переконання. Біля Максима вона почувала себе сильною і бадьюю, ніби він передавав їй частку свого сутя. Так, як Максима, вона ще никого не кохала. Катя лакалася думки, що в неї може бути чоловік вайлуватий, незgrabний, навіть брутальний - і відразу ж радила, що саме він, а не хтось інший був би біля неї завжди, до сивого волосся, до самої смерті. Протиріччя запаморочували її голову, дівчина, борючись сама з собою, вагалась, якою їй стежкою піти з цього заплутаного роздоріжжя...

- Про що ми будемо говорити, Симо? - спітала вона, удаючи з себе зовсім спокійну.

Максим оглянувся. Площею, поспішаючи, прямували люди до театру і зникали за скляними дверима.

- Тут таке діло, що не знаю, з чого і починати, - ніякovo усміхався Максим. - Одним словом я хотів би... я хочу

одружитись.

- Та що ви можете! - здивувалась Катя і, візволивши свою руку з-під Максимової, розглядала Його з таким вира-зом на обличчі, ніби перед нею стояла людина, що забажала дістатися на місяць.- А прощайте за мою нескромність, чи могла б я дізнатися, з ким же ви збирастесь одружуватись?

- З ким же, як не з вами! - спалахнув Максим.

- Зі мною? - спітала Катя, подавшись тілом від па-рубка.- Оце новина для мене. Може, я не хочу йти заміж, то як ви тоді одружитеся, Симо?

- А ви захочте! - промовив, остаточно бентежачись, Ма-ксим. Йому почали зачепати руки, не знав куди їх діти, со-вав їх до кишень, одразу ж виймав, заносив за спину, ламав собі пальці.

Катя не витримала, її дзвінкий сміх розкотився по пл-ощі. Переході, притихшуючи ходу, з цікавістю дивилися на зніяковілого парубка, що переступав з ноги на ногу, і дів-чину, що заливалася сміхом. Трохи вгамувавши себе, Катя р-вучко скопила Максима під руку і міцно притиснула до свого боку.

- Ходімо відціля, смішний мій наречений...

Міський гамір поволі відчуває, ніби вечірня темрява, як велетенська губка, вбирала в себе всі людські турботи, не-рвову поквапливість і ділову заклонотаність. Тільки з боку заводу чулися тямкі ритмічні стогони та пронизливі перегу-кування паровозиків, що бігали в темряві, як нічні звірі.

Навмисне, щоб ніхто не перешкоджав їм, Катя вела Ма-ксима всередину безлюдної тихої вулички. Під їхніми нога-ми лунко цокотів камінь. Дівчина,- ніби це зовсім не вона

що недавно згинялася на театральній площі від сміху, - пристрасно і бєріозно висловлювала свої думки, а Максим мовчав, пожадливо ловив кожне її слово. Катя не ховається, вона Максима кохає. Коли зустрілася з ним - уперше пізнала, в чому різниця між скромнішим захопленням і справжнім коханням. Воно не дає людині ні на хвилину забути про свого малого, прымушує, хоч би тому, ю противилася, жити лише коханням і тільки для коханого. Але про одруження Катя не думала. Сказати чи пообіцяти щось певне Максимові вона зарвав не може. Повинна добре обміркувати, щоб зважитись на такий важливий вчинок. До того ж вона має тата, якого любить і поважає. З ним теж треба порадитись. Катя не пішла б заміж проти Його волі, хоча б від розпуки довелось занедіти. Тато для неї не гільки батько, але й старший мудрий товариш. Вона виросла єз мами, тато сам вигодував, вилестив і виховав доночку. Від нього дівчина ще не чула ні догани, ні сварки. Вона сама старається догодити татові, слухає Його порад, і живуть вони дружньо і сумирно. Тому Катя не може поводитись так, як хотілося їй, на власну руку. Все буде залежати від матової волі...

Дівчина відчула, що Максим здигнувся, ніби несподівано зіткнувся в темряві з чимось страшним. Вона, щоб запокоїти парубка, міцніше притислася до Його боку і чула биття Його гарячого серця.

- Тато в мене розумний і любить мене, - обнадійливо сказала вона. - Він для мене на все піде, хоча б Йому що і не подобалось. Я скажу Йому, Симо, що я тебе дуже-дуже кохаю...

- Може Й мені поговорити з ним? - спітав Максим.

- Тобі? Можеш поговорити. Але не так, як зі мною біля театру: "хочу одружитись" - передржала Катя і засміялась.- Треба Його переконати, що ти справді мене кохаєш. Розуміш, Симо, переконати. Ти повинен раніше, ніж побачишся із ним, гарно продумати, про що говорити і як саме. Та й застали дома тата майже неможливо. Він дуже багато працює. Повертається із своїх засідань чи зібрань пізно ввечері, ще пізніше від мене. Я й сама мало коли бачу Його.

- А я з ним поговорю у їdalyni,- повеселішав Максим.

- То твоя справа, Симо. Головне - дій розумно...

Надщерблений місяць висунув свою лисину з-за дахів будинків і з старечою цікавістю підглядав, як дівчина, проплачуясь із парубком, зіп'ялася навশинько, обхопила Його за шию і в солодкому поцілунку прилипла до Його губ. Парубок довго стояв, м'єв закам'янілий, серед вулиці і дивився в той бік, куди, попрощавшись, пурхнула дівчина. Максим згадав тоді про свого коваля.

- Робіть, Лавріне Матвійовичу, ліжко, робіть і послішайте,- про себе промовив він, замріяно усміхаючись.

Додому Йти не хотілося. Як сновида, блукав пустими вулицями, підшукуючи слова, що з ними він звернеться до Катиного батька, можливо, навіть завтра.

УІІІ

Завідувач заводської їdalyni, Павло Мартинович Безпальченко, засунувши руки до кишень френча, ходив з краю в край свого службового кабінету. Густі чорні брови насунулися Йому на глибоко запалі стомлені очі. Поборознені брижами, піскувато-жовте обличчя здригалося. Безпаль-

ченко від хвилювання не знаходив собі місця. Він передчу-
вав великих неприємності, що, мов хмари, збиралися над ю-
го посивілою головою. Ідал'ня, якою він керував, працювала
погано. Більше ніж дві тисячі працівників заводу повинні
їсти ріденькі, пісні, несмачні юшки і перепечени хлібні
коржі, названі в меню м"ясними котлетами. Відпускається ж
із комори до кухні продуктів у потрібній кількості. Можна
б годувати робітників тривкими й смачними стравами. Та в
руках службовців їдал'ні м"ясо чи інші продукти, як у ру-
ках пиркових штукарів, перетворювалися в погань. Чи крали
всі працівники спільно, чи кожен собі окремо - Безпальчен-
ко не знат. Його обсліди злодії, як змореного коня гедзі. Т-
реба стежити б, перевіряти, ловити крадіїв на гарячому і
передавати до суду. Тільки рішучими заходами можна б навес-
ти лад у цьому клятому кублі.

Безпальченко зробив би свою їдал'ню зразковою. Він би
примусив службовців зі страхом дивитися на громадське доб-
ро. Воно б пеєло їм руки, як гаряче залізо і шкіра в доло-
нь зазила б, мов рукавички. Але він безсилий, керувати п-
рацею їдал'ні не має часу, обмежується загальними наглядом
і підписуванням офіційних звітів та паперів. Безпальченко
повинен віддавати всього себе на інший роботі. Він досвід-
чений, з поважним стажем член партії, і на його плечі нав-
антажується безліч доручень. Доповіді на партійних і бесп-
артійних зборах, лекції в гуртках і школах, політбесіди с-
перед робітників, а то і селян, присутність на засіданнях ,
плenumах і нарадах, участь у комісіях, перевірках, ревіз-
іях - усе це обхопило його, ох бочку обручі, оточило пар-
каном, через який перескочити немає спромоги.

Безпальченко не скаржилася на перебутяженість. Завдяки своїй активності він із звичайного службовця висунувся на керівну посаду, користувався повагою і авторитетом серед партійних товаришів і мав надію піти на більш відповідальну і менш марудну працю. І неподобства, що кидалися в око кожному, хто відвідував Іадальню, не на жарт хвилювали завідувача. Виникала виразно загроза, замість піднестися вгору покотитися в гущу сірої людської маси, відкіля видертись уже майже, неможливо. І Безпальченко думав, як знайти вихід, щоб це багно, сповнене чаду горілого м"яса, смороду паруючої юшки і зграї підступних крадіїв негайно перетворити на гідний уваги керівництва заводу заклад.

Але до службового клоопоту додався ще і родинний. Безпальченко ніколи не вмішувався в особисті справи своєї доньки, взажаючи її досить розумною, щоб знати собі ціну і відповідно готуватись до майбутнього. Така красуня, як Катя, може вийти заміж за високопоставленого партійного керівника або значного господарника. Не виключав Безпальченко можливості, що завдяки майбутньому зятеві пощастить і Йому дістатись туди, на височину, де б зміг він виявити всі свої здібності, що він почував їх у собі. Коли б не згадував він про Катю, завжди ставячи Йому легко і радісно, ніби в подорожнього, що після денної спеки лістася до прохолодного саду, де зміг напитися джерельної води і солодко спочити. Та через свою ловсякласну завантаженість працею батько мало коли мав можливість посидіти з Катею. А як усе ж траплявся такий випадок, що зустрічалися вони вдома, то Катя обіймала батька, зачісувала Йому волосся, обціловувала, лаштюлася, мов маленька, теревенила й розпитувала, про-

що завгодно. У Безпальченка в присутності доньки зникає втома, яснішають думки, він втрачає почуття часу і буття, базікає з нею іноді про такі речі, ніби він не політичний працівник, а звичайний собі Катиного віку хлопчик Павка.

І несподівано Безпальченко одержав листа. Анонімний дописувач остерігав його проти небезпеки, що загрожує і Каті, і Йому. Батько з прикрістю мусів погодитись, що він нерозумно ставиться до доньки. Залишати напризвільще дівчину - ризикана необачність. Безпальченко повинен негайно дізнатися у Каті, в чому справа й чим зможе допомогти їй. А того громила, вантажника чи молотобійника Копу, що хоче знеславити доньку і батька, треба добре прочити. Подумати тільки, всі намагаються користатися з його переобреженості громадськими справами, скрізь чинять Йому прикроши. Одні тягнуть харчі, другі навіть зазіхають на доньку. Ні, шановні громадяни злодії, по-вашому не буде!

Уже кілька день лист лежить у кишенні в Безпальченка, але він ніяк не збереться зустрітися з Катею, усе бракує часу. Сьогодні увесь ранок завідувач сварився і з комірником, і з кухарем, гримав і на кухонних робітниць. А після неприємних розмов, сновигаючи по своєму кабінету, обдумував, як Йому розв'язати усі загроаливі питання. По-військовому одягнений у захисного кольору френч, синє галіфе і з короткими халявами блискучі чоботи, Безпальченко був схожий на солдата, який завинув перед начальством і за кару відбував додаткову муштру. Кожного разу, як доходив до стіни, очі його зупинялися на цвяхах, позабиваних рівним рядком. Підходив до противній стіни, - і знову стирчали цвяхи. Вони вважалися завідувачеві вишкіреними пожовклими

зубами білої потвори, що зловтішно репоталася, а потім цвяхи перетворилися на кістляві пальці, що з усіх боків загрозливо і докірливо показували на нього. Безпальченко раптом зупинився, і йому від здивування мимоволі розкрився рот. Який же він сліпець! Досі не міг углядіти в цих цвяхах небезпеки. Кожна бо уважна, політично підкована людина здогадається, що колись на цих цвяхах по всіх стінах висіли, оздоблюючи кабінет, портрети політичних діячів. Тепер же портретів залишилося лише кілька. Значить, Безпальченко демонстративно позалишив цвяхи, - дивіться, мовляв, і робіть висновки. А хіба йому ще й дурними цвяхами займати-ся, коли не має часу навіть дихати! Не інакше, службовці, займаючи портрети скомпромітованих вождів, навмисне не виїмали цвяхів, щоб кинути тінь убійчої підозри, ніби завідувач співчуває колишнім достойникам.

Безпальченко накинувся на цвяхи, як на своїх ворогів, крутив їх, гнув, видирав із стіні і зі злістю кидав у кутки кабінету. Деякі трималися, не піддавалися його зусиллям, він спітнів, задихався, з подряланих пальців на підлогу падали краплі крові.

У двері до Безпальченка постукали. Він не відзвівався, зайдов за стіл і клаптем палеру втирав забруднені руки, думаючи, що, може, доведеться, з кимось вітатися. Застукали вдруге, довше і наполегливіше.

- Прошу ввійти, - запросив Безпальченко, намагаючись урівноважити прискорене хвилювання дихання.

До кабінету всунувся якийсь робітник.

- Що таке? - сухо спитав завідувач, утоливши очі в деяний звіт комірника.

- Я хотів з вами поговорити, товариш Безпальченко,-
ненсміливо підходячи ближче, басом промовив робітник.

- Слухаю вас, товариш,- не відриваючи погляду від
паперу, сказав завідувач.

- Я в дуже важливій справі до вас,- м"явся робітник.

- Я з проханням до вас відносно Каті...

- Що?! - скопився на ноги Безпальченко так хутко, ні-
би Його щось підкинуло. Він побачив, що перед ним стояє не
чи хто інший, як той громіло, про якого написано в листі.
Високий, з мідним казаном замість голови, груди волохаті,
мов у чорта, руки, як лопати, справді якесь страховисько,
а не людина.

Ви Максим Копа? - запитав Безпальченко свого відвіду-
вача, щоб остаточно упевнитись у своєму здогаді.

- Еге. А хіба вже вам Катя казала про мене?- посмілі-
шивши, усміхнувшись парубок.

- Що ви хочете від мене? - ледве стримуючи себе, зам-
істъ відповісти питав Безпальченко.

- Та, бачите, я Катю, той, дуже кохаю. Вона мене так-
ож кохає. Ми з Катею дуже кохамось і ...

Далі Безпальченко не пам"ятав, як він опинився біля
свого відвідувача, чи переплигнув стіл, чи, може, в одну
мить оббіг кругом, скопив парубка за комір, попхав Його до
дверей і з такою силою пихорнув за поріг, що той, розма-
хуючи у повітрі руками, летів черезувесь коридор і з роз-
гону впіш у стінку.

• Завідувач замкнув за собою двері на ключ і вже не хо-
див, а бігав по кабінету. Усе Йому заважало; стіни, здава-
лося, збіглися, стільці лізли під ноги й чіплялися за штан-

з гострими ріжками, як пси зубами. Такого зухвалства, такого нахабства, як відвідини Копи, він ще не зустрічав. Грабіжник з "являється перед очі власника і повідомляє, що хоче його пограбувати. Автор листа мав рацію. Небезпека велика. Негайно ж треба рятувати доньку, інакше Копа поведеться з нею, мов шуліка з голуб'ям.

Безпальченко подався до партійного комітету, повідомив секретаря, що Йому зле і лекції з історії партії читати сьогодні не може. З комітету легів додому задихавшись, побліднувши, квапився так, ніби й справді вже там хижий Копа ширяв над його будинком.

Катя ж лежала на канапі й читала роман. вона бачила середньовічний замок, де в сяючих золотом покоях томилася герцогиня, очікуючи походу свого любого і коханого чоловіка. Марно вельможний гість домагався від красуні прихильності. Вона не зрадить свого чоловіка, хоча б викрали її з замку і вкинули до холодного льоху, куди не пробивається світло і де гризтимуть її огидні голодні щури... Катя відклала книжку. В кімнаті тихо й затишно, як і в старовинному замку. Вона розуміє герцогиню, бо й сама пізнала кохання. Зрадити коханого чоловіка жінці несила! Сима може бути спокійний, його дружина залишатиметься вірною Йому, поки ноги її ходитимуть по землі, поки очі її бачитимуть світ, поки кров її не захолоне в жилах. Дівчина закинула руки за голову і солодко-мрійно потягнулась.

Ралтом гримнули двері так дуже, що в вікнах задзвеніли шиби, і в кімнату вскочив батько. Він знесилено впав на стілець, пополотнілий, занекровлений, фіялкові сухі губи його тримтели. Катя злякалася.

- Що з вами, тату? Може лікаря?

- Води... - ледве чутно прошепогів він.

Від води Безпальченкові полегшало. Важко зітхнувшись, він сказав:

- Рятуватись треба, Катю...

- Від кого? - здивувалася ще більше дівчина.

- Від злодіїв, грабіжників і громил. Ти в небезпеці!

- вигукував розпачливо Безпальченку.

Катя не розуміла нічого, вона припускала, що батько захворів. Запропонувала Йому лягти, але він відмовився. Йому вже крашас. Перейшов на каналу і посадовив біля себе доньку.

- Нерви мої нікуди не годяться, - мовив він із сумом в голосі. - Злодії мене можуть довести до труни. Хоч ти, Катю, пожалуй...

- Що ви, тату, говорите! - гладила дівчина батькову руку. - Вам треба добре спочити і все минеться. То перевтома даеться візнаки.

- Якби тільки перевтома, то було б півбіди. Ти не уявляєш, як мене занервував твій знайомий Копа.

- Сима? - спіткала, насторожуючись, Катя. - Він же такий завжди чесний...

- Яка там Сима, - усміхнувся самими губами Безпальченко. - Громило, а не Сима. Мені про нього вже і раніше говорили. Застерігали проти небезпеки, в якій ти перебуваєш. Але я поставився до людських поголосок байдуже. Заспокоював себе тим, що, мовляв, у мене доня розумна, може зважити, чого варти її знайомі. Не припускав думки, щоб ти дозволила собі знатися з таким, м"яко висловлюючись, хамом...

- Чим він завинив перед вами, тату? - питала Катя з пісмітним незадоволенням.

- Чим завинив? Тим, у першу чергу, що осмілився думати про тебе. Я вже не кажу про внутрішні Його якості. Там бруд, гидота, бридь. А зовнішній вигляд Його жахливий.

- Думки ваші, тату, про Симу помилкові. Ви говорите про людину, зовсім не знаючи її, - намагалася Катя захищати себе і Максима заразом. Вона припускала, що у нього не вистачило такту підійти якслід до батька, і між ними, мабуть, виникло непорозуміння. - Не знаю, чим не сподобався вам свою зовнішністю Сима? Ви б уважніше придивилися до нього, то побачили б глядіятора з римських часів. А душа його така ніжна, така чутна, як у поета.

- Дитино, ти не бачила життя! - гаряче мовив батько.
- Таких глядіяторів в скільки хочеш в портових містах. Вони вдень носять на своїх плечах півтонові паки, увечері п"ють горілку, грають у карти і проштрикують ножами своїм товаришам боки, а вночі сплять під перевернутими човнами. Душі ж у них ніжні, як у гицелів. А цей Копа похожий на них, як дві краплі води. Вовкодав він, гицель, громило і тільки!

Дівчина відсахнулася від батька, розчервонілася, в її очах бліснула упертість.

- Ви не Симу ображаете, а мене. Я Його кохаю! - твердо заявила вона.

- Катю, дитино, ти нікого не кохаєш. Обманюєш сама с собою і інших, - намагався переконати дівчину батько.

- Ко - ха - ю, - падаючи на подушку, зайшлася плачем

Матя.

- Не кохаєш! - не постулався батько.- Не маєш права таких кохати. Схаменися, доню, пожалій свою молодість і мою старість. Не губи нас обох. Благаю тебе всім на світі - схаменися...

Матя плакала це дужче. Безпальченко побачив, що Його умовляння і благання марні, і він відчув себе самотнім і безпорадним, як забутій пасажир з корабля, який випадково висів на пустельний берег. Його голова скимлилася й уткнулася в холодну церату канапи. Давили слізки, а плакати не вмів. В очах замигтіли вогні, здавалося, ніби з неймовірною швидкістю падав у бездонне провалля. Усе, що сталося в їдалі і дома, зробилося байдужим, непотрібним, ніби не сам ти пережив, а від когось почув. Тільки б скорше долетіти до dna провалля, до кінця...

А Катя, зануривши голову в подушку і плачуши, намагалася уявити, що робить тато. Певно дивиться на її шкодує. Хай переконається, як вона закохана... Але її здивувала підозріла тіна. Вона поволі підвела голову й злякало зойкнула. Тато, неприродньо зігнувшись, заклякнув, мов мертвий. Забувши одразу про себе, кинулась до батька, випростала Його на канапі, дала напитись води, поклала на чоло мокрий рушник, обіймала, цілуvala, просила промовити хоч словечко. Батько з тупою байдужістю дивився в стелю і не відповідав. Він нічого не чув і нічого не бачив. А вночі марив.

Всю ніч Катя не відходила від батька. Дивилася на Його вистраждане обличчя і мучилася разом з ним, картаючи - себе за свій вчинок. Не слухала батька, як капризна дівчи-

ніка, рюмала, захищаючи Симину честь, а про батька не думала. О, тільки її тато одужав, тільки б минуло це лихо, Катя і кроку не ступила б без його згоди і дозволу! Треба, справді, бути обачнішою. Не дарма ж з таким болем тато спрійняв її знайомість із Симою. Поки ще не пізно, треба зупинитися. Не хоче вона ніяких кохань, нікого не знатиме, аби був в неї тато. Замкнеться вона в хаті, завісить вікна фіранками і сидітиме цілими днями над книгами, проситиме тата, щоб приносив їй літературу - таку, якої дотепер не брала в руки: нудку, як ліки, і суху, як старі черевики. Читатиме книги, поки не постаріє, очі її тоді вже недобачатимуть, на носа почепить окуляри із шнурком, а біля ніг її муркотітиме єдиний друг - чорний кіт. Щода, що жінки не лисіють, а то б вона обрізала коси, і рідочкі сиві волосинка зачісувала б на глянсову свою лисину...

Усю довгу безсонну ніч Катя, тихо плачучи, молювала у своїй уяві жорстоке майбутнє, що розпочнеться зі сходом сонця.

Ранком, прокинувшись, Безпальченко поклав руку на хворе серце і прислухався до його праці. Билося воно неритмічно і слабо, але не стискувалось, не кололо, не калатало з несамовитою поспішністю, щоб потім одразу зупинитися, як це було увечері і вночі. І він, заспокоївшись своїми спостереженнями, збирався іти на службу.

Катя, всупереч звичці, уже не спала, стояла одягнена, вірніше ще не спала і не роздягалася, про що батько не здав. Він уникав на неї дивитися, ніби не помічав її, сердячись і в своїх думках обвинувачуючи дочку у себелюбності і безсердечності до свого батька, якого вона міняє на

коханого. Що ж, батько тепер не буде втручатися в її справи, нехай на свою волю робить, що хоче і як він.

А Катя, ніби розгадавши батькові думки, саме коли він відрікався від неї, підійшла до нього з покірно склоненою головою:

- Тату, простіг мені,- зворушило, з трептінням у голосі казала вона.- Даю вам слово чести, що я слухатимусь вас у всьому і завжди. Я забуду своїх знайомих, я без вашого дозволу порога хати не переступлю.

Несподівані, ширі перепросини Катині і її обіцянка розчулили батька, дівчина одразу стала близькою йому і рідною, він відкинув усі свої недавні міркування.

- Навіщо ж так багато,- радо всміхнувся він.- Ти можеш поводитись, як тобі хочеться. Я й гадки не мав обмежувати твою незалежність. Гуляй, Катю, розважайся. май знайомих, ходи до них у гості, примирай у себе гостей. Але єдине, що прошу тебе - будь вимоглива до себе і інших. Дивися вгору, а не вниз. Ти мене зрозуміла?

- Дякую, тату. Цілком зрозуміла.

Батько поцілував Катю в чоло і вийшов з дому твердим чітким кроком, як і належить ходити по-військовому одягненій людині.

IX

Перед тим, як іти до Катиного батька, Максим добре вимився з відра, витрусив із сорочки порохи, витер ганчіркою черевики. А Лаврін Матвійович, упорядкувавши струмент, дістав з кишени шматок хліба, жував його і запивав з пляшки молоком.

- Чи ви й далі збираетесь працювати? - запитав його Максим.

- Не далі, а тільки починатиму, - з задоволенням відповів коваль. - Візьмуся за твое ліжко.

- За ліжко? Оті біда! А як же ви самі впораєтесь? Може б, і мені прийти допомагати?

- Ні, хлопче, роби вже своє діло, а я своє. Я хочу зробити ліжко своїми власними руками. Так я і директорові нашому сказав.

- А хіба ви про це і з директором розмовляли? - зацікавився Максим.

- Еге ж мав таку честь, - струшував з вусів заплутані в них крихти коваль. - У сніданок пішов до нього і казав:

"Товаришу директоре, дозвольте з вами познайомитись. Я старий робітник заводу, працюю тут ковалем понад тридцять років, а називається Лавріном Матвійовичем."

"Дуже приемно - відповідає директор і простягає до мене руку. - А я називаєсь Степаном Гнатовичем. Прошу сідати."

Придивився я тоді до директора якслід і помалів його. Грубий він, а пухкий, мов перина, під з нього ллеться - не встигав в хустку збирати, дихтить, чмикав, як паровик.

- "Що ж ви мені скажете, Лавріне Матвійовичу?" - питав директор.

- "Прийшов до вас із проханням, - кажу. - є в мене молотобійник на прізвище Копа, а звуть Максимом. Стараний хлопець, слухняний, працьовитий. Якби всі робітники були такі, як він, то вже бувесь світ перекували".

-"Максим Копа?" - питає директор. - А хто він такий, той Максим Копа, від кого походить, чи має батьків?"

"Походить мій Максим, - відповідаю Йому, - з пролетарської родини, а батько його мав таку силу, що під його ногами земля дзвеніла, та пепедчасно загинув, бідака. Мати ж Максимова і досі живе. Вона така тиха жінка, що її горобці не бояться, залігають до неї у хату, клижуть хліб на столі.

"А цей Максим Копа, ваш молотобійник, ніколи не згадував у розмові про якихнебудь родичів своїх, близьких чи далеких?" - запитує мене директор.

"Ні, - кажу, - не згадував Максим, бо Йому ні про кого згадувати, та й не охочий він взагалі до розмов. День з ним відробиш, а почучеш тільки "так" або "ні", чи "еge".

"То що ж ви просите?" - питає директор.

"А прошу слухати, - кажу, - далі, гут саме ми з вами до головного дійшли. Мій Максим, собачий син, парубкував-парубкував, поки не надумав одружитись."

"Добре діло надумав", - каже директор.

"Добре, - відповідаю я. - Це не абияка подія не тільки для Максима, а й для мене. Тому я вирішив зробити Йому весільний подарунок, Хочу Йому власними руками викувати ліжко, і прошу вас, Стефане Гнатовичу, дати мені дозвіл працювати зечорами у заводській кузні."

"Не розумію, - каже директор, - навіщо вам, Лавріне Матвійовичу, голову собі морочити і без потреби себе мучити. Хочете подарувати ліжко - підіть до магазину, виберіть, яке вам сподобається і ваши руки розв'язані."

"Ні, - кажу, - Стефане Гнатовичу, ви людина службова і нас, майстрою, не заважди розумієте. Я хочу зробити такий.

подарунок, яким би і я пишався, і щоб Максим з присміністю згадував про свого ковала. Мое ліжко буде таке, якому завдритимуть усі королеви, що ще існують на світі."

Засміявшись тоді директор, написав мені довіл і на пропання сказав:

- "Робіть, Лавріне Матвійовичу, королівське ліжко для свого молотобійника, а як зробите - закличте мене, полюбуватися. Хочу побачити, який ви мистець ковальського фаху."

Лаврін Матвійович зібрав з фартуха крихти, відніс до горна і кинув в огонь.

- Іди, лишень, хлопче, не гай часу, а то, може, вона вже тебе жде-не дождеться, - багатозначно примуршив він очко, хитрувато усміхаючись.

Максим теж усміхнувся, він радів, що про його одруження розмовляють люди, як про щось не тільки цілком імовірне, а й неминуче. І до цього так недалеко, аби тільки одержати згоду Безпальченка. Максим добре продумав кожне слово своє, з якими звернеться до майбутнього тестя. Підійма вся сходами їдальні, навіть заходить до кабінету з упевненістю, що все буде гаразд. Але як побачив Безпальченка холодного, уїдливого і злого - розгубився, підготовані ним слова розютилися, як горох з продертої торби. Уже в коридорі, ледве втримавшись за стіну, щоб не розтягнутися сковзькі підлозі зрозумів, що сталося найгірше, чого можна було чекати. Катин батько викинув його з кабінету, як шолудиве цуценя. У Максима не знайшлося мужності захищатися, ні единим рухом старому, слабосилому Безпальченкові не противився. Якби це хтось інший повівся так з Максимом, то нападник, раніше ніж піднести руку, вилетів би разом з ра-

мою на вулицю. І Максим радів, що у нього вистачило стриж-
му не відповісти на силу свою силою. А че Катя зможе ста-
новище віправити, умовить свого батька, і той поставиться
до Максима прихильніше, дасть свою згоду на їхнє одру-
ження. Уся надія на Катю. Треба негайно ж її побачити і
розвісті про свою прикру невдачу.

Він вичікував дівчину на розі вулиці, якою вона уве-
чері звичайно йшла з дому. Уже зайшло сонце, смеркалось, спа-
лахнули й ліхтарі, а Каті все не було. Не інакше, як про-
йшла десь бічним завулком. Максим подався до парку, обди-
вився всі алеї, кожен закуток, прислухався до голосів, до
сміху. Немає ніде. Шукав і біля театру, і на бульварах, п-
рипускав, що хтось затримув дівчину своїми розмовами, і
вона ніжк не може спекатися надокучливого вакоханця, що п-
ристав до неї, як іржа до заліза. Нема! Що з нею сталося?
Неваже батько замкнув її в хаті, і вона сидить, нещасна, з-
аливаючись слізами? А, може, ще гірше сталося? Батько в
неї, з усього видно, лютий. Чи це побив, бува, він Катю т-
ак, що лежить вона спопружена? Горе велике спіткає того, х-
то хоч пальцем діткнеться до Каті! Як гадину, розчавить М-
аксим усякого кривдника, нехай би то був і Безпальченко!

Максим поквапливо підійшов до будинку, де мешкала Ка-
тя. Вікна зачинені віконницями, крізь щілини пробивалися
списами промені світла, але ні стогонів, ні лайок, ні роз-
мов, ані жадного звука відтіля не доносилось. І тоді у Ма-
ксима виник заспокійливий здогад, що з Катю нічого поган-
ого не сталося, а вона, схвилювана думками й переживання-
ми, стомилася і заснула так міцно, що, либонь, не чула б
коли б її, взявши на руки, ніс хоч на край світу. Нехай її

присниться солодкий, спокійний і радісний сон!

Другого дня у заводській конторі давали платню. Робітники юрмалися біля каси, намагаючись одні поперед одніх дістати до віконця. Максим не хотів витрачати час на вичікування, кинувся в натовп, як плавець у воду, і розіпхав спітнілих робітників, не звертаючи уваги на їхні лайки, зойки і погрози. Шось хрустіло, тріщало, мов гілля в сухому чагарнику. Касир ткнув у жменю кілька папірців, і Максим відерся з натовпу з роздертою на спині сорочкою, що висмикнулася з штанів; а мокрі від поту пелехи його волосся прилипли до обличчя. Не встиг ще заховати гроші, як побачив на одну мить, що з Ідаліні вийшла жінка, струнка, з гордо піднесеною головою, в ясно-синій суконці. Вона зникла за рогом, але Максим пізнав у ній Катю, забувши про свій не досить привабливий вигляд, що духу подався за нею.

- Катю, Катю! - гукав він, коли її постать знову ачайорила зделана.

Дівчина, почувши несамовитий крик, оглянулася і, побачивши людину, що мчала середину вулиці, випереджуючи вези й перехожих, зупинилася. Вона, поки молодик ще наблизався, м'яла в руках шкіряну торбичку.

- Ху! Насилу догнав, - добігши до дівчини, широко усміхався Максим. Він переклав зім'яті папірці грошей з правої руки до лівої і звільнену мокру долоню простягнув до дівчини. Але вона цього руху мовби не помічала.

- А, це ви, Митю! Пробачте, я була не впізнала вас, - разом з яснилося напружуне обличчя дівчини. - Ну, як вам відповівалося на курорті?

Максим подумав, що Катя жартувє, однаке її холодна байдужість, з якою зверталася до нього, як до когось мало знайомого, такого, що з ним розмовляти не цікаво, його з-бентежила.

- Який же я Митя? - у недомислі мовив він.- Ви ж мене Симою прозвали. І на курортах я ніколи не бував...

- Що ви кажете! - замахалася Катя.- Це щось неймовірне. Ви так схожі на моого знайомого, Митю, що я помицялась. А Симка, на жаль, я не знаю. Виходить, сталося загальне непорозуміння. Прощу на гніватись. Доброго здоров'я!

Дівчина, пошамливо, з милою усмішкою, заграїши ямочками, уклонилася і пішла. Максим розгублено проводив її поглядом, напружено чекаючи, що Катя ось-ось обернеться і залятиться сміхом з своєї жартівливої вигівки. Та Катя швидко віддалася, її волошкова сукня губилася серед сновігаючих віллицю постатей, поки не зникла зовсім. І світ Максимові одразу заволікся вологим туманом, усе, що стояло перед його очима, здалося слизьким, мов обпліванням. Виходить, що сталося те, про що, мов гайворон, накрякував учитель. Катя не юхала, а тільки савилася нам, як цікавою іграшкою, яка вже набридла і тепер викинула на смітник. Це ж вона, мабуть, намовила батька викинути Максима за порівнянням сміялості постім з нього, з дурня, що повірив у дівочу щирість.

І жаль, і розлука, і обурення розривали йому мозок і серце. Він забув, де знаходиться, не знат, куди йти і що робити.

- Ти дивись,- почув він голос із гурту робітників, що проходили попри нього. - Не встиг громі одржати, а вже

намалуктався, мов бичок...

Максим на ці слова прикро, болісно усміхнувся Його вважають за п"яного, навіть обходять боком, а він ще й роси-ни в роті не мав. І Йому захотілося напитись так, щоб змити з душі ввесь клейкий бруд, залити вогонь, що розпікає нутро-щі, напитись так, щоб здивувати усіх міських п"янинць.

Він зайшов до ресторану, замовив півлітра горілки й по-жадливо випив кілька чарок вряд. Хміль розлився по тілі, в голові прояснювалося, ніби після глупої ночі побачив перші промені сонця. Не знати звідки біля Максима з'явилася това-риство. Він частував своїх уперше бачених товаришів щедро і щиро, розповідав їм про своє горе, і вони, співчуваючи Йому, старанно і дружно заливали те близьке їм горе дармовою го-рілкою. Максим розпалювався дедалі дужче, грюкаючи об стіл кулаками, залевняв, що піде до Безпальченка, зруйнує, мов гураган, Йому хату, а Його самого витягне на найвищий заво-дський дімер, а відтіля кине на землю і розплющить, як ха-бу. Веселе товариство бучно і одностайно схвалювало цю сп-раведливу кару і обіцяло взяти у розгромі активну участь. Коли офіціант недвозначно натякнув товариству, що через пі-зній час треба кінчати приемне заняття, збуджене товариство висипалось на вулицю й попленталося за своїм ватажком, Максимом. За Його прикладом товариші озброювалися колами й дріжками, вираними з парканів і галасливою юрмою сунулися темними вулицями. Але чим далі Ішли, тим вояовничі лави рі-двали, месники губилися й губилися, поки не залишився Мак-сим сам. Помітивши відсутність своїх вірних товаришів, він вирішив, що вони йдуть десь позаду.

- Хлопці, я тут! - обіпершись спиною в стіну будинку,

на все горло кричав він.

Йому відгукнулися ледачим гавканням собаки, а друзі не показувалися. Тоді Максим присів під будинок, підперши себе дрючком, щоб легше тримати рівновагу, бо правий бік усе намагався дістатися до землі. А лягти ніяк не можна, ось підійдуть хлопці, і вони рушать разом туди, до того, кому треба показати...

Робітники, що йшли ранком до праці, солідними стусанами привели його до пам'яти, і він, згадавши про нічну пригоду, з серцем відкинув геть дрючок і побрів до заводу. У скронях Йому так болло, ніби в них гатили молотками, а в голові дзвеніли десятки ковадел.

X

Те, що Максим проплив гроши і два дні Йому на похмілля вивертало нутрощі, ще більше обурювало його проти Безпальченка. Максим не зупинився б ні перед чим, аби заліти Йому хоч якусь приkrість і цим відплатити за образу і зневагу, що зазнав від нього і його підступної доньки. Але, хоч як ламав Максим голову, нічого відповідного вигадати не міг. Воно б можна, як зародилася була в п'яний голові думка, побити Безпальченкові вікна, розтрощити двері, повикручувати Йому руки й ноги, поламати ребра, та це все не те. Квартиру відремонтуєть, ребра позростаються, синці посходять, і все буде, як і давніше, а Максимові доведеться сидіти в казенному домі, поки не згинуть там і його кістки.

Максим не міг навіть дивитися на похмурий будинок Ідельні, в якому, ушниplившись у папері, сидів його ворог.

Коли б можна було, то обмінав би "чальню" десятою дорогою, але, як тій козі до воза, так і Йому доводилося йти харчуватися туди. Він зайдов до залі з такою огидою, як до трупарні. У задушливому повітрі, наочному смородом паруючої юшки, їдким потом і газом сиділи за довгими столами робітники і съорбали свій обід, а памад кожного зайнятого стільця стояло по кілька людей, вичікуючи місця. Дімдавшися стільця, Максим усівся, витягнув з кишени шматок черствого хліба, відломив краєчок шкоринки, кинув до рота. Справоноска, спрітно балансуючи величезною тацею, принесла копію тарілок і розкидала їх по гладкому столу. Максим ковтнув одну ложку каламутної гарячої рідини, що пахла зіпсутим огірковим розсолом, і відчув, що другої ложки проковтнути не зможе. Його сусід, маленький, гостролицький, з облізлим червоним носом робітник, поквалливо съорбнув підряд кілька разів і зненацька вдарив ложкою по тарілці з такою силою, що юшка водограбом бризнула вгору і покилася брудними пальчиками по стіні.

- Хіба можна таке паскудство їсти! - з обуренням лементував він.- Дають якісь залишки тогорічних поміїв, подавилися б ви. матері вашій...

- Іж воду, пий воду, вода сильна - греблі рве,- відгукнувся до нього робітник, що сидів проти і рукавом витирав бризки юшки з широких вилиць.

- А норми виконуй,- додав старий, лисий чоловік, розмочуючи в гарілці хліб.

- Такою мікстурою можна бліх, тарганів і блощиць труїти,- зауважив хтось із-за другого столу.

- Моментальна смерть паразитам,-чувся бас десь зда-

лека,- Речовина патентована і гарантована...

Слухаючи репліки, що виходилися то тут, то там, одні злі, другі жартівливі, але всі ущільні, Максим радів, ніби це він сам посылав їх на адресу Безпальченка. І у нього виникла думка зробити так, щоб лайки і обурення здійнялися в усій залі, щоб присутні в їдалальні робітники проявилися тією ненавистю до Безпальченка, яка не зміщувалася в його грудях. Не дарма кажуть, що гарні думки людина знаходить так само несподівано, як і повні гаманці. Глян Максимів був простий і ефектований. Він увійде в пляшку свою кішку, носитиме її попри столи і напевно кожен з робітників не утримається, щоб викликти Максимового ворога останніми словами.

Пляшка з-під чаю, що брав на снідання, була напохваті; отож поставив її на стіл, зробив з паперу лійку і обережно, щоб не розлити, почав у неї переливати з тарілки юшку. Дивовижна дія ларубкова привернула увагу робітників, і вони, залишивши обід, дивилися, що ж з усього того буде далі. Одразу навколо Максима згromадився натовп, який все більше й більше зростав. Як і завжди в таких випадках, задні намагалися дізнатися, що трапилося, розпитували передніх, але й передні доладу не могли пояснити, і всі, простягаючи ший, тислися один поперед одного.

- Товариші, розійдись по місцях. Це не клуб вам,- намагався хтось наказувати, але робітники Його не слухали.

Максим, закінчивши переливати, підвівся, простягнув руку з пляшкою угору і тримав з такою урочистістю, мов то був прapor.

- Вірмо, товаришу, робиш,- хріпко кричав робітник із

перев"язаною рудою хусткою шисю. - Досить нам терпіть. Треба скаржитись!

- Ми теж люди!

- У центрі як побачать, то тільки ахнуть!

- Розійдіться, товариши,- кричав хтось суворо.- Який може бути мітинг! Хто дозволяє!

- А баландою хто дозволяє годувати! - легіла відповідь.

- Намовчалися вже!...

- Провчити треба!

- Училь зовсік ягня плигати Йому в пашу...

- Не залишай, товаришу,- зверталися до Максима.- Доводь до кінця:...

Службовці Іадальні, заскочені несподіванкою, скуччилися в окремий гурток і радилися, що їм робити. Ніхто з робітників юсти не хотів, налиті в тарілки страви, холонути, потягалися плівками. Бігали до завідувача, але його, як і завжди майже, в кабінеті не було. Люди ж у залі все розпаливалися, здавалося, що всі говорили і ніхто не слухав, а серед напруженого гамору вихоплювалися окремі вигуки, не терпеливі, різкі, сповнені протесту й обурення.

Підказана робітниками думка скаржитись на погане харчування Максимові сподобалася. Кращої відплати вигадати не можна. Він негайно ж запакував пляшку й надішле її до найвищої установки у столицю. Там подивлятися на юшку, проаналізують її і, жахнувшись вислідів, накажуть вигнати Безпальченка з посади. Тоді вже не сміятиметься він разом з донькою, не дратимутъ кирпичі свої, а переюнаються, що Максим Кола теж юсъ вартий, і вони помиллилися, плюючи на нього,

бо від того їхнього заняття пухнутимуть їм губи.

Він проходив через залю, міцно тримаючи в руці пляшку, підбадьорений вигуками і дотепами. Майже до самої хати його проводжали робітники, давали поради, як краме залякувати, якого змісту в пакунок вклести листа, одночасно дорікаючи керівництву свого заводу, особливо ж завідувачеві Ідалі. Максим погоджувався з робітниками і обіцяв усе зробити так, як вони казали.

Коли вже почне щастити людині, то всі перешкоди від неї відлітають, як від вогню комарі. Іншим разом сісти за стіл і щось написати здалося б Максимові настільки ж дивним, як сісти за кермо літака Й намагатися піднятись у повітрі. Однаке, він тепер не зважав на відсутність досвіду й груднощі писання, а сміливо скилився над столом і, хоч і спітнівши, нашкрябав зовсім не поганого листа, від якого, перечитуючи, пойнявся захватом. На великому аркуші паперу, моченим сливовою олією, добірними, мов горен, буквами, красувалося:

" До цека вуцвика

Посилаю вам товариші пляшку з їжею. Так годув трудацький пролетаріят на заводі ім. Артема завідувач іdealni t. Безпальченко. Він навмисне нас виснажує щоб люди падали від вітру і не виконували норм. Просимо вжити проти шкідника заходів і вигнати його бо ніхто не зверта уваги.

Робітник ковалського цеху Петровського заводу ім. Артема Максим Копа".

На пошті службовець кругив у руках пакунок, косо поглядаючи на відсилача.

- З адресою у вас не все гаразд,- сказав він Максимов

ві. Ви адресуєте відразу в два місяці: до уряду і до парламенту.

- Вони там свої люди, - пояснив Максим. - Вони самі розберуться.

- Свої та свої, - погодився службовець. - А пакунок може повернутись.

- То що ж робити мені?

- Треба адресу переписати, - категорично заявив службовець. Він оглянувся, а потім, склонивши голову до самого віконця, тихо запитав: - Коли не таємниця, то скажіть, будь ласка, що ви відправляєте?

- Харчі, - сказав Максим.

Поштовик чмикнув від сміху.

- Навіщо? Там неголодні, - пошепки сказав він.

- Хай подивляться, чим нас годують.

- А, то інша справа. То ми вже знаємо, куди надсилали, - багатозначно кивнув головою поштовик. Він переписав на пакунку адресу й дав Максимові квитанцію.

- Заходьте ще до нас, - мовив службовець прощаючись.

- Таких клієнтів завжди радо зустрічаемо...

Уже з ранку другого дня після подій в ї дальні Максим помітив, що багато робітників почало до нього ставитись зовсім інакше, ніж раніше. З ним віталося стільки днів, ніби він не звичайний собі коваль, а директор заводу, чи якесь знаменитість, деято при тому підморгував або загадково усміхався, мов старому приятелеві, з яким мав інтимні справи. Його розпитували, чи послав він до столиці юшку, і Максим у відповідь витягав і показував квитанцію. Звичайний папірець з поштовою пем'яткою люди розгляд-

али з таким подивом, ніби то був льотерійний квиток, на який випав головний виграв. Та Й Максим почував себе не менш щасливим, мовби дізнався, що він ралтом став найбагатішею в світі людиною. Слава запаморочила йому голову, надихнула його бурхливим завзяттям.

Коваль Лаврін Матвійович намагався був угамувати парубка. У межичасі, коли в горні грілося залізо, голосом, сповненим тривоги і жалю, сказав:

- Отямся, Максиме, не лізь, куди не треба. Люди розумніші за тебе мовчать. Не з твою головою правди шукати.

- Я їм ще не те зроблю, задавакувато відповідав парубок. - Мені тепер відомі всі ходи й виходи.

- Ох, заведуть тебе ті ходи туди, відкіля не буде виходів. Не матимеш ти дружини, так парубком і загинеш.

- А грець з ними, з тими бабами,- аж скривився від заневаги Максим.

- Отакої! - здивувавшись, уявлся коваль у боки.- Ти, бачу, зовсім іншим духом почав дикати.

- А що ж! - гордо відрубав Максим.

- Дурнів не робиться, вони самі родяться!

Лаврін Матвійович вихопив з горна побіліле залізо і зі злістю вдарив ним по ковадлу.

- Молот! Рота розязив! - загорлав він на молотобійника. Йому було прикро, що Максим нагло почав противитись, не слухає порад. Хіба вже Максимові на роду написано в води виходити сухим, інакше пропаде, як собака на ярмарку, ні за піною табаки. Шкодя хлопця, міг би з нього вийти першорядний коваль і гарна людина, а отже не слухає, рубас гіляку, на якій сидить, та ще й тішиться цим.

Лаврін Матвійович намагався і лагодю, і залякуванням упинути на парубка, але він і слухати не хотів. Максим був упевнений, що Безпальченко нічого йому тепер зробити не зможе. Він не бив завідувача, нікітсь не ображав, а скаржитись на хиби у роботі ніхто не заборонить. Журиться, певно, Безпальченко з Катєю, що вони, що на свою голову зачепили Максима. Не дарма ж Катя якоже кілька день ніде не показується, видно, не до тогоумій, щоб знову шукати собі такого дурника, яким був для неї Максим, спіткнулася наньому.

Проте Максимові таки довелося побачити Катю. Вона йшла вулицею, міцно вчепившись за учителеву зігнуту руку, ніби боялася, що як одірветься, то не зможе втриматися на ногах і впаде на хідник.

Володимир Петрович, зрадівши поверненому щастю, сипав солодкаві слова, а Катя їх ковтала. Між ними поновилася дружба - з Катиною ініціативи. Коли Катя дійшла до висновку, що доцільність вимагає пірвати з Максимом, - на це в неї твердості вистачило. Але після стількох приклонників, що її завсіди оточували, залишилась сама вона не могла. Катя потребувала товариства, чоловічої прихильності, без чого вона справді занеділа б, зістарілася б, не встигнувши якслід розквітнути. До всього цього прилучився ще страх. Батько розповів їй, що Копа, замурений невдалим сватанням, почав витворяти жахливі речі. Він провадить серед робітників демагогічну агітацію, викликає у них незадоволення і тим самим шкодить виробництву. Ним уже зацікавились, кому слід /ці слова батько вимовив з особливим притиском/, і його напевно заберуть. А поки що він ще вешт-

ається, і Його треба стерегтися, бо в такому безнадійному і злісному стані людина може чіти на все. Перебираючи своїх знайомих з метою вибрати серед них такого, з ким би можна затоваришувати, вона свій вибір зупинила на Вові. Від нього можна дізнатися багато чого корисного і цікавого, він може і розважити, з ним не соромно показатися й на леди Гарно обміркувавши, Катя написала Йому листа, запрошуючи Його до себе додому, і Вова, як і сподівалася вона, прискочив одразу. Ім не треба було довго порозуміватися, все стало на своє місце, ніби вони не бачились деякий час з причин ні від кого не залежних...

Ідучи до кінотеатру, вони всю увагу віддавали одне одному і промінули є Максима, не помітивши Його. Але Максим над їхніми вухами кашлянув з такою силою, що вони здрігнулися, як від наглого пострілу, обое разом глянули на нього і, забувши про розмови, кинулися спочатку вбік, а потім просто вздовж вулиці з такою поквапливістю, ніби якстій зустрілися з левом, що виплигнув з-за ґрат. Максим-ів вигляд, справді, не віщував нічого приємного. Руки зі стиснутими кулаками висіли, як довбні, щелепи були стиснуті так, ніби перекушував залізо, а з-під лоба визирали люті очі, від погляду яких могло зробитися жаторно коміому. Вова і Катя бали досить підстав триматися від Коли якомога далі.

XI

Збудження робітників, що так бурхливо виникло в Ідаліні й перекинулось в цехи, завдало керівництву немало клопоту. Секретар партійної організації уживав протизаход-

ів. Він заповів засідання партійного бюро спільно з активом, де голова завіому доповістю про ситуацію, що утворилася в заводі, потім Безпальченко дастъ звіт про працю й дальни, а далі вже піде все своїм річищем.

Далеко не байдужим до збудження був і директор Курдюк. Він мав докладні інформації, де і що відбувалося, які поширилися серед робітників настрої і хто спричинився до розворушення думок. Директора примушувало задумуватись те, що головним привідцем у цій брудній історії був Його небіж. Ім"я Максима Копи Йому вже доводилося чуті не раз, але в нього не було ніякого бажання бачити свого родича. Навпаки, Стефан Гнатович з приємністю не то що не бачив би, а й не чув би про нього, як і взагалі про будь-яких своїх рідних. Він був того переконання що всякі близькі люди користі не дають, а неприємностей від них можна сподіватись завжди. Чутки, плітки, брехні, вигадки поширяються в першу чергу близькими людьми. І що улесливіші вони в вічі, то злосгивіші, заadrісніші й підступніші за спиною. На людей покладатися не можна, іх треба стерегти й завжди сподіватися, що тебе хтось обіляє помиями. До таких переконань Стефан Гнатович дійшов ще за молодих років, ніколи цих принципів своїх не порушував і вважав, що завдяки їм досягав у житті значних успіхів.

Сестрині відвідини занепокоїли були його, побоювався, що сестра почне до нього учащати, а може захоче складати свої візити до дядька й небіж. Стефан Гнатович думав над тим, в який би спосіб заказати рідні до себе дорогу. Але ні сестра, ні небіж не показувалися, не лізли туди, куди їх не просили, і директор пояснив це їхнім самолюбством, що

Його ущемив він, поставившись до сестри не зовсім привітно. Якщо це так, то дуже добре. Хай собі ображаються, скільки їм завгодно, хоч аж до такої міри, щоб не хотіли з ним знатися. Можливо, що воно уже так є, бо, принаймні, Стефану Гнатовичу ніхто й не натякав, що зворуховив робітників його небіж, а всі говорили лише про молотобійника Копу.

Та як би там не було, а справа, однаке, не з приемником. Незабаром відбудеться відповідна кампанія, матеріял будуть передані органам державної безпеки і не інакше, Копу заарештують, почнеться слідство і дійдуть, що директор заводу Степан Гнатович Курдюк є ніхто інший, як рідний дядько ворога народу, засланого в далекі північні краї. Цей матеріал покладеться десь до течки, лежатиме під порохами на поліції шафи до того часу, поки не доведеться десь спіткнутись. А тоді підішлють той матеріал до справи, і він відіграє свою фатальну роль. Усякі доводи, що ти не знав і не бачив ніякого небожа, здаватимуться непереконливими і смішними. А тому рятуватися від майбутнього лиха треба, поки ще не пізно, уже тепер і то негайно.

Його досвідчений і меткий розум швидко опрацював план, для здійснення якого потрібна сула політична спритність, авторитет і наполегливість. Ці якості Степан Гнатович мав і на них покладався. В першу чергу треба йому зустрітися з своїм коханим небожем, і так, щоб про це побачення, тим паче про розмову, не довідалася жадна стороння душа. Але викликати скандаліста до свого службового кабінету не можна. Одразу виникне підозра, чому директор надумав розмовляти з Копою саме тоді, коли ця особа знаходитьться під особливою увагою громадських і політичних організацій та

перебуває напередодні свого арешту. Додому ж запросити і ніяк, і небезпечно, щоб , бува, хто не побачив,- тоді вже напевне себе скомпромітував би наперед і провалив би увесь плян. Єдине залишається - літи самому до Копів. Доречі, адреса десь записана, не треба брати довідок, що теж могло б викликати підоозру.

І пізно взечері, коли вже робітнича околиця уляглась спати, Стефан Гнатович, у розстебнутому до самого низу до-вгому шкіряному пальті, заклавши руки за спину, йшов темною вулицею з таким виглядом, ніби робив звичайну прогулянку, потрібну Йому для здоров"я, і в той же час заради цікавості приглядався до хаток, що в них живуть його робітники. Все складалося гаразд, ніхто не бачив, як він проліз у вузеньку фіртки й застукав у двері.

- Заходьте,- почув він глухий голос зсередини.

- Копа тут мешкає?- запитав директор.

- Тут, заходьте,- знову відповів той же голос.

Стефан Гнатович увійшов до кімнати і спочатку не міг нічого розібрати. Маленький каганець, блімаючи, сповнював хату не стільки світлом, як смердючим чадом. Поволі очі привичаювалися і крізь хмари киптя й тютюнового диму він побачив два ліжка,- на одному з яких лежала довжелезна постать з цигаркою в зубах,- непокригий стіл, двоє чи троє стільців, якусь непофарбовану шафку і свою сесгуру. Вона притулилася спиною до стіни так щільно, ніби була до неї пригвождена. Худе, з запалими щоками, обличчя її закам'яніло, лише здивовані очі свідчили, що жінка має ознаки життя. Постать на ліжкові зарухалася, спустила на лідлогу здрові босі ноги, сіла і теж уп"ялася очима в гостя.

- Ну, добрий вечір, моя сестро! І тобі добрий вечір, небоже! Щось ви неожоче зустрічаєте своїх рідних...

Він уклонився в один бік і в другий, але відповіді не почув, та, мабуть, і не сподівався почути, бо одразу почав ходити по кімнаті,уважно придивляючись до обстановки. Під його чобітами підлога угиналася, і за кожним кроком дошки крікали, як качури.

- Поганенько живете,- анову заговорив Стефан Гнатович.- Я б сказав - дуже погано живете...

Він підійшов до вікна, глянув на темну тиху вулицю, вистукав пальцями на склі кілька тактів.

- Обіцяв тобі, сестро, відвідати, і, бачиш, не обманув. Не такий уже я безсердечний, як ти собі думаєш. Прийшов і з тобою поговорити, і на синка твого славнозвісного подивитись.

- Дякую, Стефане... Гнатовичу, вам...- ледве видавила слова жінка. Сльози з нерухомого обличчя, одна по одній капали їй на блузку.

- Дякую Й тобі, сестро, що обдарувала мене небожем,- злосливо усміхався директор.- Виховала дитинку собі на утіху, а людям на страх. Є чому радіти.

Стефан Гнатович втомився, чоло його зіпріло, піт струмочками лився по м'ясистому лицю, скочувався на червону шию і зникав за просторим коміром. Директор недовірливо оглядів стільці й сів на ліжко поруч Максима. Парубок трохи відсунувся.

- Так, дорогий небоже,- сказав зі штурчною лагідністю Стефан Гнатович.- Живете ви бідненько. Сподіваюсь, що і в щадній касі небагато є ваших капіталів. До того ж і мати

твоя вже старенька. На кого ти її пікндаєш - не розумію...

- Я не збираюсь маму залишати,- заперечив Максим.

- Ха! Наївник. Він не збирається маму лишити, а поліз у політику, займається контрреволюцією. Чи, може, сподівається за ворожі вчинки одержати нагороду,- ордени, медалі і таке інше? Якщо це так, то насмілюєсь заявити, що ти сам себе обманюєш!

- Це неправда! - злякано крикнув Максим.

- Це правда,- спокійно мовив директор.- І ти швидко в тому переконаєшся сам. Тебе заарештують, кинуть у тюрму до найзапекліших злочинців, і там спокутуватимеш свою провину. А мати в цьому курниківі, забута людьми, повинна померти голодною смертю. На мене покладати надію нічого. Я одразу попереджу, що твоя мати може до мене не звертатись. Я не чутиму її і не знатиму. Я не можу підтримувати матір клясово-го ворога. Відсьогодні ні ти, ні вона для мене не існуєте. Це ви затянете собі раз назавжди.

Глибоке ридання, мов квиління скривдженого птаха, сумне, душероздирливе ринуло з худих материних грудей. Максимові по спині поповз крижаний холод. Йому було моторошно сідіти поруч таємничого, страшного гостя, що з "явився у них в образі директора заводу. Лише материн розплач переконував його, що це не сон і не марення, а дивовижна, незрозуміла дійсність.

- Плачеш, сестро? є чого плакати,- співчутливо казав Степан Гнатович.

Жінка хутко підбігла до нього, упала на коліна і притиснулася кістлявим тілом до близкучих чобіт.

- Братіку, рідний, пожалійте нас,- крізь слози бла-

гала вона.

- Е що вигадала, - з незадоволенням у голосі промовив Стефан Гнатович; схилившись, він підняв легке тіло жінки й посадив її на своє місце, а сам почав ходити по кімнаті.

- Тут жалість не допоможе, Пашо, - задумливо, ніби сам до себе говорив Стефан Гнатович. - Я б охоче спробував урятувати твого белебня, та не певний, чи ви не базікали кожному зустрічному, що маєте родича-директора...

- О, братіку! Стефане Гнатовичу Ніхто цього нечув від мене. Навіть Максимові я не казала. Коли б ви не прийшли сюди, то й він ніколи б не дізнався...

- Справді? Дивно!

Стефан Гнатович підійшов до ліжка і, дивлячись у збентежені очі парубкові, відрубуючи кожне слово, казав:

- Ти вже загинув. Тебе зі списків громадян викреслено. Однаке, я хочу спробувати тебе врятувати. За успіх не ручусь. Обіцяти нічого не можу. Обов'язків щодо вас ніяких не беру. А від вас вимагаю про мене забути. Забути, що я у вас був. Забути, що я ваш якийсь родич.. Тобі ж особисто, Максиме, забути про своїх друзів і товаришів. До тебе можуть звернутися з пропозиціями представники завкому або парткому. З усім, що вони пропонуватимуть, треба безумовно погоджуватись і виконувати. Твій найменший спротив буде загибеллю. Слодіваюсь, що ви мене зрозуміли добре?

- О, братіку, Стефане Гнатовичу, - крізь сльози надії зраділо мовила жінка. - Як же нам не зрозуміти...

- Погоджуєшся? - націлився директор на Максима пальцем.

- Авжеж,- хрипко, сухим голосом промовив парубок.

- То пам"ятайте...

Степан Гнатович зник так само несподівано, як і з'явився. Матя з сином мовччи і довго дивилися на двері, ніби вичікуючи, що знову почусться стукотіння і знову всунеться груба, обкутана в чорну шкіру постать директора у супроводі страхіть, які накинуться на їхні душі й немилосердно тегрзатимуть їх. Але жадного звуку, найменшого шарудіння не чути, лагідний спокій повертається по хижі. Матя нічого не розпитувала Максима, вважаючи, що він, як і завжди, відмовчуватиметься. Та Максим, можливо, від пережитих вражень, відчув потребу розповісти матері відверто, широко, як перед самим собою, про своє кохання, про зазнані ним кривиди й помсту свою, яка накликала Йому такі небезлеки. Говорив він незв"язно, схвилювано, ніби слова були олив"яні і їх тяжко підіймати з глибини грудей. Але з кожним сказаним словом Йому легшало і на душі теплішало.

- Нічого, синку,- з матірньою ласкавістю мовила Паша після Його сповіді.- Дасть Бог, все минеться, і дівчину найдеш іншу, і все буде гаразд.

З того вечора Максим тримався остронь людей, голову носив звішену, ніби щось шукав на землі і не міг знайти, плечі згортали, наче постійно мерз, і мовчав так уперто, мов надкусив собі язика.

XII

Степан Гнатович пішов на засідання з деяким запізненням. Він навмисне затримався в своєму кабінеті, щоб уник-

нути попередньої розмови з секретарем Юрчиком про питання, яке розглядається на бюрі партійного комітету. Хотів у дати, ніби заздалегідь обміркована ним пропозиція виникла лише під час перебігу засідання. Коли ввійшов до залі, там уже сиділи всі члени бюра, парторги й найвидатніші активісти заводу. Вони відривали очі від газет або припиняли напівголосні розмови і проводжали поглядами директора, що просувався поміж стільцями наперед. Степан Гнатович дістався до єдиного в залі м"якого фотелю, спітав у сусідів, чи місце не зайняте, і тоді вже сів, хоч знов, що фотель цей тримали спеціально для нього і ніхто не відважився б на нього сісти, якби навіть директор не з'явився зовсім.

Товариш Юрчик з діловою заклопотаністю ще трохи покопирсався в паперах, без ніякої на те потреби, аби в присутніх не склалося враження, ніби він не відкривав засідання, вичікуючи на прихід лише одного члена бюра. Справді ж ні писати, ні переглядати не було чого, до засідання підготоване все, включно до проекту постанови, але відкривати засідання без директора заводу Юрчик вважав і нетактовним, і не зовсім безпечним, щоб не завогнити, бува, проти себе таку поважну особу, як товариш Курдюк.

Коли директор трохи відсанався, Юрчик калатнув давником і серед мертвої тиші почав промовляти. Його недовга вступна промова, що складалася з загальних формулювань, помережених поширеними загальновідомими в країні гаслами і висловами, пересічному слухачеві здалася б набором пустопорожніх слів, які завше пролітають повз вуха. Та в залі сиділи не звичайні а терпі в політиці люди. Для них секретареві слова були тим тоном, що його подає пе-

ред співом хорові диригент. Присутні одразу зорієнтувалися в настанові, вони зрозуміли, чого від них вимагається, і думки їхні почали працювати в бажаному напрямкові.

Голова завкому товариш Ворумун у своїй доповіді розгорнув тези секретаря і підсилив їх фактами й переконливи прикладами. Він доводив, що морально-політичний стан трудящих заводу не стоїть на належному рівні. Партийний актив ще не є тим авангардом, яким повинен бути, а тому клясово-ворожі елементи використовують слабі сторони і провадять свою роботу. Вони не тільки відволікають думки трудящих від основних завдань - мобілізації своїх сил на підвищення продукційності праці, а вже розперезалися остаточно і вчинили відвертій виступ у їдалальні, а потім нездорові настрої перенеслися до цехів і там вони виграють, як квас у діжі. Ворогам потрібна каламутна водичка, щоб у ній компромітувати ідеї партії, зводити нанівець усю виховну роботу. А деякі члени партії такої водички ворогам своїм ніби спеціально наколочують.

При цих словах промовець кинув погляд на завідувача їдалальні Безпальченка. У залі прокотилася легка хвиля сміху.

- Доводиться дивуватись, що Копа, ватажок ворожих недобитків, які були в їдалальні, не подав думки юрбі скupati в кухонному казані одного з наших шановних товаришів. Довелося б йому загинути не дуже почесною смертю...

Промовець від іронії перейшов до закликів піднести свою клясову пильність, учитися розпізнавати ворожі вихватки і вимагав безпощадності до ворогів та їхніх агентів.

Почуття партійної маневровості не дозволяло Безпаль-

ченкові виправдуватись. Він визнав, що їдальня працює не-
задовільно і просив дати йому на допомогу стійких членів
партії. Про Колу ж не згадував, щоб, бува, не закинув х-
тось, ніби Безпальченко хоче свою провину скласти на лю-
дину, з якою має особисті порахунки . Боронився самокри-
тикою, щоб обеззброїти своїх можливих супротивників і с-
прамувати їхні удари в інший бік. Розрахунок Безпальчен-
ка виправдався. Кожен з присутніх хотів висловитись. В
тому була конечна потреба. Тут, на засіданнях, випробовува-
лися здібності більших і менших керівників, перевірялися
їхні політичні якості.

Засідання довідалося від промовців, що Кола походить
з непролетарської родини, бо його батько ігнорував робіт-
ничі лави, а тримався непевних кіл. Він не скотів загин-
ута у тюрмі або на каторзі за громадські справи, не упав
мертвим від жандармської кулі під час демонстрації чи ст-
райку, а п"яного Федора Колу убили такі ж, як і він, п"я-
ници горілчаною пляшкою. А синок цілком наслідує свого ба-
тька. Справджується прислів"я, що яка грушка, така і юш-
ка. Максим Кола на збори з"являється неохоче, а як прий-
де, то мовчить, удає з себе пасивного, відсталого, нічим
не зацікавленого. Не так давно він лежав на вулиці п"я-
ний, обірваний, ледве привели ого люди до пам"яті. Тепер
зрозуміло, що це все було лише маскування. Бо ж Кола по-
чав підбехтувати робітників, поував писати наклепницькі
листи, став на чолі зворожих елементів, і тим показав своє
справжнє лицце, без машкари. Кола є розумний, хитрий, під-
ступний ворог і його треба негайно знищити...

леності тим, про що говорилося. Складалося враження, ніби він відсіджував засідання з обов'язку, і щоб не заснути, трохи розчарованіше обличчя. Однак він слухав уважно, але вичікував свого часу.

Такий момент надходив. Люди почали стомлено позіхати, перешіптувалися й безупинно курили. Хмара сизого диму висіла над головами, і здавалось що в неї падав густий град слів. Коли директор попросив у секретаря дозволу висловитись, одразу зробилося так тихо, як іноді перед грозою в полі. Про товариша Курдюка усталилася думка, що він відкидає почуття, як непотрібний людині мотлох, керується лише розумною політичною доцільністю і в ім'я ідеї не завагався б віддати на тортури не тільки батьків і всіх йому близьких, а навіть і самого себе. Степан Гнатович знає ці міркування і дорожив ними, бо вони служили йому панцирем, що боронив від можливого раптового нападу. Він погодився з усіма промовцями, що явище, спостережене в заводі, вельми суттєве. Країна вимагає продукції, робітники повинні всі своїми силами напружувати на виконання державних планів, а вони витрачають час на обговорення проблем, що виросли з казанів заводської ідаліні. Попередні промовці цілком вірно зазначили, що тільки радикальні заходи можуть змінити ситуацію на краще. Але які саме заходи будуть найдобриші - це і є та задача, що її треба нині вирішити.

Директор підійшов до столу, за яким сидів секретар, налив у шклянку води і промочив пересохле горло.

- У нас є дві можливості, - продовжував він. - Ми можемо одним рішучим ударом розгромити усіх тих, хто виступив проти нас, а серед робітників у той же час розгорнути ро-

з "яснювальну кампанію й пропагандивну роботу. Наслідки таких дій можна собі уявити досить виразно. Від збудження, що є зараз, не залишиться й сліду, все загасне, як під струменем води багаття. Запанує мовчанка - унерта, а тому й словісна. Чи досягнемо ми такими заходами бажаної мети? Ні! Ми людей лише залякаємо, примусимо мовчати, але не переконаємо. Зовнішнє занепокоєння перейде у внутрішній неспокій і в такому стані жеврітиме до нової нагоди, щоб вибухнути, може, з більшою силою, можливо в таїй час, коли ми не здатні будемо протидіяти..."

Директор знову ковтнув води і, ні на кого не дивлячись, говорив далі:

- У нас є ще одна можливість завдати удар усім тим, хто радіє тепер з тих обставин, що є на нашому заводі, і хвіхає собі мишком у кулак. Ми можемо, а на мою думку і повинні уdatи, що нічого особливого у нас на заводі не сталося...

- Як це так? - видно мимоволі вихопився у когось за пит.

Директор підвів голобву, міби бажаючи побачити, хто вигукнув у залі, і на його обличчі промайнула холодна усмішка.

- Так, нічого особливого не сталося. Завідувач їдаліні, посилаючись на перевантаження громадськими справами, занедбав свою основну працю. Робітників годував він погано і вони, цілком природньо, нарікали на харчі. Може такий стан продовжувався б і далі. Та знайшлася смілива й дійова людина, на прізвище Копа, яка взяла на себе ініціативу розбурхати нас, привернути нашу увагу до важливої ді-

лянки життя, до харчування робітників. Ми своїм сьогод -
нішнім рішенням повинні записати до особистої партійної
справи завідувача їdalyni товариша Безпальченка сувору до-
гану і запропонувати Йому негайно поліпшити харчування ро-
бітників. Також ми повинні звільнити Його від всяких ін -
ших навантажень і дати Йому, як він і просив, на допомогу
перевірених, чесних працівників. А якщо Безпальченко не п-
оліпшить за десять днів харчування - розглянути питання
про Його перебування в партії...

Від директорових слів Безпальченко кругився, як від
ударів різок.

- Нічого не попишеш, товаришу Безпальченко, - звернув-
ся до нього директор. - Що посіяв, те треба Й мати. Біль -
ше того. Я пропоную робітника Копу за Його активність і п-
роявлену ініціативу відповідно відзначити. Його треба вис-
унути на відповідальну посаду, створити Йому кращі побу -
тові умови, зробити з Копи знатну людину нашого заводу. Б -
уло б доцільним дати товарища Копу на заступника товариша
Безпальченка...

- Це образа для мене! - несамовито вигукнув пополот-
ній завідувач їdalyni.

- Це не образа, а політична доцільність, - відповів,
звертаючись до Безпальченка, директор. - Та зважаючи на
ваše упередження, боюсь, що ви не спрацюєтеся. Завком по-
розуміється з відділом кадрів і для Копи знайдеться інше
місце...

Секретар партійного комітету Юрчик був не менш здиво-
ваний пропозицією директора, як і всі присутні. Коли б це
промовляв хтось інший, то секретар вважав би, що має с-

праву в людиною, яка піддалася ворожій агітації, або й сама є ворог. Чогось подібного Йому ще не траплялося. Одначе, доводиться рахуватись, що промовляє старий член партії, який слів на вітер не кидав.

- Отже, товариші, - говорив далі директор, - ми поліпшуюмо харчування, ми відзначаємо Копу, провадимо в цехах роз'яснювальну роботу, а як одержимо із столиці запитання відносно скарги - дамо заспокійливу відповідь. І наші вороги мусітимуть позвішувати носи, бо збудження всупереч їхнім бажанням, усядеться, робітники заспокоються, і все обернеться на веселий випадок, ніяких прикрих почуттів не залишиться. Обов'язком членів партії є стежити, щоб вороги не намагалися штучно підтримувати недоволення і усувати виявлені, упірманих на гарячому ворогів тихенько, непомітно, в спокійних обставинах. Още така моя пропозиція, товаришу Юрчик. Прошу її записати і поставити на лосування поруч з іншими, якщо вони є, пропозиціями.

- Покищо нема, товаришу Курдюк, - відповів секретар.

Одразу, тільки-но сів Степан Гнатович, у залі здійнявся гомін. Люди обмінювалися враженнями, обговорювали директорів внесок і секретар помігти, що пропозиція їм сподобалася. Юрчик поквапливо робив поправки в своєму проекті постанови, вірніше, перелицьовував його, закреслючи цілі фрази, залишаючи окремі з них слова і надписуючи нові. Замість "вимагаємо арешту Копи і його помічників", написав: "вкоунути Копу на відповідальну посаду", замість "ворожі вилазки" - "недбалство Безпалчченка" так пройшовся олівцем по всіх рядках. Перед тим, як прочитати засіданню свій проект, Юрчик, поставивши свої ду-

мки на інші рейки, з обувся на заключну промову, палку і гостру. Він обвинувачував деяких товаришів у нерозумінні діялектики. Хіба ж не дивно служати, коли люди захищають старому Копі, що жив у дореволюційних обставинах, клясово несвідомість! А нехай подивляться на себе старші робітники, теперішні активісти, в тому числі й присутні на засіданні, якими колись були вони. Не всі і вони сиділи по тюрмах і каторгах, не всі вони брали активну участь у класовій боротьбі, бо їхня свідомість ще не дорошла тоді до належного рівня. Якби старий Копа випадково не загинув, то, може, він був би тепер тут, у залі і разом з усіма вирішував би важливі справи і передавав би свій багатий досвід молодому поколінню. На життя треба дивитись у його розвитку, і тоді можна уникнути багатьох помилок. Хто мислить діялектично, той сприймає явища зовсім інакше, ніж вони здаються на перший погляд. Взяти хоча б і питання, що вони розглядають його сьогодні. Серед присутніх є товарищи, які скільки вбачати в Копі ворога і хотіли б звернути на нього всю силу своєї ненависті. Але люди політично далекозорі, діялектики в повному розумінні цього слова, застерігають таких товаришів від хибних кроків. Можна бути певним, що Копа незабаром буде в лавах партії, спільно з усіма працюватиме і боротиметься, може, краче від багатьох присутніх, із справжніми класовими ворогами, яких треба навчитися розпізнавати...

Пропозиція, висунена директором заводу, була ухвалена одностайно. Люди поквапливо залишали залю, послішили на відпочинок, бо вже доходило до півночі. Безпальченко вийшов з будинку останнім, і самотній, як нічний сторож,

спроквола посувався сонними вулицями додому.

А тоді, коли в партійному комітеті вирішувалася Безпальченкова доля, у нього вдома сидів учитель Володимир Петрович. Він дістав книгу перських казок - і вдвох з дівчиною, прихилившись до м'якої спинки каналі, перебували ввесь вечір у крайні чудес. Якби у Володимира Петровича не лежала вдома купа школарських зошитів, що їх до ранку треба було переглянути, вони мандрували б, не зважаючи на пізний час, і далі. Але глибока ніч примусила залишити не тільки фантастичну країну з мудрецями і чарівниками, а й реальну кімнату з любою дівчиною.

Катя випроводила приятеля і знову сіла на каналу. Відчула в собі сожоджув втому, від якої трохи паморочи - тися голова і чується шум, ніби десь далеко серед дерев гуляє вітер. Перед її замруженими очима вирнали без усіякого між собою зв"язку різні образи ніби перегортала альбом з випадково зібраними малюнками. Ось вона бачить у розквітчаному халаті перського штукара, що одним помахом руки поставив, уперши в хмари, драбину. Раптом Катя опинилася в школі, маленька, в брунатному фартушку, і в неї хлопці хочуть відібрati м"яч, а вона відбивається і гірко плаче. Ось вона уже на кладовищі перед суміхів гробків, обсаджених кволими кущиками. У круглійі строкатих уявлень, нічим між собою не пов"язаних, неслідівано Катя піобачила себе дружиною Володимира Петровича.

- Вова буде мій! - радісно усміхаючись і простягаючи вперед руки, вигукнула вона з захопленням.

Чи це одразу не забагато для мене?

Катя притиснула скопилася і замарілася. Вона не чуда,

як до кімнати ввійшов батько. Він стояв біля порогу й хитав головою.

- Комусь горішки, а мені шишки, - мовив він докірливо,

Дівчина зніяковіла, мов дитина, яку захопили біля сльожка з конфітурами.

- О, яка ти соромлива в мене, - поплескав доночку по пілечу Безпальченко. Він удавав з себе бадього, навіть веселого. Пройшовся по кімнаті, намагався був щось висвистувати.

- Може б чайком мене почастувала?

Дівчина радо кинулася до посуду, і незабаром вони вже сиділи за столом.

- Ну, Катю, і пригода в мене сьогодні тралилася, ти собі і уявити не можеш, - мішаючи чай, казав Безпальченко. - На засіданні бюра мені такої заспівали, що на другого б-летлю на шию і на гляжу. Ти розумієш, записали до особистої моєї справи сувору догану. Затаврували мене, заплямували, та ще Й загрозили виключити з партії зовсім. Тепер уже нема ходу мені вперед ані на крок. Сидітиму на низовій роботі, камоваром, якщо і там утримаюся, довічно. Неправда ж, забавна історія!?

Безпальченко голосно засміявся, і Катя помітила, що його веселість вимушена, нервова, він стримує себе, щоб не вдатися в іншу крайність. Катя відчувала, що батько переживає трагедію, однаке свого стурбування тем намагається не виявити.

- Покладіть ще цукру, тату, - підсунула вона цукерницю. - Солодощі для людини дуже корисні. А доганами не переймайтесь. Одні їх пишуть, а другі знімають. Ви подасте

апеляцію, і все буде гаразд.

- Апеляцію? Ні, Катю,- заперечливо хитав головою Безпальченко. - Нічо мене вже не врятує, бо в справу встрав Курдюк. То сатана - не людина. Змагатися мені з ним - все одно, що калаталом намагатися заглушити грім. Так догана не мені і присохне.

- Чим вас настрашив Курдюк - не розумію,- у здивуванні знизала плечима Катя.- Хіба свою тушем грубо...

- Стажем великим і зв"язками. Таким людям, як він, злишається тільки один крок до найвищих керівних посад. Але я ще не все сказав, донько. Ти знаєш, хто привів мене до падіння? Твій приятель Кола!

- Тату! - спалахнувши, незадоволено мовила Катя.- Він мені не приятель і навіть не знайомий.

- О, ти вже й сердишся. А його ж так розхвалили, зробили знатною людиною, висунули на відповідальну посаду і таке інше.

- Не може бути! обурено вигукнула Катя.

- На жаль, це так. Він - персона ґрат, а я порох, болото, бруд. Такі метаморфози подиву гідні. Сміх і горе, дощо.

Батько, не допивши шклянки чаю, раптом подався до свої кімнати. Він відчував, що далі стримуватись не може, а показати перед донькою свою розпуку не хотів. Швидко роздягнувся і занурив обличчя в подушку.

Незабаром лягла і Катя. Жадного шереху не було чути, обов' удавали, що сплять, і обов' думали сумні думи, він - про мріяче своє майбутнє, а вона про заподіянне батькові лихо.

У кузні, від ударів багатьох молотів залізо сміялося і надрывно ридало, урочисто, мов церковні дзвони, гуло і жалісно скимліло, по-старечому кректіло і безтурботно співало, стогнало тяжко і несамовито реготало. Вир звуків зливався в одне нестримне металічне ревіння, в музичну божевільної оркестру, від якої у слухачів роздирало нерви.

В голови завкому Ворошуна, тільки но він увійшов до кузні, одразу зачали всі зуби й заморозилися ясна. Але, піремагаючи фізичне терпіння, йшов уперед, до ковалів, виконувати свої громадські обов'язки. Запитав, де працює Копа, і робітники показали Йому на широку спину кремезної людини, яка ритмічно згиналась і випростовувалась, мов молилася до вогненно-червоного заліза, що лежало на ковадлі. Зачекав, поки парубок поставив молота долі, підійшов ближче.

- Добрідень, Максиме Федоровичу, - мов до старого знайомого привітався голова завкому, простягнувши молотобійникові руки.

Копа від несподіванки здригнувся, не пізнав, хто до нього звертався, не розчув слів, не бачив простягнutoї руки. В очі кинулася Йому жовта шкіряна течка, яку тримав голова під пахвою. Якби перед Максимовими грудьми зловісно бліснув фінський ніж, то певно парубок тримався б холоднокровніше. А течка його злякала - вона нагадала про зустріч із дядьком Курдюком, після якої Максим занепокоєно, сторожко і напружено вичікував тієї хвилини, коли з

ним повинно трапитись щось неприємне, а може і страшне. Парубок поточився назад і, якби не уперся спиною в коваль Лавріна Матвійовича, то або впав би, або кинувся б тікати. Коваль, швидко зорієнтувавши в обставинах, розважив, що голова завкому з'явився не за тим, щоб Максимові зробити приkrість, бо годі б він не напускав на своє обличчя цукеркову солодкавість.

- Бідний хлопчина, звсім звівся мінащо. Ви повірите, товариш,- звертався коваль до Ворошуна, підтримуючи за стан парубка,- дивишся на Максима, то думаєш, що це кремінь - не людина. А справді ж здоров"я у нього і на копійку нема. Самі бачите, трохи молотом помахав і голова йому запаморочилася, ледве сердега, на ногах стоїть. Доведеться тобі, Максиме, міняти фах. Не буде з тебе кovalya. Віддам тебе в село десять, будеш там за опудало, гробців з проса ганятимеш. Та повітайся ж з товаришем Ворошуном.

Голова сам підійшов до Максима, впіймав його руку й потис її.

- За здоров"я ви не турбуйтеся, Максиме Федоровичу, - підбадьорював він парубка. - Наша країна потрібних їй людей н-апризволяще не кидати. У нас досить є курортів, санаторіїв і будинків відпочинку. Вилікуємо вас, поновимо вам дорогоцінне ваше здоров"я, і завода кидати вам не доведеться. Але товариш отець сказав пророчі слова - коваля з вас уже не буде. Підете на іншу працю...

До Лавріна Матвійовича підійшов робітник попросити щось із струменту та й заслухався, за чим підступили інші робітники й швидко навколо голови завкому, Максима і кова-

ля зібралася юрма людей, що пильно прислухалася до розмови. Лише в далекому кутку кузні ще давеніло кілька ковадел, але й вони одне по одному замовкали.

- Я прийшов до вас, Максиме Федоровичу,- за звичкою постійного промовця обводив очима слухачів і піднесено говорив голова завіому,- я прийшов повідомити, що наші керівні організації і дирекція заводу високо цінять наші заслуги, вашу ініціативу і вашу активність, проявлені у боротьбі з недоліками і ненормальностями на нашому заводі. Ви принесли велику користь як організаціям, так і всім робітникам. Я дозволю собі тут чавести маленький приклад. Уявімо, що колією кститься поїзд, навантажений цінними речами. Машиніст дивиться на рейки, піддає палива в піч, підіймає пару, і машина мчить уперед. У вагонах сидять провідники, вони задоволені з швидкого і безупинного руху свого поїзду, вони заколисані похитуванням вагонів, забули придивлятися до коліс і не помічають, що в буксах бракує олії, голівки осей розігрілися. Же з-під коліс клубочеться густий дим і осьось спалахне полум'я і вогненні язики почнуть лизати дерево вагонів. Небезпека велика і її ніхто не помічає. Та біля колії проходить "юдина", вона бачить неминучість катастрофи і починає щосили, як тільки може, сигналізувати - розмахує руками, кричить, показує на дим, і своїми зусиллями привергає увагу провідників. Ті негайно ж небезпеку усувають, і поїзд рушає далі і везе врятований вантаж свій за призначенням. Таким самовідданим сигналізатором є ви, Максиме Федоровичу. Ви звернули увагу керівництва заводу на те, що робітників погано годують, і завдяки вам уже почало поліпшуватись харчування і буде ліпшати далі. У нашій

країні таким, як ви, Максиме Федоровичу, людям честь і шана. Керівництво організацій і дирекція заводу за ваші заслуги щиро дякують вам, Максиме Федоровичу. Одночасно дирекція знаходить потрібним використати вас на відповідальній посаді і призначила покищо на заступника начальника матеріального магазину. То дозвольте вас вітати, Максиме Федоровичу, з новими призначеннями, побажати вам успіхів на новому становищі і висловити мов переконання, що і там ви довго не засидитесь, а підете вперед і вище!

Збоку дивлячись на Максима, важко було збегнути, як він сприймав вістки, принесені головою завкому. Стояв він, низько склонивши голову, і звішений наперед довгий чуб заслонив йому обличчя. Тільки коваль помічав, а може безпомилково відчував, що у Максима переляк, яким він спочатку пройнявся, поволі перейшов у здивування, але й воно зникало і натомість напливали заспокоєність і вдоволення.

- Це непорозуміння, товаришу Ворошун, - говорив Лаврін Матвійович. - Куди ж ви п'хаете цього одоробла у начальники, як воно і неписъменне, і відлюдкувате, і розуму, мов у куркі. Нехай, либонь, хлопець ковалює. Тут вік таку-сяку користь дас, а там - коваль при цьому показав пальцем на стелю, - а там він у вашому возі буде п'ятим колесом.

- Помилляєтесь, товаришу, - категорично заперечував Ворошун. - З Максима Федоровича буде гарний керівник. Він, ще молодий, йому ще треба читатися. Та ці труднощі він переможе швидко. Таких людей не висувати - значить робити злочин.

І ніби даючи знати, що відносно цього питання не може бути двох думок, звернувся до молотобійника.

- Завтра вже ви, Максиме Федоровичу, не виходьте из ро-

боту, а приходьте до мене в заявком. Ми спільно обговоримо деякі подробиці і розпочнете нову працю.

Ворошун потис руку Максимові і тих, хто стояв біляче до нього, і на прощання, жартуючи, зауважив, що робітникам разом з головою заявку треба б дати доброго прочухана, щоб для розмови не припиняли роботи. Та вже задля знаменної виняткової причини хай їм простить адміністрація.

Робітники розходилися по своїх місцях, жваво обговорюючи несподівану, дивовижно-приємну подію. Людям ніби легше зітхнулось від того, що Колі нічого неприємного не станеться. Тепер він не тільки позбудеться своєї гризоти й страху, а навіть матиме кращу посаду, сам перетвориться на активіста. На одного менше чи більше, від того нічого не зміниться, головне, що парубок не постраждав. А там, хто зна, можливо Кола, висунувшись угору, не відцурається від своїх товаришів по праці і ще колись заступиться за них...

Але Лаврін Матвійович загальним задоволенням не переймався. Він вважав, що Максим небезпеки не позбувся, та воно навалюється не так раптово і брутально, як можна було сподіватись. Парубкові загрожує щось гірше, ніж переслідування, чи навіть тюрма. Якщо він погодиться кинути кузню, відмовиться від свого фаху, а піде туди, куди його хочуть затягнути, то він зробиться подібним до тих, хто хоче їсти хліб, не заробивши його чесною, корисною працею, призднається до гурту погоничів, базікалів, дармоїдів, від яких і без нього на світі тісно. Лавріну Матвійовичу здавалося доцільнішим іти до тюрми, працювати в каторжних таборах, бо там, принаймні, не бруднитиметься душа, там не будуватиметься свій добробут на чужому потові й крові. Піги ж туди, куди улесливо

заманює Ворошун, означає добровільно погодитися лізти в багно, в смердючу трясовину, яка засмоктус людину поволі, але безупинно, аж поки не захлине зовсім. Лаврін Матвійович прикладав усіх зусиль, аби переконати Максима відмовитись від запропонованих Йому спокусливих выгод. Він розхвалював ковалство, доведив його користь для всього людства і з презирством говорив про неробів.

- Обміркуй, Максиме, добре, раніше, ніж рішитись на щось,- радив Лаврін Матвійович.- Твое майбутнє тепер залежить від тебе. Не спи всю ніч, а думай, поки твій разум тобі скаже: роби лише так, а не інакше...

Думати Максимові багато не доводилося. За нього це вже зробив дядько, Стефан Гнатович Курдюк. Максимові сказано було поводитись так, як вимагатимуть того організації. Так він і поводитиметься.

Вранці до кузні він не пішов.

Лавріну Матвійовичу дали іншого молотобійника. І того дня коваль відчув, що він уже старий і сили його покидають.

X X
 X

У перші дні перебування в нових обставинах Максим поводився, мов той кінь, якому байдуже, куди волітиме їхати гостеприим, аби не періщив по ребрах батогом. Виконував Максим усе, що Йому казали робити, не допитуючись, навіщо це все робиться. Його одягли в спеціально для нього пошите убрання, взули в хромові чоботи, додому привезли меблів, красивих, що пахли лаком, провели електрику й обіцяли дати нову простору квартиру. Але Максимові все здавалося, ніби дають Йому різні

речі лише на тимчасове користування, як артистові, поки він не відіграє свою роля. А потім, коли кінчиться вистава, доведеться знову переодягатися у свій одяг і втягувати з подвір"я до хати старі меблі.

Ворошун водив Максима по кабінетах заводського начальства, знайомив старих керівників з молодим колегою, були вони і в директора Курджка. Він зустрів висуванця з ласкавою усмішкою і ставився так, ніби Максима вперше бачив.

- Багато гарного чув про вас, товаришу Копа, - мовив директор. - А тепер маю нагоду познайомитись з вами...

Максим приглядався до людей, прислухався до їхніх розмов і запідохрював їх у нещирості, йому часом здавалося, ніби між ними є змова набрати його ще в більших розмірах, ніж це зробила з ним Катя.

Та в стані такому перебувати йому довго не довелося. Нова праця, хоч і не тяжка фізично, однаке кЛОПІТНА, почала його усмоктувати, забирати ввесь його час і увагу. Магазинер - людина партійна - одержав вказівки від своєї організації, як ставитись до свого заступника Копи, і ретельно вводив його в таємниці хранильниці всіх цінностей заводу. Максим повинен був вивчити, де і які матеріали лежать, треба було запам'ятати сотні незнайомих, іноді чудніх назов, знати, чибо можна задовольнити вимогу, а кому треба відмовити або зменшити запотребовану кількість матеріалу. Він мусів стати господарем безлічі полицеь і скринь, великих складів струменту, деталів машин, спирту, одягу, взуття, всього того, що потребує виробництво, мусів уміти дати вказівки своїм робітникам, куди і що покласти, від-

нести, перекласти, керувати ними доцільно і розумно.

У певні години робочого дня Максим сидів за бирком, розглядав вимоги на матеріали, що надходили з цехів, і надписував на них свої висновки. Йому не подобалося власне письмо, надто вже букви виходили великі і незграбні, розповзалися на папері, як жуки. Довелося вечорами вправлятися в писанні коротких, але виразних фраз: "Відпустити Копа", "Нема в магазині. Копа.", "Зменшити на десять пар. Копа" і таке інше, потрібне Йому в щоденній службовій практиці.

Від перевантаження голови незвичними справами Максим стомлювався більше, ніж у кузні, але ця втома була іншою, вона додавала Йому віри, що з ним таки не жартують, його цінують і починає життєві вигоди, пошану і увагу до себе сприймати, як Йому належні.

Частенько його запрошуvalи на різні засідання, навіть обирали до президій або до комісій на складання резолюцій. Він сидів поруч з визначними громадськими і політичними персонами заводу, які розмовляли з ним, як рівний з рівним. Про колишнє його поводження в ідалльні ніхто Йому не нагадував, той випадок поблякнув, мов ліхтар при сонячному світлі. Лише Максим іноді задумувався над своїм недавнім минулім і радів, що все склалося саме так, як є, а не інакше. Навіть до Безпальченка у нього не знаходилося уже злосли - вости. Однаке не утримався скористатися з нагоди трохи Його ушпигнути. Безпальченко прийшов до магазину вибрати для ідалльні дещо з посуду. Магазинера в конторі не було, і він змушеній був звернутися до заступника, до Копи.

- Я маю дозвіл, Максиме Федоровичу, від директора взя-

ти мені потрібний посуд. Прощу вас повести мене до ма-
зину.

- Посуд? Який посуд? Навіщо? - у нідомислі питав Ко-
па.- У нас нема ніякого хатнього посуду.

- Мені не для хатніх потреб, а для кухні заводської
їдальні,- сухо пояснив Безпальченко.

- Для їдальні? Пробачте, а яке ви маєте до неї відно-
шення?

Безпальченко спалахнув.

- Я завідувач їдальні,- твердс Й різко відповів він.

- Так? А я вважав, що вас уже давно там нема,- під-
вівся Максим.- Це для мене присмна несподіванка. Прощу Й-
ти зі мною.

Він показував посуд з такою люб'язністю і уважністю,
ніби справді був дуже радий, що Безпальченко ще й досі з-
авідує їдальню. Відпустив усе Йому потрібне, чимно попро-
шався, а з душі радів зі своїї витівки. Але радість ця щ-
видко перейшла в журливий роздум про свою самотність.

- Чому це воно так? - міркував він, малюючи на столі
хитромудрі візерунки. - На кого не подивишся - мають жін-
ок. А я не маю. Треба женитися. Найду гарну дівчину, таку,
як Катя, а може ще й кращу, і одружуся. Обов'язково одру-
жуся!

Але своє рішення здійснити Максим не міг. Він уважно
приглядався до багатьох дівчат, і хоч які вони були гарні,
одначе ні одна з них Йому до серця не припадала, бо Й т-
рохи не нагадувала втраченої Каті.

Накладена на Безпальченка партійна кара і поставлені в категоричній формі перед ним вимоги поліпшити працю ідеальні спонукали його діяти швидко, рішуче і гвердо. Погрози і нагвалення, на які він не скувився раніше і до яких підлеглі службовці звикли, мов до гудіння мух, почав здійснювати. На його домагання кількох працівників заарештовано і притягнено до суду, декого він вигнав, а тих, що лишилися, примусив тремтіти не тільки тоді, коли вони бачили свого суворого керівника, а навіть від самих думок, що можуть йому чимось не додогдити.

Безпальченко довів, що керувати він уміє. І тим приkrіше ставало за заплямовану доганою особисту партійну справу. Не можна ж якстій ганьбити чесне ім'я відданого члена партії і в той же час підносити його кощом якогось темного тила, авантурника, якщо не казати вже про нього чогось більшого. Курдюк повівся негідно, він використав свій авторитет, щоб вплинути на бюро для ухвали невірного, необ'єктивного рішення. Але що спонукало цього досвідченого старого зовка, Курдюка, внести таку дивовижну пропозицію? Особистих порахунків з Безпальченком він не мав, і випадковість теж неможлива. Однаке Безпальченко нюхом чув, що тут щось приховується, криється причини, про які він мусить дізнатися хоч що хоч.

З обережностю мисливця на великого лютого звіря він розпочав полівання на потрібний йому матеріал. Тихенько, щоб не викликати підоозри, збирав всілякі відомості про Курдюка, коли-ськався в його житті, мов у коморі, куди скидали старий мотлох, непридатний уже до вживання, аж поки недістав -

ся до самого споду, до дитинства. І там він знайшов те, чого шукав, дізнався, що Максим Копа є не хто інший, як небік директора заводу товариша Курдюка.

- Він у мене в руках! - вигукнув Безпальченко з та-ким завзяттям і так міцно стиснув кулаки, ніби Йому пощастило впіймати звіра, на якого польовав.

Викриття родинних зв'язків між Курдюком і Копою напо-вило Його душу по самі вінци радістю й уlevненістю. Тепер він має можливість довести несправедливість рішення бюра, і догану з нього знімуть, напевно знімуть, а Курдюк, осоромлений, скомпромітований, муситьиме усунутись із чільного місця, сісти в своєму директорському кутку, якщо і там усидить.

- Хто - юго? - зловгішно усміхався Безпальченко. - Він своє діло зробив. Тепер рішальне слово належить мені!

Та радість Його тривала недовго. Почали закрадатися сумніви, чи вистачить у нього сил і спроможностей перемогти такого велетна. Курдюк, звичайно, боронитиметься, він використає не тільки свій авторитет і своє становище, але й усі зв'язки, вживе всіх можливостей і з генетів, що на нього будуть накинені, вилучається. А тоді візметься за Безпальченка, зітре Його на порох, пустить за вітром і не залишиться від нього і сліду.

Виступати відкоюто проти Курдюка тепер небезпечно. Треба чекати на сліщний момент, коли директор опиниться на слізькому. А чи трапиться загалі такий випадок?

І Безпальченко щиро пошиодував, що піддався впливові анонімного листа певно, написаного або заздрісною людиною, або кимсь, хто навмисне бажав спровокувати Його на конфлікт з директором заводу. Через свою необачність поставився до

Копи упереджено і нерозумно. У молоді було якесь там кохання, хай би собі одружувались і жили, раз їм того хотілось. А він би уникнув багатьох прикроїв, що їх тепер має і невідомо коли позбудеться. Породичатися з Курдюком щось та варто. Сват допоміг би вирватись із Ідаліні, за його підтримкою можна б сягнути так далеко, що тепер важко і уявити. Іноді людина обминає своє щастя десятою дірогою лише тому, що не обміркує своїх обставин. Так, він допустився однієї істотної хиби, що виросла, мов кущ бур'яну, від коріння якого витикаються десятки пагінців, що розростаються в нові кущі. Щоб вивести шкідливий бур'ян, не можна обмежуватися вилученням бічних, молодих рослин, а треба вирвати з коренем головний стовбур, тоді з рештою упоратись вже буде легко. Та як підступити до того куща, оброслого гострими шпичаками, як іжак голками? З Катею ще можна б було поладнати, надто вже вона сваритися при згадці про Копу, видно ще дівчина до нього не охолода. Гірша справа з Копою, хоч теж не безнадійна, знайшовся б якийсь спосіб знову розбурхати його молоду кров. Головне - Курдюк. При їхніх взаємовідносинах зблизитися з директором здавалося Безпальчонкові неможливим.

А втім зближення між ними сталося зовсім несподівано. Директор з'явився в Ідаліні під час обіду, побачив завідувача, що походжав між столами, і гучним голосом, пересилившись монотонний гамір і привернувши до себе увагу робітників, звернувся до нього ще здаля:

- Приймайте гостя, товаришу Безпальченю. Прому почастувати мене обідом.

Завідувач поквалливо пішов до Курдюка і вони пові-

талися. Робітники звільнили для директора місце, він сів за загальний стіл, а Безпальченко стояв ззаду.

- Ну, як вас тут гоцуєть? - спітав Курдюк у робітників.

- Істи можна, - відповів Йому сусід.

- Якби так і далі було, то жити б можна, - додав другий робітник.

- Ідаління і природа подібні між собою, - промовив старий робітник.

- Чим? - зацікавився директор.

- У природі гарна погода постійно не буває. Після сонячних днів як заквасить, то аж нудно стає...

- Ого! - вигукнув Курдюк. - То, виходить, можна і в їдаліні чекати погіршення?

- Барометр нашої їдаліні не віщує нічого поганого, - смиючись казав Безпальченко. Ми кухонну природу загнуздали так, що вона вже більше не вередуватиме.

- То дивіться, щоб зброя не зіскочила, усміхався і директор. Він узявся до обіду, принесеного стравоноскою, і їв з таким смаком, ніби нічого кращого Йому споживати не доводилося. Одночасно Курдюк вів з робітниками жваву розмову, пересипаючи її жартами.

- Почуваєтесь, що в шлунку щось є, - потиснув він своє черево, кінчиши обід. - Як так і далі годуватимете робітників, Павле Мартиновичу, то вони на вас не скажітимуться. Чи не правда, товариші? - звернувся він до своїх сусідів. Вони відповіли сміхом і бадьюрами, сквальними вигуками. Директор почав участь в робітників цигарками, сам запалив і, легко взявши Безпальченка під руку, пішов з ним із їдаліні. Уже надворі, де їх не міг ніхто підслухати, сказав:

- Ви, Павле Мартиновичу, справжній партієць. Для вас перш за все - діло. Інший на вашому місці після засідання партбюро кинувся б писати апеляції, обивав би пороги ви - щих інстанцій. А ви почали з усунення недоліків у своїй діяльності. Щиро сердно вам кажу, що я вами захоплений.

- Я був, є і буду таким, як належиться бути членові партії,- скромно відповів Безпальченко.

- Дякую вам, Павле Мартиновичу, за гарні обіди, якими годувате тепер робітників,- потискуючи руку Безпальченка, казав директор.-Дякую Й за нашу гостинність до мене. Я б не хотів залишатись перед вами у боргі. Прому вас не відмовити повечеряти сьогодні зі мною в інтимній обстанові. Посидимо, поговоримо, може, для розрядження нервів і по чараді роздавимо. У цьому іноді теж потріба бувати.

Директор дружньо усміхнувся Безпальченкові і дав йому картку з адресою квартири, де їм, як він сказав, не заважатимуть навіть мухи.

- То на дев'яту я вас чекаю...

Раптова зміна в ставленні директора до Безпальченка була для нього несподіванкою угішною і обнадійливою. Безпальченко не міг припускати іншої думки, як тієї, що Курдюк, помстившись на ньому за відмову віддати Катю за Колу, одначе хоче досягти свого . Що ж, хай буде так. Кажуть, що ліліє синиця в жмені, аніж журавель у небі. А Кола до того ж і не синиця, він птах іншої породи.

Над вечір Безпальченко поголився, попросив у дочки с-віжу білизну, чепурився так, як і завжди перед урочистими прийняттями.

- Іду в гості, Катю,- сказав він задоволено і з гор-

дістю, - А знаєш до юго? До Стефана Гнатовича Курдюка!

- До Курдюка? - здивувалася Натя. - Та ви' ж казали, що він до вас ставиться вороже.

- Було, - застібаючи сорочку, засміявся батько. - Було, а тепер все сталося навлаки. Ще, либонь, будемо з ним дуже близькими людьми. Оце, бачиш, запросив мене на вечірку. Очевидчаки, там зустріну і Максима Федоровича Копу? Може передати Йому від тебе пару теплих слів?

- Ви, тагу, можете для своїх кепкувань обрати іншу тему! - обурилась дівчина.

- Яка ж ти гаряча! - не вгавав батько. - Навіть не нагадуй. А Максим Федорович, напрівду, хлопець гарний. У нас з тобою ніяк не збігається смаки. Коли ти закохалася в Максима - я його ненавидів, а тепер я його полюбив -ти зненавиділа. Горе мені, та й годі.

Про Копу згадав у розмові Безпальченко навмисне. Почав підготовувати доньку, щоб дівчина не була заскочена. Він безугавно теревеняв, добродушно кепкував, бо й справді мав винятково гарний настрій, радів, що гернистим дням надходить кінець.

Сподіванки Безпальченка не завели, але в своїх пріпущеннях він помилився. Курдюк найменше думав про небожа, а про його сердечні справи і зовсім не мав ніякого уявлення. Змінити своє ставлення до завідувача їдалальні спонукав його бухгалтерійно-точний розрахунок. Те, що хотів зробити, виконав він до дрібниць. Чорне леретворив на біле, а біле за його бажанням почорніло. Але від цієї операції потерпів хитрій, як лис, злостивий, як вовк, з прихованими гадючими зубами, далеко не новак у партії, Безпальченко.

Він сприйняв завданій йому удар з подиву гідною стійкістю та холоднокровністю і не знайшов потрібним оскаржувати рішення бюра. У цьому директор убачав прояв Безпальченкової далекосяглої хитрості, яку, скільки не ламав голови, розгадати не міг. До таких людей Курдюк байдужим не залишався. Вони, рано чи пізно, терпеливо вичікуючи відповідного часу, напосидають на нього, щов круки, вил"ють очі, розшматують тіло, вstromлять йому гострі пазурі в серце. Їх треба від себе усувати, а коли є необхідність, то нищти морально і фізично, без жалю і роздумів, або пригортати до себе, перетворюючи на своїх прибічників, відданих тобі душою і тілом.

Усунути чи знищити себе Безпальченко не дастється. У нього з досить розуму і спритності від нападів захиstitися. Його треба обплутати по руках і ногах, щоб він цілком залежав від директора. З цією метою і запросив Стефан Гнатович Безпальченка на вечір.

В призначенну годину Безпальченко дістався до зазначеного в картці будинку, не без труднощів розшукав у тьмяному закалелку число кватери і натиснув на гудзика. Зсередини почулося м"яке човгання ніг, дзвенікнув замок, двері розчинилися. Жестом руки, без слів, директор запросив гостя взийти. Замок знову клацнув, Стефан Гнатович повів Безпальченка через кілька кімнат, стильно умеблюваних, оздоблених картинами в позолочених рамках. Пухкі килими, що зкривали підлогу, поглинали звуки ходи. Директор розчинив ще одні двері і ввів гостя в кімнату, з якої війнуло степом, осяяним весняним сонцем. Ніжна блакить стін, малювничі квіти килимів, м"яке світло ламп творили враження простору

тихого і спокійного, де людина почуваває себе поза буденним життям з його кЛОПотами і турботами. Безпальченко звернув увагу, що крім них двох в цьому величезному мешканні не видно ні однієї живої душі.

- Цікавитесь моєю келією? - усміхнувшись, запитав Курдск.- Це в мене куточек для інтимних цілей. Сюди не має прапа ступити нічия нога, навіть дружини. Тут я обмірковую насамоті заводські справи, тут я відпочиваю, а іноді зустрічаюся з такими, як ви, Павле Мартиновичу, людьми..

Директор підвів гостя до столу, заставленого тарілками із закусками, серед яких розсілася черевата карафка, наповнена цитринового кольору рідинкою.

- Ми з вами люди діла,- говорив директор.- Днями і ночами голови наші зайняті вирішенням великих і малих проблем. Якщо не кожен з нас сохне тілом, як, наприклад, я, то мозки наші в однаковій мірі шкарубнуть, як старі гриби на сонці. Мозки треба інколи змочувати, щоб не струхлявали. Сідаймо ж за стіл і освіжимо наші голови. Тут нас ніхто не чує і не бачить . Почувайте себе, як дома.

Директор налив чарки і підніс свою вгору.

- Хто уміє працювати, той уміє і пити. Вип"ємо ж за наше здоров"я, потрібне для корисної праці нашій батьківщині.

Пив директор справді, не гірше, ніж працював, а їв ще краще, ніж пив. Чарку горілки з розмаху викидав він до рота і поглинав трунок одним ковтком, слідом посилив кім"ях нанизаної з різних тарілок закуски. Розмова не в"язалася, бо директор усю увагу віддавав своєму насиченню, чмакав і звучно плямкав. Безпальченюківі теж було не до роз-

мов. Йому хоч і доводилося раніше пити часом горілку, то лише щоб підтримати товариство, потроху, аби вмочити в напіток губи. А тут від директора треба не відставати, щоб бува не виникла у нього якась підоозра, і тим його не розсердиги. Тому, пересилючи відразу, виціджував чарки до дна. Очі Йому сльозилися, у нутрощах палає вогонь. Не встигав ще якслід віддихатись, а чарка стояла вже знову позна і Курдюк проголошував черговий тост.

- Прірва - не людина,- думав гість про свого господаря.- Він, мабуть, збирається мене втопити зсередини...

Безпальченюкі в голові загуділи комарі і тарілки на столі, здавалось, рухались, як черепахи.

- Не витримаю... оскандалюся,- непокоїла його думка.

Та директор витер серветкою масні губи й розчевоніле мокре обличчя і запигав, чи не відпочити їм. Гість радо погодився.

- Люблю по горілці поїсти,- запалюючи цигарку, признається Курдюк.- А коли задовольниш тіло, тоді приємно й пого-моніти. Мене люди не знають, Павле Мартиновичу. Вважають за злого й безсердечного. Я ж зовсім не такий. Правда, інколи я муши бути суворим і жорстоким, як того вимагають обставини. Але мені притаманні риси зовсім інші. Я люблю людей, як батько дітей своїх...

- "Як бови кобилу" - подумав Безпальченко, пошанливо дивлячись в очі господареві.

- Мені жалко тих, хто зазнає кризи. Хочеться їм зробити приємність, обігріти їх добротою свого серця...

- "Залишити від кобили хвіст та гриву"-, слухаючи, по-своєму тлумачив директорові слова Безпальченко.

- Ви оце слухаєте Павле Мартиновичу, і певно думаєте: "Нажи комусь другому, а не мені. А хто ж запропонував сувору догану людині, яка варта не карі, а нагороди? Чи не той самий, що сам себе хвалить?" Так, той самий. Та коли б вам були відомі деякі мотиви, що спонукали мене до цього, то ви б зрозуміли й цілком віправдали мене в своїх думках.

- Я не осуджу вас, Стефане Гнатовичу,- мовив Безпальченко.

- Не зважаючи ні на що?

- Так!

- І це щиро ви говорите?

- Цілком.

- Неправда! Ви минулого забути не можете! - залеречував Курдюк.

- Я минулим не переймаєся,- спокійно відповів Безпальченко.

- А чому, чому, мене цікавить? - гаряче питав директор.

- Маю передчуття, що від зазнаних трікрощів мені поведеться на крає.

- Не може бути! - вирвався у директора поклик здивування:- Тут пахне містикою, а ви матеріяліст.

- Так, я не містик, а матеріяліст, діалектик і психолог.

- А коли так, то чому ж ви можете після записаної до ваших партійних документів суворої догани чекати чогось гарного?

Сире обличчя Безпальченкове раптом зашарілося.

- Як щирість, так щирість! - вигукнув він рішуче.- Ви,

Степане Гнатовичу, вважаєте, що вас не розуміють. І ви, п-робачте, помилляєтесь. Я вас, як мало хто, розумію. Ви належите до категорії людей, які вміють карати, вміють і ми-лувати. З вашої ініціативи мене скривджено, з вашої легкої руки все й поладнається. Тому я не оскаржував рішення бюре Навіщо? Я маю надію на краще своє майбутнє, а воно ґрунтуеться на непохитній вірі у вас...

Директор уважно слухав і від приємності усміхався, але жадному слову не вірив.

- "Заличається і хоче лестощами підкупити, бестія", - думав він про Безпальченкова. Але як тільки гість кінчив говорити, директор зірвався з крісла, розчулено обняв його і вплішив у сухе обличчя кілька дзвінких поцілунків.

- Павле Мартиновичу! - захлинувшись захопленням, мовив Курдюк. - У вас геніяльна голова. Ви людей бачите наскрізь. Я дивуюсь вашій прозорливості! Ви вмієте розгадувати чужі думки. На ствердження ваших міркувань признаюсь, що хочу дати вам іншу посаду. До бісової матері горшки і ішкі. Призначаю вас на директора нашого приміського господарства. Віднині ви господар маєтку. Користайтеся благами - ви того достойні!

Від радості Безпальченкові сперло дихання, а в очах з-аблища роса сліз.

- А за догану не турбуйтесь! - остаточно приголомшував гостя Курдюк. - Ви будете чистий, мов кришталь. Вип'ємо ж за майбутні ваші успіхи!

Задзвініли весело чарки. Уперше від горілки Безпальченко відчував приємність. Чому ж не веселитися, як надійний радісний час! Він - директор! Має владу, силу, гроші, про-

стір, незалежність. Курдюк над ним здійснюватиме лише загальне керівництво. Безпальченко вже уявляє себе на осовому авті, що є до його послуг. Він розїздить по ланах, перевіряє, як працюють робітники і дає вказівки бригадам. Авто ютигться далі. Ось уже городна дільниця. Дівчата вкладають м'ясисті соковиті ломідори до скриньок. Інші ходять по грядках і вибирають серед густої огудини огірки.

- Краще вибирайте, щоб не застарювалися на жовтяки, - каже їм директор господарства. - Робітник хоче з'їсти молодого огірочка, смачного...

Потім авто підкочується під будинок міського парлійного комітету. Заходить до секретаря сміливо, мов до свого кабінету. Там зустрічається з визначними провідниками району й міста. З ними тепло вітаються, розпитують, як посувуються у нього господарські справи. Безпальченко серед них - своя людина. Не якийсь низовий активіст, помі ний тільки серед заводської маси, а працівник районового мірила. Підвищення, вичікуване і вимріюване роками, почалося. І як не радіти, як не бути вдачним своєму доброчинцеві! Дивне діло він від нових чарок не п'яніє, думки пливуть світлі і чисті, мов джерельна вода. Лише не слухаються ноги, лежать під столом, як колоди. Та Безпальченко тамцовати ще не збирався. Він може висловити свої почуття сидячи.

- Ви до мене проявили багато доброти, Стефане Гнатовичу, - розчулено, тримаючи в руці чарку, мовиз він. - А я ж маю перед вами сумління нечисте...

- То завжди так, - згоджуючись хитав обважнілою головою директор. - Я людям зичу добра, а вони мені - зла...

- Пробачте, Стефане Гнатовичу, - просив Безпальченко. -

Новівся я необдумано. Хіба ж я знат! Приходить якийсь робітник, про якого я не чув, якого не бачив, і просить віддати мою єдину втіху, мою любу доньку, Катю, за нього заміж. Я тоді категорично відмовив. А тепер передумав. Нехай одружуються і живуть собі щасливо...

- Якщо передумал, то хай живуть,- погодився директор і з цієї нагоди споромив свою чарку.

- Хай живуть! - вигукнув за ним Безпальченко і тем випив.

- Хай живуть,- повторив Курдюк, кинувши до рота щось із тарілки.- Та при чому ж тут ваше сумління і я?

- Хе! - багатозначно усміхнувся гость.- Наче й справді не здогадуєтесь. То ж ваш небіж, Копа, хоче одружитися з мою донькою...

У Курдюка в очах бліснули злісні вогні, він відкинувся до спинки крісла і зір свій відвів убік.

—"Виножав!" - думав він про Безпальченка.- Тому саме він такий спокійний. Тому й не апелював. Підкопувався під мене. Але, товаришок, пішла намарне твоя праця. Ти вже в мене в клітці, мов задерикуватий півник..."

І, заспокоївшись, мовив задумливо, ніби бажаючи викликати у свого гостя співчуття:

- Уявіть мое становище, Павле Мартиновичу. Копа - сирота, виріс без батька, належно не вихованій. А я ж маю до нього, як до родича, моральне зобов"язання. Хочеться допомогти молодій людині зіп"ягтись на ноги. Він же, самі бачите, який. Робить все на власну руку. Не порадиться, не прислухається до старших, кидаеться просто з мосту. Я ж стоя перед доконаними фактами. Оче й тепер те саме. Мені ані с-

лови не сказав, що хоче одружуватись. Приміно чуткі, що вім
вибір свій зупинив на вашій дочці. Пе дурно ж кажуть, що я-
блуко від яблуні не далеко відкочується. Якщо ваша Катя на
вас схожа, то гарна дружина буде у Копи. Але я мупу попере-
дити вас, Павле Мартиновичу, що люди про наше родичання по -
кишо не повинні знати. Від того і нам з вами краще буде, і
нашим молодим. А за Копу ми вдвох якслід візьмемося і з ньо-
го таки людину зробимо, я упевнений, що з нього люди будуть.
А тепер забудемо всі прикроці. У нас є підстави веселитися.
Прошу частуватися хлібом-сіллю...

Свати пили за щастя молодих, пили за їхніх майбутніх
дітей, а своїх онуків, пили і веселилися, аж поки Безпальче-
нко не грюкнувся лобом об стіл і не захрапів так, що з бре-
нькотом затанцювали чарки, пляшки й тарілки. Тоді на телефо-
нний дзвінок Курдюка до кімнати увійшло двоє людей, підхо-
пили новопризначеної директора під руки, поволокли його в
подвір"я, убгали в автомобіль й повезли додому.

ХУ

Перед світанням Катя прокинулася від гучного стукотін-
ня в двері. Вона ввімкнула світло й накинула на себе нічний
халат.

- Не тримайте мене,-чувся батьків голос.- Ви думаете -
я п"яний? Я можу сто кілометрів пройти.

- Навіщо так далеко,-відповів Йому хтось іронічно.-До-
сить десятка кроків, і ви в ліжку. В такому разі все гаразд
Щасливо залишатися. Ми поїхали.

Катя відчинила двері. Безпальченко, намірюючись її об-
няті, простягнув руки, але ноги Йому заточилися, потягнули

тіло всік він плигав по кімнаті, мов підбитий птах, поки не впав на каналу.

- Невже я п'яний? - мурмотів він водячи навколо мутними очима.

Таким смішним батько ще не був, і Каті, глядячи на нього, хотілося сміятись.

- Ви не п'яний, а веселий, - вigramовуючи сміх, казала дівчина.

- І веселий, і п'яний, - розводив він у повітрі руками. - Із сватом пили. Гарний сват у мене. Ду-уже гарний...

- Ось як, ви вже і свага маєте, - не то питала, не то дивувалась Катя

- Я все маю... Свата маю... Зятя маю... Тебе маю...

- Розбагатіли ви, тату. Але треба спати.

Вона розумла батька, роздягла його і вклала в ліжко. Він ще трохи помурмурів і замовк. А дівчина вже не лягала. Надворі сіріло, вулиця пробуджувалась. Зацокотіли по бруку чे-ревики, проторохкотів віз і невдовзі протяжно прогув перший заводський гудок. Розпочинався новий день для Каті незвично рано і турботливо.

- Щоб це все могло означати? - думала вона.

Її ще звечора здивувало, що батько ні сіло, ні впало почав розхвалювати Максима. Та вона заспокоїла себе, знайшовши таке-сяке пояснення. Певно у батька покращали справи, він піднісся на дусі, поліпшився його настрій і старому захотілося пожартувати, подражнити її. А прийшовши з гостини, він не тоден був не те що жартувати, але й мислити, говорив про свата й зятя позасвідомо, п'яний язык вибазікав те, що трималася в тверезій голові. Не інакше як батька підпоїли, умовили,

уговтали, і він уже дав згоду одружити свою дочку з Копою.

- За кого ж ви мене вважаєте,- нервово мнучи полу свого халату, обурювалася вона,- за дурненку дівчинку, якій можна що завгодно наказати і вона стрімголов кинеться виконувати, чи за бездушну річ, яку можна съзаги в перший-ліпший куток?

Адже матя на батькову вимогу дала слово, що Копа для неї не існуватиме. І він не існує, з ним усе покінчено, воротя до минулого не буде ніколи. Вона має нареченого, і ніякі сили не примусять її зректися наміру бути Вовиною дружиною. А якщо батько, як він казав, закохався у Копу, то можуть собі одружуватися і жити вдвох. Гарне подружжя буде! Ночами пиячитимуть разом, а вдосвіта тягатимуть один одного додому. Коли б і тепер Копа не приволік батька під двері. Було б і Йому заходити сюди, Катя б поклала їх поруч любенько на ліжку, як близнюків.

Щоб заспокоїтись, Катя взялася за діло,- поїреставляла в буфеті з місця на місце посуд, перектала в шухлядах білизну, ретельно постирала з меблів порохи. Майже до полудня не тушилася в кімнатах, вишукуючи собі працю і прикладаючи до неї всю свою старанність. Але хоч праця і заспокоїла трохи Катю, все ж сумніви і вагання не покидали її. Так, вона дорікає батькові, сварить Його, противиться Його волі і бажанням, ставиться до нього, як до ворога, що того лише і хоче, єби заподіяти своїй дочці кривду. А які батько має наміри, чим вони викликані і куди спрямовані, про те вона не подумала. Смішно припустити, щоб батько бажав для неї чогось поганого. Необдумано він нічого робити не стане.

І знову ж виникало нове питання і хвилювало дівчину. Ба-

тъко може мати рацію, він логічно і переконаливо доведе, що їй треба стати Максимовою дружиною. Та чи здатна логіка заступати кохання? Батько може визначити, що варта людина, хай він має навіть здібність розгадувати чужі думки, але ніхто і ніколи не спізнає почуттів чужого серця. То як же він насмілюється щось робити для щастя доньки, не знаючи, що діється в її серці?

Л думки все пливли, мов мінливі осінні хмари. Вона уявляла, ніби перед нею стоять два чоловіки, один високий, міцний, від його паштіть силкою, здоров'ям і бадьорістю, а другий блідий, сухорялький, з запалими грудьми.

- Який сором зіставляти їх, - дорікала собі Натя, сердячись на себе. - Вона культурна людина, розумна, розвинена. А що являє собою Сима? Лопух у порівнянні з ніжною квіткою.

Але поза її бажанням у Наті виникали доводи на користь Максима, він здавався їй не тільки уже поганим не лише фізичними, а й духовними своїми якостями, закрадався сумнів чи справді вона Його ані трішки не кохає. Натя може лишатися, що коли треба було, та вона одним своїм словом примусила свою почуття вгамуватися, сказала, що Максим для неї не існує і він не існував. А чи зовсім вирвала Його з серця свого - це ще питання. Власне, Максим їй подобається, можливо, вона кохає Його не менш, як і Вову.

Які ж вона тоді має підстави щось батькові закидати? Він, очевидчаки, знає дочку свою усю до найменшої цяточки, з-нає її думки і розуміє її серце краще, ніж вона сама. Розумний і мудрий у неї зато! Без Його волі вона не ступить і кроку. Нехай її долю він вирішує.

Знайдовши розв'язку такої для неї важливої проблеми, Ка-

тя повеселішала і нетерпляче чекала батькового пробудження.

Аж ось Безпалъченко підвісся, протер кулаками набряклі очі і кілька разів уряд смачно чхнув.

- Катю, - промовив він хрипким голосом, пригадавши минулу ніч.- Кого ти бачиш, Катю?

Дівчина подумала, що батько ще й досі не витверезився.

- Свого веселого тата, відповіла вона з цитячою міжністю в голосі.

- Кому тато, а кому директор приміського господарства! - розкотисто засміявся він.- А ти хто така? - спітав він здивовану дівчину.

Я? В такому разі я - директорова дочка, - грайливо відповіла Катя.

- Вірно! Ти - директорова дочка. І я тобі дозволяю користуватися моєю особовою машиною. Уязи собі таке. Ідеш ти - а люди дивляться що говорять між собою: - "То Катерина Павлівна поїхала". Як це тобі подобається?

Катя в нестягі кинулась в обійми батька і безліч разів палко його поцілуvala.

- Досить, досить, - легко відхилив він її від себе.- Я ще не кінчив. Ти мені скажи відверто - заміж підеш?

Дівчина, одразу засоромившись, звісила голову.

- Бачу, що хочеш. Сама ж колись казала, що кохаш Максима Колу. Навіть з цього приводу виникли деякі тертя й непорозуміння. Та минуле не варто згадувати. Я добре при-дивився до твого коханого і переконався, що Максим цілком підходить тобі як чоловік. Одружуйся з ним, раджу тобі щи-

ро...

Катя несміливо відповіла:

- Оправді, так воно й було. Я Симу кохала. Але тепер я здружилася з Вовою...

- З отим учителем, що ходить до тебе книжки читати? - насмішкувато мовив батько. - Та він же тебе занудить своєю учністю! Він тебе засунить своїми комами та крапками. Він, мабуть, уже й тепер сухотний, дихає на ладан. Йому залишилось три чисниці до смерті. Було б тобі з ним клопоту! То ти не поважно підійшла до справи. Кращого за Максима чоловіка тобі не знайти. Викинь з голови всякі дурниці, сказала твердо собі й мені, що ти підеш заміж за Максима, і все буде гаразд. Ну то як, га?

- Я не знаю, тату... Я робитиму так, як ви хочете...

- Це, розумно! - похвалив він доньку. - Підійди ж до мене, моя слухняна дівчинко!

Батько обняв Катю і поцілував у чоло.

- Сподівайся до себе сьогодні гостя, доню, - сказав він і почав поквапливо збиратися до заводу.

На нього насунулось багато справ, одна від одної валилася, а в першу чергу треба було кінчiti розпочате діло - звести докупи Максима з Катею.

Безпальченко ввійшов до контори матеріального магазину, повітався з Копою і, не чекаючи запрошення, сів проти нього.

- Чим можу служити? - з холодною ввічливістю спігав Максим.

- Я до вас, Максиме Федоровичу, з невеличким дорученням. Моя донька дуже просить вас прийти навідати її.

- З якої це нагоди? - запитав Максим з занепокоєнням у голосі.- Може вона захворіла?

- Щось на те подібне.

А що ж саме з нею сталося? - допитувався Максим, уявивши собі, що Катя ворочається в ліжку, борючись із смертю, і від цієї думки похололо Йому в грудях.

- У неї дивна хвороба, Максиме Федоровичу,- засмучено мовив Безпальченко. - Дні і ночі безупинно марить. До того ж скаржиться на серце...

- А що ж лікарі кажуть?

- В тому і біда вся, що Катя ні про яких лікарів не хоче й слухати. Вона запевняє, що єдина людина, яка може врятувати її - то це ви. Максиме Федоровичу...

Безпальченко і далі затримував на своєму обличчі смуток, але очі Його сміялися, і Максим здогадався, в чому справа. Катя Його кохає і не якнебудь, а страждаєчи. Мов ще одне сонце засяло перед ним, розтопило лід на Його серці і наповнило Його полум'ям.

- Якщо хочете допомогти дівчині,- казав далі Безпальченко,- то я під кінець дня зайду за вами і прямо звідси й підемо до хвоюї...

І без відловіді видно було, що Максим згоден не йти, а летіти до Каті.

- То до четвертої години,- підвівся Безпальченко.

Він пішов до Стебана Гнатовича. У директоровому кабінеті сиділи викликані на нараду начальники цехів і інженерно-технічний склад заводу. Побачивши таке поважне стовплице, Безпальченко вирішив, що Йому не слід туди сунутись і хотів уже вийти з кабінету. Але директор Його завернув:

- Давай сюди, давай уперед,- гукнув він.

Безпальченко підійшов до столу.

- Сьогоднішнім наказом, зважаючи на ваші здібності, я призначив вас, товаришу Безпальченко, на директора промислового господарства,- з офіційною урочистістю, карбуючи кожне слово, казав Курдюк.

-Дякую за довір"я,- відповів пошанливо Безпальченко.- Намагатимусь виправдати його своєю сумлінною і наполегливою працею.

- Це не мое довір"я, шановний товариш Безпальченко. Вам довіряє наша партія! - підкреслено зауважив директор.- Тож негайно здавайте їдалыч і розпочинайте господарювати.

- Прощу, Степане Гнатовичу, днів на кілька відкласти приймання господарства. Я мушу влаштувати деякі свої родинні справи...

- Що-о! - насупившись, вигукнув директор.- Родинні справи мають стати на перешкоді виробничим справам? Соромтеся, товариш!

- У мене поважна причина,- спокійно відповів Безпальченко. - Я видаю заміж свою дочку.

-Гм-гм,- роздумливо кахикнув директор.- Причина досить делікатна. Такі випадки у батьків трапляються нечасто. А чи можна ж поцікавитись, товариш Безпальченко, кого обрале ваша красуня собі за чоловіка?

- У нас на заводі один такий працівник на прізвище Копа.

- Це який Копа? замислившись, зморщив лоба директор. - не той, що ми його висунули до матеріального магазину?
Той самий.

- Ось воно що! Ну, то запрошуйте нас на весілля. Як, товариші, гадаєте, - звернувся директор до присутніх, що прислухалися до розмови.- Варто побенькетувати з такої ~~важкої~~ нагоди? Приймемо запрошення Павла Мартиновича?

У кабінеті прокотився легкий гомін.

- Бачите, Павле Мартиновичу? - показав рукою на присутніх директор.- Ми всі - твої гости. А тепер подумай, де нас прийняти, де посадовити. Ідея! - ляскнув він долонею себе по голові. - Над Копою має шефство завком. То нехай завком і влаштовує весілля своєму ~~вихованцеві~~. Ворошун, такі справи вміє провертати. Що ви на це скажете, Павле Мартиновичу?

- Погоджуєсь цілком і повністю! - відповів Безпальченко.

- Ну, то й добре. Ідіть, готуйтесь до урочистого дня. А ми розпочнемо засідання.

Вийшовши з кабінету, Безпальченко похитав головою.

- Який талановитий актор! - думав він із заздрістю про Курдюка.- Уміти так імпровізувати, щоб ні один глядач не запідохрів фальшу - велике діло...

Робітний день у заводі кінчився. Люди брунатно-мінливою лявиною посунулися до головної брами і, діставшись за терен заводу, розтікалися вулицями міста.

Максим залишився у канторі сам і раз-у-раз поглядав то у вікно, то на годинник. По четвертій годині минуло не-багато хвилин, але вони здавалися нестерпно довгими, ніби сидів десь на станції, вичікуючи поїзду, що запізнився на невизначений час. Піднесеність його настрою почала заволікатися хмарками смутку, закрадалася зневіра, робилося тос-

жно і сумно. Але ось ще здалека замаячила постать; здавалося, вона стоїть на місці і, як це буває взимі, намагаючись розігрітися, щосили розмахув руками. Пізнавши Безпальченка, Максим, забувши зачинити за собою двері, мерещій вибіг із будинку Йому назустріч.

- Раніше, ніж осуджувати за запізнення, прошу вислухати мої виправдуючі провини,- жартівливо мовив Безпальченко. Він почав розповідати Максимові про щойно почути від Стефана Гнатовича новину. Безпальченка призначили на директора приміського господарства. Інший хтось від такого підвищення радів би, почував би себе на съомому небі. Він же не тільки не плаче, а навіть журиться. Доведеться тепер переїздити з міста в господарство. А Катя залишиться тут. Вона вже дівчина доросла, можна з дня на день чекати, що вийде заміж. Невідомо ж якої вдачі матиме вона чоловіка, чи захоче він бути близьким із своїм тестем. А Безпальченко волів би мати зятя, щоб він був Йому за сина, тоді приїздив би до дітей своїх, як додому, а вони б приїздили до нього в маєток, на свіже повітря, до краси природи, там би спочивали і розважалися. Без Каті ж Безпальченкове життя посіріло б, перетворилося б на безмежну мріячну осінь.

- А чого там осінь, так воно не буде,- сказав Максим більше на те, щоб підтримати розмову. Він майже не слухав і не збагнув, до чого навертав Його супутник. Думками парубок був уже там, куди Йшов, і все прискорював ходу. Ось і той будинок, що Його збирався був Максим рознести. Згадка викликала у нього зовні непомітну усмішку. Безпальченю відчинив двері, парубок переступив поріг і вмить заклякнув. Сред кімнати, склавши руки на грудях, стояла Його блакитна

Катя. Вони зустрілися поглядами, пильно дивилися одне одному в очі, наляті пристрастю кохання і невидимими слізьми радості. Катини руки благально простяглися до Максима. І Максим підлегів до Каті, стиснув її в своїх обіймах і пріпав довгим поцілунком до її тремтливих гарячих уст. А батько, спостерігаючи пантоміму, що розігрувалася перед ним, задоволено посміхався й потирав руки.

XVI

На бильцях ліжка, що Його пообіцяв зробити Лаврін Матвійович своєму улюбленцеві, за обдуманням до найменших подробиць проектом, мали стояти ангели і силати на постіль троянді. На верхніх частинах спинок, у головах і ногах, мали сидіти прикуті ланцюгами по два пси й стерегти родинний спокій та подружню вірність. Між верхньою і нижньою поперечинами спинок мали рости небачені в світі кущі квітів, а серед них співали б раиські пташки. Примостившись біля ковадла, Лаврін Матвійович вечірніми годинами на самоті з увагою і обережністю квеліра виклепував, вирубував, вшиливав, виточував, і з безформного куска заліза поволі з'являлася ангельська постать, а за її спиною виростали широкою розкинуті дужі крила. Одна по одній чотири фігури, не скожі між собою в дрібних рисах, але витримані в дусі авторового заміду, опинилися заховані в шафі, і нераз, любуючись ними, Лавріну Матвійовичу здавалось, що якби в ці Його твори вишна сила вдихнула життя, то і він сам не зміг би відрізнати своїх ангелів від істот нерукотворних.

Надійшла черга взятися і за псів, але тоді Максим кинув ко нальство і в Лавріна Матвійовича руки до праці, не сто-

яли. Чорний смуток оповив його душу. Днів, може, з десяток коваль не заглядав до шаї, де лежали деталі, виходив з кузні разом з усіма робітниками й нудився дома, не знаходячи собі місця. Та докінчти діло підштовхувала Його непоборна сила творчого прагнення; вона спонукувала вишукувати якщо не виправдання Максимового зрадливого вчинку, то принаймні заспокійливого Його пояснення.

Коваль уявив Максима сліпим цуценям, що сучаться дурненьким писком, шукаючи споживи і теплої ласки. Але проріжується очі в хлопця, він побачить, хто Його пригорнув до себе, жахнеться своєї помилки і повернеться до кузні мов блудний син до батьківської хати. В той знамений день Лаврін Матвійович і подарув Йому свое ліжко.

І хоч з меншою наполегливістю - бо давалася взнаки несподівано відчути старість - він почав клепати знову. Пси виходили такі несамовиті лоті, ніби їм належало кинутись на захист свого майстра.

Аж тут завкомівський посильний приніс Лавріну Матвійовичу листа. Обтерши об штани руки, коваль витягнув з конверта видруковану золотими літерами картку. Завком з радістю повідомляв про шлюб, що стався між знатною людиною заводу, висуванцем Максимом Копою і Катериною Павлівною Безпал'янковою, і мав честь запросити шановного Лавріна Матвійовича на весілля, яке відбудеться наступного дня ввечері у клубі. Коваль довго не зводив очей з блискучих рядків картки, ніби не міг збагнути зйісту. До нього підступили цікаві робітники і один з них запитав:

- Що нового пишуть, Лавріне Матвійовичу?

- А це таке... дурниці,- сунувши до кішени папір, неохоч-

че відповів він і, повернувшись до гарна, почав витягати з вогнища жужіль. Лаврін Матвійович мусів перед собою призвестися, що покладав надії на повернення Максима марно. Це був самобоязь. Максим уже за молот не вільготиться. Принадна отрута почуття винності над іншими вапика, органієм затрусили, а жерівні люди подбивають, щоб іхній новий спілзник не стимився, підливатимуть до чаші нові дози отрути. Не випадково ж зазвичай вляється улаштувати весілля робітникові, якій начим не відрізняється від багатьох інших робітників, що одрукувалися і не мали з цієї нагоди і ламаного бублика. Що ж, жалю одружується, Лаврін Матвійович від широго серця бажає кому щастя і долі, але на весілля не піде, бо там почував би себе, мов батько при страті життя рідної дитини...

Багато прикрих думок викликало у коваля запрошення, та по Максима вік не бердився, а скорше проймався до нього сільськотем і жалю. У Лавріна Матвійовича виникло бажання ще раз зустрітися з своїм молотобійником, повітати його із шлюбом, а вірніше попрощатися з ним, а таким, яким знає Його, поки ще не лізно, бо надійде той час, коли Максим відчувається від усіх старих знайомих, бодай того часу не діжати...

Він у Копів не був давно і Його, як відчинив двері, вразила зміна, що сталася в їх хаті. Там столло стільки меблів, як у крамниці.

- Чи тут є хто живий? - гукнув він з порогу.

- Є, є, пролазьте сюди, - відгукнулась десь із кутка Паша.

- А як застригну - витягнеш? - просовуючись, казав Лаврін Матвійович. Він дістався до Паші, скименої над

шитвом, привітався і сів проти неї

- Гарний посаг має твоя невістка,- кивнув він на меблі.

- Це не посаг,- відповіла жінка, шлючи. - Це завком привіз Максимові.

- Ого! То посагу і ставити нічде. Дивись, Пашо, як тобі на старості пощастило...

Жінка лише глибоко зітхнула.

- Онукам сорочки шиєш? - запитав Лаврін Матвійович.

- Ні, це стороннім людям.

- А де ж молоді? - не вдавав із запитаннями старий.

- Там десь... - невиразно кивнула Паша головою і ніжче склалася над шитвом.

Лаврін Матвійович бачив, що жінка щось віднього приховує.

- Ех, Пашо, Пашо! - кидав він співчутливо.- І тобі, видно, не дуже весело, та криємся ти від мене, старого сича. А він усе бачить і все розуміє.. Як зі мною ще не поділитися.. Пашо, думками, то вже тоді не знаю, хто в тебе більший ...

Паша підвела свої замурені очі й зустріла погляд коханів- такий чистий і теплий, що не могла стриматись далі і заплакала.

Лаврін Матвійович мовчав. Слів материних не висушать слова, хоч би які палкі вони були, як не можуть гарячі промені сонця висушити дощових хмар.

Вона, трохи виплакавши, заговорила сама.

- І що воно сталося з моїм Максимом - не можу взяти собі на розум. Як зробився начальником - наче підмінili ме-

ні сина. Все Йому не так, усе не по-його, коверзус, бубонить, сварить, ніби не мати я Йому, а хто-зна хто. "Меже поважає ввесь завод і все місто, а ви до мене ставитесь, як до коваля якогось", - дорікає. А це ж неправда, Лавріне Матвійовичу. У мене тільки й думок, аби догодити Йому...

Паша ковтала гіркі грудки, що стискували їй горло.

- І чого б ото без потреби хвалиюватися, - з ласкавим докором мовив Лаврін Матвійович. - Хлопець підікочив угору і запишався трохи. Хай побрикається, поки озвичається. А там Йому самому обриднє удавати з себе велике цабе. Ви з невісткою візьмітесь за нього, то він швидко у вас буде шовковий...

- Невістка... - протягнула жінка, хитаючи головою. - А де ж та невістка, як я її і не бачила...

- Не бачила? - здивувався Лаврін Матвійович.

- Не, бачила... Приходить учора Максим з кошем, повкладав свої речі і каже: "Мамо, я одружився і перехожу мешкати до жінки. Меблі покищо хай тут постоять, пізніше заберу. А ви, мамо, не журіться, я вас не забуду, щомісяця аліменти платитиму". І тільки й бачила Його. А сьогодні приносять із замку білет. Я думала, що на виставу запрошують, а то втичутъ мене на синове весілля до клубу. Оде вам, Лавріне Матвійовичу, і невістка! - кінчила Паша. силувано усміхнувшись.

- Як же швидко й опадлючився! - із серцем смикнув себе за вуса ковалъ...

Лаврін Матвійович, обурившись поведінкою Максимовою, переконував Пашу не йти на синове весілля і не брати від нього грошей. Скрутно буде - той ковалъ допоможе, не зжа-

лю чи з обов'язку, а лише з людяності, як людина людині.

Слухала Паша ковалеві гнівливі слова і мовччишила. Нитки її плуталися, зашморгувалися вузли, іноді голка про-колювала шкіру й на пальцях наростили червоні ягідки кро-ви. Зрозумів Лаврін Матвійович, що не поділяє вона його ду-мок, видно матері легше вирваги із грудей своє серце, ніж відмовитись від своєї дитини. Мати простить усе, - плакати-ме, страждатиме, а простягть...

В день Максимовского весілля, закінчивши працю, Лаврін Матвійович повитягав із шафи фігурки, виготовлені для ліж-ка, розставив їх на ковадлі і, пройшовшись по цехові, за-просив робітників підійти на хвилину до його горна. І не-забаром біля ковадла утворився натовп, люди розглядали фі-гурки з подивом і замілуванням.

Ковалль стояв збоку такий похмурий, ніби був незадоко-лений, що його робота викликала у глядачів захоплення.

- Оце, друзі мої, хотів я зробити моєму Максимові лі-жко, - показав він на деталі. - І зробив би. Та Максим уже нема...

- Як же нема, коли він сьогодні таке весілля гратиме, що й земля дзвеніти має, - сказав із заздрістю молодий робітник.

- Максим є там, - простягнув руку Лаврін Матвійович у напрямку дверей. Потім, поклавши її на груди, сказав: - А тут його вже нема. Тому і ліжка не треба.

І, скопивши кліщі, стиснув ними одну фігурку, а інші руничким помахом змів додолу.

- Допоможіть, друзі! - тримаючи над ковадлом залізно-го ангела, просив ковалль. - Бийте молотом, щосили бийте!

Робітники захвилювалися, загомоніли між собою, вони

не розуміли, що сталося з іхнім старим. Тоді Лаврін Матвійович скочив молоток, кількома ударами спогтворив фігуру, розплесканий кусок заліза відкинув геть і бив другий деталь, потім третій з такою поквалівістю й злістю, ніби мстився на них. Він не слухав благань і умовлень своїх товаришів залишити хоч дві, хоч одну фігуру, яку б вони поставили для краси й на пам'ять на чільному місці в цеху. Коли вже і остання плитка заліза брязнула об землю, Лаврін Матвійович жбурнув услід молоток і кліщі, стомлено зігхнув, витер рукавом побліде обличчя, обвів очима зазмерлий від здивування натовп і, розвівши руки, збирався щось сказати. Але не сказав. Пройшов між робітниками до горна і скилився на нього, закривши обличчя широкими мозолистими долонями. На кінчику сивого вуса його відкіллась улялася срібляста краплинка і впала в попіл.

Робітники виходили з цеху мовчазні й пригнічені, ніби почували себе винними у якимусь злочині...

Х Х

Х

Голова завідувач Ворошун сидів у своєму кабінеті. Він мав вичятково гарний настрій. Доручення організувати знайомі людині заводу товаришу Чопі весілля він виконав так, що присмю було згадати самому. Даєнькіт шклянок, поважні і жартівливі побажання, настирливі вагуки "гірко", поцілунки молодих під шалено-бадьюрі звуки оркестри, веселі співи, вихористі танки - усе це гуділо ще Йому в ушах і не зникало з очей. Він байдуже перекладав одержану пошту. О-

дин лист був від столичної урядової установи. Перебіг його очима і посміхнувся. До заявку писали, що їм скаржиться робітник Максим Копа на незадовільне громадське харчування. Якщо скарга відповідає дійсності, то заявку повинен вжити для викорінення зазначеного недоліку рішучих заходів.

- Уже вжито заходів! - відклав Ворошун папірця набік, і позіхаючи, солодко потягнувся.

Обкладинка і титульна сторінка
Леоніда Денисенка

Помічені друкарські помилки

Стор.	Рядок	Надруковано	Має бути
1	1	(вищущено число розділу)	I
31	15	зутеніло	сутеніло
46	17	лакалася	лякалася
58	17	її	її спину
58	28	картаючи	картаючи с-
64	4	злоду	згоду
65	17	а-	за-
69	6	пежад	позад
75	7	Катка	Катя
75	8	того умій	того їй
85	25	почесною-смертю	почесною смертью
86	29	(бракує рядок)	Стефан Гнатович ні одним рухом не прояв- ляв зацікав-
90	16	на	на го-
91	1	з обувся	здобувся
115	16	помі ний	помітний
130	24	Слів	Сліз
133	21	поважн	поважні